s alkalmazhatóságuk szerint foglalkoztatja. Az intelligensebbek az irodai gépirásban is nyerhetnek oktatást. Az ipari képzés mindaddig tart, míg azt a gyámoltak tökéletesen elsajátítják. Mivel azonban e vakok csak a legritkább esetben önállósíthatják magukat, az intézet az általuk készített munkákat eladja és tartós munkával törekszik a vevőközönség megelégedését kiérdemelni. A vakok rendszeres munkadíjat kapnak, ebből fedezik tartásdíjaikat s akad közöttük akárhány, a kinek már megtakarított pénzecskéje is van.

Önképzőkört is alakítottak, a hol felolvasásokat rendeznek, előadásokat tartanak. Van nyolcztagú vonós-zenekaruk és énekkaruk is és legutóbb az intézet egy vakoktól olvasható, úgynevezett Braille-könyvtár alapításán is fáradozik.

Az intézetet első sorban a város támogatja anyagilag, de az orsz. egyesület is segélyezi. Alapját a nagy emberbarát, néh. *Sailer* Antal vetette meg, ki 80.000 koronás alapítványt tett e czélra. Az intézet állandó fenntartását a jótékony társadalom mozdítja elő s miután az elmult évben az osztálysorsjáték jövedelméből is 12.000 koronát meghaladó segélyt kapott s alapítványai a „*Tihanyi* György"-féle 600 koronás, továbbá a villamos vasút alkalmazottjainak 400 koronás alapítványával gyarapodtak, remélhető, hogy humánus feladatait a jövőben még fokozottabb mértékben fogja megoldhatni. — Az intézet gondnoka: *Eck* Péter.

Állami fa- és fémipari szakiskola

Temesvár, a Délvidéknek ez a természetes emporiuma, főképpen iparűző város. Iparral foglalkozó lakosainak számaránya — a többiekhez képest — a hetvenes években még a fővárosét is túlhaladta, a mennyiben az a fővárosban 23%-ra, Temesvárott pedig 27%-ra rúgott. Magyarország egyes pontjain voltak ugyan már előbb is elszórtan „szakiskolák", de általános iparosképző iskola, szorosabb értelemben vett általános ipariskola 1879-ben hazánk területén még sehol nem volt. Ez különösen Temesvárott volt súlyosan érezhető, a hol az iparostanonczok száma a 700—800-at meghaladta, de anyaguk a lehető legsilányabb suhanczokból állott, kik az iparososztály erkölcsi és értelmi színvonalát csak rontották.

A temesvári kereskedelmi és iparkamara végre *Strasser* Albert, akkori titkár kezdeményezésére egy alapítandó iparosiskola költségei felének a viselésére hajlandónak nyilatkozott. A város közönsége azonnal bizottságot küldött ki s ez oly tantervet dolgozott ki, mely egy általános iparosképző iskola igényeinek megfelelt, de sem az akkori kir. tanfelügyelő, sem a miniszter, nem akarták ezt a minden paragrafuson kívül álló új iskolát jóváhagyni. A város és kamara küldöttsége azonban végre elérte, hogy a miniszter az iskola felállításához járult, úgy hogy a temesvári ipariskola 1879 szeptember elején *Varjassy* Árpád építész, jelenlegi aradvármegyei kir. tanfelügyelő vezetése alatt megnyílt.

Az első évben csak egy osztály volt 36 tanulóval és *Varjassy* Árpád igazgató mellett, két bejáró óraadó tanerővel. Az 1880-ban megtartott évzáróvizsga fényes sikerén felbuzdulva, egy második osztály felállítását és egy második tanári állás rendszeresítését határozták el. 1880 szeptember elsején megnyílt a második osztály 19 növendékkel, míg az első osztályba 44 tanuló iratkozott be. Az 1881/2. és 1882/3. tanévekben annyira gyarapodott a tanulók száma, hogy az 1882/3. tanév elején már meghaladta a 100-at.

Az általános bizalom megerősítéséhez kétségkívül hozzájárult a vallás- és közoktatási miniszter 1882. évi rendelete, melylyel a „*Temesvári nyilvános elsőfokú ipariskola*" a nyilvánossági jogot is megkapta és a mely elrendeli, hogy az intézet végzett növendékei a budapesti állami középiskolában felvehetők legyenek.

Az 1882/3. tanév folyamán *Varjassy* igazgató új szervezetet dolgozott ki, mely az osztályok számát háromra emelte, úgy hogy a harmadik osztály tananyaga már határozottan szakszerű jelleggel bírt s a hol a műszaki rajzot is gyakorolták.

Ez évben történt *Varjassy* Árpád igazgatónak aradmegyei kir. tanfelügyelővé történt kineveztetése. A megürült igazgatói állásra az iskolaszéki elnökség *Stumpfoll* Ede tanárt nevezte ki helyettes minőségben, a kit már az 1885. évi április hó 22-én tartott iskolaszéki ülés végleges igazgatónak választott meg. Ugyanez évben történt meg elsőízben, hogy a beiratáskor helyszűke miatt 40 tanulót vissza kellett utasítani s e sajnos jelenség fokozott mértékben ezentúl is ismétlődött 1893-ig, vagyis nyolcz éven át. Az 1894/5. tanév elején, a beiratáskor jelentkezett nagyszámú tanulók érdekében végre is elhatározta az iskolaszék egy párhuzamos I. b) osztály felállítását s ezt nyomban végre is hajtotta.

Az 1895/6-ik tanév elején az iskola beköltözködött a belvárosi községi új iskolaépületbe, hol megfelelőbb elhelyezést nyert.

A harmadik osztályt sikerrel végzett valamennyi tanuló, az igazgatóság közvetítésével, a legjobb műhelyekben előnyös feltételek mellett nyert elhelyezést.

Időközben az állam és a város megegyeztek abban, hogy az iskola államosíttassék. Az állam 1897-ben elvben elhatározta, hogy Temesvárott állami fa- és fémipari szakiskolát nyit, az ipariskola két osztályát előkészítő osztályok alakjában fenntartja és építőipari tanfolyamot, valamint gőzgépkezelői és segédeket továbbképző tanfolyamot is szervez, ha e czélra a város alkalmas épületet emel, a fennálló iskola vagyoni leltárát átadja és évenként oly összeggel járul az új intézet fenntartásához, mint a mennyit ipariskolájára fordít. E megállapodások után a város 1899 tavaszán megkezdte *Víg* Albert ipariskolai főigazgató tervei alapján az állami intézet számára az új iskola építését, mely a Hunyadi-várkastély szomszédságában áll és a városnak 200.000 forintot meghaladó költségébe került.

A városi ipariskola tehát 1900 szept. 1-én már *állami fa- és fémipari szakiskolaként* kezdte meg működését.

Az új iskola mintaszerű műhelyekkel van felszerelve. Tanfolyama négy évre terjed. A város közönsége fenntartásához évi 12.000 koronával járul. Az intézet szakszerű vezetését Stumpfoll Ede volt városi ipariskolai igazgatóra bízták. Tantestülete 9 tagból áll, növendékeinek száma 355 volt.

Tanonczi skolák

Iparostanoncz-iskola

Az iparostanoncz-iskola története a mult század második felébe nyúlik vissza. Minthogy egyházi férfiak tanítottak benne, a fősúlyt a vallástan tanítására fektették. A jelen század elején *Schmidt* A. igazgató figyelmeztette a tanítókat hogy a vallástan mellett az írásra, olvasásra és a számolásra is kellő súlyt helyezzenek. Az iparosok már a mult század végén a rajztanítást vallották legszükségesebbnek s ezért nagy örömmel fogadták az első rajztanítót: *Kimstettent* és a czéhek elhatározták, hogy az oly iparostanoncz, kinek iparágánál rajzra van szüksége, fel ne szabadulhasson addig, míg legalább egy évig nem járt a vasárnapi rajziskolába.

Az iparszabadság életbeléptetésével az iparostanonczok oly gyéren látogatták a rajziskolát, hogy azt 1871-ben be kellett szüntetni; két év után újra megnyílt, de a tanonczok csak heti két órában: vasárnap d. e. 10—12-ig nyertek oktatást. Így volt ez az 1884. évi új ipartörvény életbeléptetéséig, a mikor a temesvári iparostanonczi skolát is ez alapon szervezték és pedig egyszerre négyet. A bel-, gyár- és józsefvárosi népiskolák mellett előkészítő osztályokat szerveztek, míg a nyilvános I. fokú ipariskola mellett a tanonczi skola I. és II-ik, később III. évfolyamát is felállították. Később a népiskolák mellé még egy-egy I-ső évfolyamot is szerveztek, míg a II. és III. osztályok az ipariskolánál maradtak.

1892-ben az iparostanonczi skola szervezete lényegesen változott. A városi törvényhatósági bizottság 1892 október 26-án tartott közgyűlése *Stumpfoll* Ede ipariskolai igazgatót az összes tanonczi skolák központi igazgatójává megválasztotta. A külvárosi iparostanoncz-iskolák élén külön igazgatók állanak.

A legnagyobb súlyt a rajzoktatásra helyezték, a mit nagyban előmozdítottak a több év óta rendezett szünidei pótrajztanfolyamok.

A temesvári iparostanoncz-iskola volt az első, mely az iparosok ellenszenvét ez iskola iránt lefegyverezte azzal, hogy míg kezdetben az összes osztályok ugyanazokon a napokon jártak fel az iskolába, addig 1890-től kezdve úgy állapították meg az órarendet, hogy az egyes osztályok lehetőleg más-más napokon járjanak iskolába. Ez az újítás czélszerűnek bizonyult. Míg továbbá azelőtt az összes tanonczok 10 hónapig tartoztak iskolába járni, újabban a tanonczi skolát egész évi és téli tanonczi skolára osztották. Azt elsőbe azokat sorozták be, kiknek az ipara egész éven át egyforma üzemű, míg a téli anonczi skolába azokat, kiknek ipara télen úgy szólván szünetel.

Az 1897/8. tanévtől egy új tanítási szervezet szerint, az iskola általános és szakirányú tanonczi skolából áll. Az előbbi jelenleg a Belvárosban, Gyárvárosban, Józsefvárosban, Erzsébetvárosban és Ferenczvárosban az illető községi, illetőleg állami népiskolák mellett áll fenn és pedig összesen 48 osztálylyal, 1223 tanulóval. Az utóbbi az építő-, fém-, fa- és gépipari csoportra terjeszkedik és 9 osztályt foglal magában. Tanulóinak száma az elmúlt tanévben 265 volt.

Kereskedő tanonczi skola

A kereskedelemügyi miniszter rendelete értelmében 1894-ben a város kereskedő-tanoncz-iskolát állított fel, olyképpen, hogy a *Wieszner*-féle polgári és kereskedelmi iskola helyiségében az ez intézetnél működő tanerőket alkalmazta. A Wieszner-féle iskolának a város kezelésébe való átvételével ezt az iskolát is átszervezték és jelenleg egy előkészítő és hat rendes (közte párhuzamos) osztályból áll. Növen-

dékeinek száma 260. Igazgatója a felsőkereskedelmi iskola igazgatója és tanárai is nagyobbára ez iskola tantestületéből valók.

A tanonciskolák sorába tartozik még a *siketnémák intézetének tanonciskolája és a pinczérszakiskola is.*

Városi zeneiskolák

Temesvár számos kultúrális intézményei sorában 1907-ben új intézmény keletkezett: a városi zeneiskola.

Az 1906/7. tanév folyamán *Major* J. Gyula budapesti zenetanár és zeneszerzőtől fenntartott és a város közönségétől anyagilag támogatott zeneiskola már egy évi fennállása után is megérett arra, hogy azt a város átvegye.

Az új városi zeneiskola szervezését a törvényhatósági bizottság 1907. évi június havi közgyűlésében, a rendszeres zenei oktatást és zenészképzést szolgáló, a város és Délmagyarország zenei életének fejlesztésére hivatott új városi zeneiskola határozta el, mely Major J. Gyula ideiglenes igazgató vezetésével, „*Temesvár Városi Zeneiskola*“ czímmel, az évi szeptember hó elején nyílt meg.

Az intézet szervezete és tananyaga ugyanaz, mint az Orsz. m. kir. Zeneakadémiáé. Az alsó tanfolyam elemi zeneoktatással foglalkozik és négy évig tart; a középtanfolyam zenészeket képez ki, kik tanulmányaik alapján magánzenetanítókként vagy kari zenészekként alkalmaztatnak, vagy pedig művészi kiképzés czéljából az orsz. zeneakadémián folytathatják tanulmányaikat. E tanfolyam négyosztályú. A felsőbb (akadémiai) tanfolyam, melyen a középtanfolyamot végzett tanulók felsőbb oktatást nyernek. Ez két évig tart. Az nyolcz főtanszakot ölel fel, ú. m.: zongora-, hegedű-, gordonka-, ének-, zeneszerzés-, orgona-, gordon-tanszakot és réz- és fafuvó, czimbalom és egyéb hangszerek tanítását.

Tandíj az összes főtanszakok alsó tanfolyamán évenként 100, a középtanfolyamokon 120, a felső tanfolyamokon 160 korona. Kiváló tehetségű, szegénysorsú növendékek tandíjkedvezményben, vagy tandíjmentességben részesülnek.

A zeneiskolának 222 növendéke van. A zeneiskola czéljaira zenepalota építkezése folyamatban van. Az iskola igazgatója: *Pogatschnigg* Guido.

A városi tanács a zeneiskola kapcsán második feladatául városi zenekar szervezését tűzte maga elé, melyre a zeneiskola megszilárdítása után kerül a sor.

Cs. és kir. hadapródiskola

Temesvárott 1868-ban a 17. és 23. határőrvidéki hadosztályok egyesüléséből megalakult a 17. gyaloghadosztály és az ennek nevét viselő hadapródiskola, mely eleinte két tanfolyamból állott és a Ferencz József laktanya első emeletén volt elhelyezve. Az iskola czéljaira 1871-ben azután kétemeletes külön épületet emeltek és a kétosztályú iskolát 1875-ben, a fennálló előkészítőiskolával, négyosztályú hadapródiskolává szervezték át, a lovasság egy osztályának tanulóival egyesítve. A növendékek létszámát 100-ban állapították meg. Jelenlegi szervezetét 1878 szept. 1-én nyerte „Temesvári gyaloghadapród-iskola“ néven. Növendékeinek száma a mult tanévben 97, a tanároké 16 volt. 1902-ben új, modern, kétemeletes palotában nyert elhelyezést, melynek megtekintésreméltó kertjében a király szobra áll.

Önkéntességi előkészítő-tanfolyam

Az önkéntességre előkészítő tanfolyamot 1872-ben *Horák* József, kereskedelmi iskolai tanár alapította, ki azt 1894-ben bekövetkezett haláláig vezette. További vezetését *Graef* János, községi tanító, majd *Themák* Ede, nyug. főreáliskolai tanár vette át. 1897-ben ez is a tankerületi főigazgató főfelügyelete alá került. Két félévi kurzusból áll, szeptembertől márcziusig és márcziustól szeptemberig. Eddig közel 400 ifjút képezett ki e tanfolyam.

Főiskola

Csanád egyházmegyének a törökök kiűzésével 1723-ban történt visszaállításától kezdve az 1806-dik évig nem volt saját papnevelője, hanem a püspökök világi papok hiányában szerzeteseket alkalmaztak, s még a jelen század elején is több volt a szerzetes, mint a világi pap. A mult század második felében a csanádi püspökök más papnevelőkben neveltették papjaikat, kiknek száma 4—12 között ingadozott. 1780-ban a kormány a csanádegyházmegyei 12 papnövendéket a budai, majd a zágrábi és ismét a budai központi intézetbe rendelte. II. József császár központi papnevelőinek 1790-ben történt eltörlésével, az egyházmegyei papnevelőket visszaállították, a csanádegyházmegyei papnövendékek pedig a pozsonyi, nagyszombati és az egri intézetekben tanultak. Miután a 12 papnövendékből az egyházmegye papszükséglete fedezhető nem volt, *Kőszeghy* László, káptalani helynök, utóbb püspök, a m. kir. helytartótanácstól a papnövendékek számának 24-re való felemelését kérelmezte azzal, hogy mivel ennyi növendék számára máshol hely nincs számukra, Temesvárott papnevelőintézet rendeztessék be. E felterjesztésre 1801-ben segélyként leérkezett Szeged városának évi 800 frtnyi tizede, melyet

addig az esztergomi érsekség élvezett. Egy évvel később utasítást kaptak az egyházmegyék, hogy a papnövendékek és elaggott papok ellátása érdekében szabályzatot alkossanak. Ez elkészülvén, megteremtették az alapot és 1806-ban kir. rendelettel a jezsuiták szentgyörgytéri épületét engedték át a papnevelő számára, míg az ottani plebániát és népiskolát a ferenczrendiek zárdájában helyezték el.

Az első tanév az 1806—1807-iki volt, 44 növendékkel. Ezt a számot csak 1847-ben emelték fel négygyel, de ezt a növendékek tényleges száma meghaladja.

Az intézet első sorban a saját alapjaiból fedezi kiadásait. A fennmaradó szükségletet a magyar vallásalap fedezi.

Az intézet ezidőszerint *Bauer* György prépost-kanonok kormányzó, egy aligazgató, egy lelkiigazgató, egy tanulmányi felügyelő és négy tanár vezetése alatt áll. A theológusok száma 60.

A továbbfejlesztés

A Temesvár szab. kir. város területén működő s itt leírt tanintézetek fokozatosan fejlődnek és a tanulók, a tanerők és az osztályok száma folyton gyarapszik. Hogy csak a községi tanintézetekről szóljunk, az *óvodák* számát a jelen tanév elejével hárommal kellett szaporítani, több állás szervezése pedig folyamatban van. *Az elemi oktatás* még tökéletesebb, kifejlesztése érdekében 12 már szervezett, államilag segélyezendő tanítói és tanítónői állás betöltésre vár, addig, míg az e czélra már megszavazott 350.000 koronával épülő 3 új iskola elkészül. Az állami elemi iskolák fejlesztése is újabb osztályok szervezését és tanerők alkalmazását igényli.

A *középiskolai oktatás* növekvő igényeit az új kegyes tanítórendi főgimnázium van hivatva kielégíteni, mely a főgimnázium alsó osztályait párhuzamosítani kénytelen.

A város *állami fa- és fémipari szakiskolája* már távolról sem tudja kielégíteni azokat a fokozott igényeket, melyeket az ipar fejlődése megkíván. Az intézet jelentékeny kifejlesztése folyamatban van.

A városnak és az államnak Temesvár város tanügyére fordított kiadásai ily körülmények között egyre emelkednek, pedig a város közönsége, az állam és egyéb iskolafenntartók eddig is jelentékenyen áldoznak a nemzeti kultúra oltárán.

A különböző jellegű óvódákat, elemi mindennapi- és ismétlőiskolákat, továbbá a polgári-, közép- és szakiskolákat, valamint a róm. kath. hittani főiskolát az elmúlt tanév végén összesen 14.253 tanuló (6388 fiú és 4954 leány) látogatta, kik 409 osztályban, 471 tanerő vezetése mellett részesültek oktatásban.

Hogy a magyarosodás ez iskoláink útján mennyire terjed, kitűnik abból, hogy a múlt tanévhez képest, 460 tanulóval több vallotta magát magyar anyanyelvűnek.

Összes iskoláink részletes adatait a következő statisztikai kimutatás közli:

Részletes kimutatása a Temesvár szab. kir. város területén fönnálló tanintézeteknek.

Évvégi állapot az 1910/1911. tanévben.

Sorszám	Az intézet megnevezése	Az intézet keletkezésének ideje	A tanerők száma	A tanulók száma			A tanulók anyanyelve					Helybeli tanuló	Vidéki tanuló
				fiú	leány	együtt	magyar	német	szerb	román	egyéb		
	A) ÓVODÁK.												
1	Közs. óvoda Belváros	1870 városi 1901	1	40	30	70	33	34	2	1	—	70	—
2	„ „ Gyárváros	1899	5	236	257	493	165	291	11	25	1	493	—
3	„ „ Józsefváros	1846 városi 1902	4	207	195	402	166	224	5	6	1	402	—
4	„ „ Erzsébetv.	1882 városi 1900	4	156	175	331	31	278	3	19	—	331	—
5	R. kath. óvoda Gyárváros	1890	2	49	54	103	38	57	6	2	—	103	—
6	R. „ „ Józsefváros	1843	2	80	83	163	70	93	—	—	—	163	—
7	Erzsébet egyes. óvoda Ferenczváros	1891	1	68	103	171	17	91	19	44	—	171	—
8	Magánóvoda Ferenczv. (Rónácz)	1909	1	47	63	110	59	48	—	3	—	110	—
	Összeg		20	883	960	1843	579	1116	46	100	2	1843	—

Sorszám	Az intézet megnevezése	Az intézet keletkezésének ideje	A tanerők száma	A tanulók száma			A tanulók anyanyelve					Helybeli	Vidéki
				fiú	leány	együtt	magyar	német	szerb	román	egyéb	tanuló	
	B) ÁLLAMI ELEMI NÉPISKOLÁK.												
9	Gyakorló elemi iskola Gyárváros (Tanitóképző)	1893	2	50	—	50	30	18	1	1	—	46	4
10	Elemi népisk. Ferenczváros . .	1896	9	225	268	493	77	258	46	112	—	493	—
11	„ „ Ferenczv. (Rónácz)	1909	3	128	104	232	137	83	—	7	5	231	1
12	Ált. ismétlő iskola Gyárváros (Tanitóképző)	1905	1	16	—	16	6	9	1	—	—	16	—
13	Ált. ismétlő iskola Ferenczváros	1896	2	26	54	80	5	34	8	33	—	80	—
14	Ált. ismétlő iskola Ferenczváros (Rónácz)	1909	1	7	25	32	23	7	—	—	2	32	—
	Összeg . . .		18	452	451	903	278	409	56	153	7	898	5
	C) KÖZSÉGI ELEMI NÉPISKOLÁK.												
15	Községi elemi fiúiskola Belváros	1718	5	253	—	253	108	122	5	18	—	241	12
16	„ „ leányisk. „	1800	4	—	152	152	33	101	3	13	2	150	2
17	„ „ fiúiskola Gyárváros	1762	13	795	—	795	334	405	12	38	6	777	18
18	„ „ leányisk. „	1848	13	—	801	801	319	416	14	46	6	787	14
19	„ „ fiúiskola Józsefv.	1765	12	892	—	892	398	455	9	29	1	868	24
20	„ „ „ Erzsébetv	1855	9	446	—	446	157	249	5	29	6	446	—
21	„ „ leányisk. „	1898	6	—	366	366	105	226	6	26	3	366	—
22	„ ismét. „ Belváros	1898	1	—	25	25	1	21	1	2	—	21	4
23	„ „ fiúiskola Gyárváros	1898	1	10	—	10	4	6	—	—	—	10	—
24	„ „ leányisk. „	1898	3	—	75	75	30	38	1	5	1	75	—
25	„ „ fiúiskola Erzsébetv.	1905	1	28	—	28	4	22	—	2	—	28	—
26	„ „ leányisk. „	1898	2	—	45	45	9	35	1	—	—	45	—
	Összeg . . .		70	2424	1464	3888	1502	2096	57	208	25	3814	74
	D) FELEKEZETI ELEMI NÉPISKOLÁK.												
27	Rk. elemi leányisk. Józsefváros	1869	10	—	633	633	288	327	6	8	4	621	12
28	„ „ árvaházi leányiskola Józsefváros	1876	3	—	77	77	55	22	—	—	—	13	64
29	Rk. gyakorló elemi leányiskola Józsefváros	1891	1	—	37	37	19	18	—	—	—	36	1
30	R. kath. extern. elemi leányiskola Józsefváros	1885	4	—	151	151	106	34	8	—	3	149	2
31	R. kath. extern. elemi leányiskola Belváros	1859	5	2	51	53	24	22	2	5	—	51	2
32	Rk. extern. elemi leányisk. Gyárv.	1862	2	—	84	84	45	37	2	—	—	80	4
33	Gör.-kel. szerb elemi népisk. Belv.	1757	1	9	7	16	—	—	16	—	—	16	—
34	„ „ „ „ „ Gyárv.	1784	2	31	29	60	—	—	60	—	—	60	—
35	Gör.-kel. szerb elemi népiskola Ferenczváros	1804	1	30	14	44	—	—	44	—	—	44	—
36	Gör.-kel. román fiúiskola Gyárváros	1825	1	53	—	53	—	4	1	48	—	35	18
37	Gör.-kel. román leányisk. Gyárváros.	1884	1	—	31	31	1	2	—	28	—	24	7
38	Gör.-kel. román népisk. Ferenczváros	1870	2	64	36	100	—	—	—	100	—	100	—
39	Róm. kath. ismétlő leányiskola Józsefváros	1881	3	—	123	123	52	57	9	—	5	123	—
40	Róm. kath. árvaházi ism. leányiskola Józsefváros	1901	2	—	8	8	8	—	—	—	—	—	8
	Összesen . . .		38	189	1281	1470	598	523	148	189	12	1352	118
	E) MAGÁN ELEMI NÉPISKOLÁK.												
41	Glückné-Grosz-féle el. m.-isk. Belv.	1901	2	20	21	41	18	13	4	2	4	39	2
42	Fodor-féle el. magánisk. Gyárv.	1907	2	40	18	58	44	11	—	3	—	52	6
43	Löwinger-féle el. magán fiúiskola Józsefváros	1872	2	48	—	48	43	5	—	—	—	45	3
44	Löwinger-féle el. magán leányisk. Józsefváros	1901	1	—	39	39	36	3	—	—	—	39	—
	Összesen . . .		7	108	78	186	141	32	4	5	4	175	11

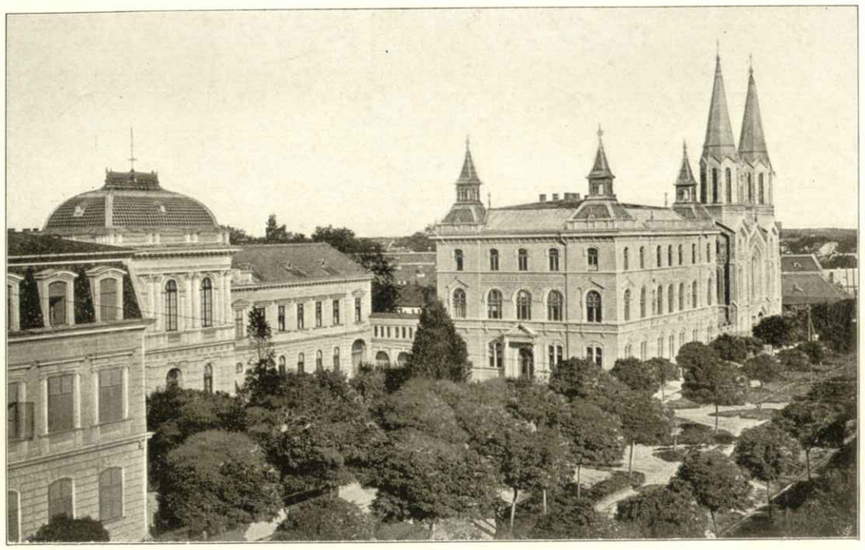

A Miasszonyunkról nevezett iskolanővérek zárdája.

Állami főgimnázium.

A józsefvárosi elemi iskola.

M. kir. állami gyermek-menhely.

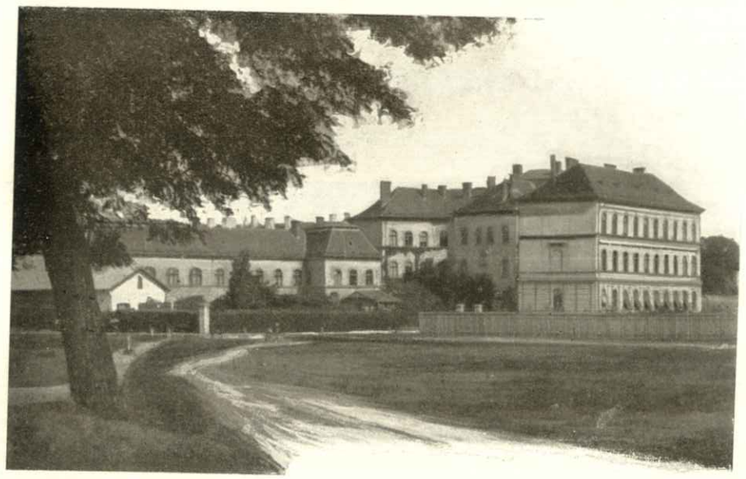

Fa- és fémipari szakiskola.

Sorszám	Az intézet megnevezése	Az intézet keletkezésének ideje	A tanerők száma	A tanulók száma			A tanulók anyanyelve					Helybeli tanuló	Vidéki tanuló
				fiú	leány	együtt	magyar	német	szerb	román	együtt		
	F) POLGÁRI ISKOLÁK.												
45	Városi polg. fiúisk. Belváros	1875 1899vár.	11	344	—	344	158	156	8	19	3	220	124
46	„ „ leányisk. „	1907	9	—	183	183	111	57	4	11	—	167	16
47	R. k. „ „ „	1874	11	—	205	205	82	92	10	20	1	114	91
48	„ „ „ „ Gyárváros	1888	4	—	173	173	76	80	5	12	—	117	56
49	„ „ „ „ Józsefváros	1874	13	—	86	86	43	31	5	3	4	7	79
	Összesen		48	344	647	991	470	416	32	65	8	625	366
	G) KÖZÉPISKOLÁK.												
50	Állami főgimnázium	1897	19	433	2	435	275	75	30	51	4	238	197
51	Róm. kath. „	1798	17	515	13	528	321	156	10	39	2	210	318
52	Állami főreáliskola	1870	22	473	—	473	238	189	19	27	—	293	180
53	„ felsőbb leányisk.	1884	16	—	217	217	173	36	2	5	1	126	91
54	R. kath. „ „	1882	15	—	234	234	166	57	6	5	—	168	66
	Összesen		89	1421	466	1887	1173	513	67	127	7	1035	852
	H) SZAKISKOLÁK.												
55	Városi felső keresk. iskola	1873 városi 1899	10	185	—	185	54	84	30	16	1	185	—
56	M. kir. áll. tanítóképző	1893	20	113	—	113	41	41	6	24	—	13	100
57	Róm. kath. tanítónőképző	1891	16	—	158	158	93	57	4	1	3	20	138
58	„ „ óvónőképző	1893	6	—	13	13	11	2	—	—	—	4	9
59	Állami siketnéma intézet	1883	15	53	42	95	22	49	10	12	2	13	82
	Állami ipari szakiskola	1884 állami 1900											
60	Előkészítő osztályok	1900	—	100	—	100	38	55	2	4	1	91	9
61	Építőipari „	1900	—	36	—	36	6	28	1	1	—	16	20
62	Faipari „	1900	—	31	—	31	18	12	1	—	—	20	11
63	Fémipari „	1900	9	84	—	84	53	28	—	2	1	56	28
64	Mest. és segédek tanfolyam	1900	7	69	—	69	33	33	—	2	1	51	18
65	Tanítói szün. rajztanfolyam	1902	3	34	1	35	31	2	2	—	—	3	32
66	Szakirányú tanonciskola	1894	7	265	—	265	110	113	19	15	8	258	7
67	Által. tanonciskola Belváros	1883	6	167	—	167	29	104	12	20	2	115	52
68	„ „ Gyárváros	1883	13	431	—	431	78	191	62	99	1	177	254
69	„ „ Józsefváros	1883	10	391	—	391	101	222	30	34	4	184	207
70	„ „ Erzsébetváros	1905	5	154	—	154	20	115	5	14	—	105	49
71	„ „ Ferenczváros	1907	3	80	—	80	5	37	12	26	—	30	50
72	Városi keresk. tanonciskola	1894	12	260	—	260	127	98	12	21	2	64	196
73	Siketnéma int. tanonciskola	1901	3	9	—	9	6	2	—	1	—	2	7
74	Pinczér szakiskola	1905	3	17	—	17	5	12	—	—	—	5	12
75	Városi kézimunka tanfolyam	1907	4	—	32	32	21	11	—	—	—	29	3
76	Városi zeneiskola	1907	5	72	86	158	138	2	5	13	—	138	20
77	Vakok intézete	1904	—	42	—	42	34	5	1	—	2	1	41
78	Cs. és kir. hadapródiskola	1867	16	97	—	97	41	39	8	8	1	17	80
79	Egyéves önként. tanfolyam	1872	3	3	—	3	1	2	—	—	—	2	1
	Összesen		176	2693	332	3025	1116	1344	222	313	30	1599	1426
	I) FŐISKOLA.												
80	Csan. püsp. hittani főiskola	1806	5	60	—	60	28	24	—	6	2	1	59
	ÖSSZESÍTÉS:												
	Óvodák		20	883	960	1843	579	1116	46	100	2	1843	—
	Állami elemi népiskolák		18	452	451	903	278	409	56	153	7	898	5
	Községi elemi népiskolák		70	2424	1464	3888	1502	2096	57	208	25	3814	74
	Felekezeti elemi népiskolák		38	189	1281	1470	598	523	148	189	12	1352	118
	Magán elemi népiskolák		7	108	78	186	141	32	4	5	4	175	11
	Polgári iskolák		48	344	647	991	470	416	32	65	8	625	366
	Középiskolák		89	1421	466	1887	1173	513	67	127	7	1035	852
	Szakiskolák		176	2693	332	3025	1116	1344	222	313	30	1599	1426
	Főiskola		5	60	—	60	28	24	—	6	2	1	59
	Főösszeg		471	8574	5679	14253	5885	6473	632	1166	97	11342	2911

Aki Temesvár városának szomorúan érdekes történetét tanulmányozta és ma végig tekint az új Temesvár szép utczáin és ismeri e város magas fokon álló, modern, kulturális fejlettségét, annak lelke tisztelő csodálattal és büszke önérzettel telik el a nemzeti szellemnek, a magyar géniusznak minden akadályokat legyőző teremtő erején.

Mert a mekkora haladás itt az utólsó félszázad alatt tapasztalható, a mily nemzeti kultúrmunkát rövid időn belül e területen végeztek, arra alig van példa. Ehhez a munkához nem volt elég az anyagi erő, de még az akarattal párosult hozzáértés sem, mert ez a bámulatosan fényes eredmény valami magasabb rendű erőnek köszönhető. A magyar faj jövőjében mély fanatizmussal bízó hitnek, a haza iránt való kötelességtudás magasztos érzésének, a nemzeti munka szent lángjának kellett azoknak a férfiaknak a keblét lelkesítenie, a kik ezt a nagy munkát félszázad alatt végrehajtották. Ez a nemzeti géniusz munkája volt, a mely erőt adott a küzdőknek az idegen szellem ellen való harczban.

Ezt a munkát azonban csak az tudja igazán értékelni, a ki ismeri azokat a keserves viszontagságokat, az évszázados háborúkban hazánk ellenségeivel, a szomorú békében nemzetiségünk elnyomóival folytatott csendes, de annál emésztőbb küzdelmeket, melyeket e terület az 1867-iki kiegyezésig átszenvedett.

Pedig nagy reményeket keltve, termékeny, gyümölcsös jövőt ígérve, indult meg Temesvár városában a magyar művelődés!

A keresztény középkor

A szent István alapította csanádi egyházmegyében elég korán megkezdődött a kultúrális fejlődés. A püspökség területén már a tatárjárás előtt számos monostor állott. Temesvárott már a XIV. század elején volt klastromuk a döméseknek és templomuk ad St. Ladislaum, a hol Csanádot 1323-ban egri püspökké szentelték; ugyancsak volt itt iskolájuk a ferenczrendieknek is. E monostorokban, klastromokban és iskolákban a jámbor szerzetesek bizonyára nemcsak tanultak és tanítottak, hanem az egyházi tudományokat is művelték. Sajnos, ebből semmi sem maradt ránk, mert a török mindent elpusztított De hogy ebben az időben már felébredt a temesvári ifjúságban a tudás után való vágy, azt legjobban mutatja, hogy a XIV. században már a temesvári ifjak a külföldi iskolákat is felkeresik, hogy ismereteiket gyarapítsák. Így a bécsi egyetem lajstromában a következő temesváriak neveivel találkozunk a XIV. és XV. században:[1] Stephanus de Temesbar (1397), Joan de Temeswar (1405), Nicolaus de Temeswar (1411), Sigismund de Thamanswar (1415); a jogi karon: Magister Nicolaus de Themezwar (1418), Mag. Nicolaus de Themeswar pro bacc. (1421), Mag. Nicolaus de Temeswar pro lic. et doct. A theológiai karon: Stephanus de Temeswar (1428), Lucas de Temesvar (1429), Antonius de Temesvar, Michaelis de Temesvár (1436), Johannes de Temesvar (1437), Michael de Temesvar (1438), Maltheus de Temesvar (1442), Georgius de Temesvar (1449), Ambrosius Thomae de Temesvar (1450), Mag. Maltheus de Temesvar (1451), joghallgató. A XVI. században a bécsi egyetemen baccalaureus artium: Christophorus Pannonius de Temesvar (1505). Scolares sub statibus nobilium non comprehensi: Christophorus de Themezwar (1500), Demetrius Temeschiensis (1525). Georgius Temeswari de Themeswar (1534). Borovszky kutatása szerint (Csanád várm. tört.) a bécsi egyetemen tanult Temesvári István temesvári alesperes, Valkovi András kanonok, Csáki János karbeli pap.

[1] Kováts Sándor dr.: A csanádi papnövelde története. 1806—1906.

Temesvári Pelbárt „Pomerium“ munkájának czímlapja, hasonmásban. Nyomatott 1500 körül.

A *krakkói* egyetemen jár *Temesvári Pelbárt* (1458—63), a ki ott 24 társa közül az ötödik helyen nyerte el a bakkalaureatust, Joannes de Temesvar (1517), Michael Temesvary (1533). A Hunyadiak korában (Borovszky szerint) Szegedi János temesi, Temesvári János maroselvi főesperesek stb. Ezenkívül a bolognai és páduai egyetemeket is többen látogatták.

E város szülötteinek tudományossága a város határain túl, a külföldre is elterjedt. Így a XV. században a bécsi egyetem tanárai között két temesvárit találunk: *Nicolaus de Temesvár*-t, a ki 1419-ben és *Joannes de Temesvár*-t, a ki 1456-ban tanított a bécsi egyetem katedráján.[1] De ezeknek hírnevét messze túlszárnyalta az európai tekintélyű *Temesvári Pelbárt* (1435—1504), a nagy egyházi szónok és tudós, a Stellarium és Pomérium nagynevű szerzője, „századának egyik legkiválóbb és legforrottabb jellemű deák-magyar tudósa, ki korának aszkétaszigorát, szerzetesi szellemét a társadalmi ember faji érzésével egyesítette", a kinek művei a külföldön is elterjedve, az egész európai kereszténység irodalmában nyomokat hagytak.

A reformáczió kora

A reformácziónak hatalmas hullámokban megindult mozgalma Temes vármegyét is meghódította, hol *Perényi* Péter, *Török* Bálint és *Petrovich* Péter temesi grófok voltak a protestantizmus első terjesztői és támogatói. Több híres tudós és reformátor fordult meg ebben az időben Temesvárott. Perényi udvari papjai voltak *Siklósi* Mihály, a nagyhírű *Dévai Biró* Mátyás és *Dobai* András; pártfogoltjai valának *Sztárai* Mihály, *Batizi* András, *Gálszécsi* és *Székely* István. Ezeken kívül még számosan tanultak Perényi költségén a wittenbergi egyetemen. Még magasabbra emelkedett Temesvár kulturális jelentősége *Petrovich* Péter alatt, ki a nagy tudós reformátort és énekszerzőt, *Szegedi Kis* Istvánt Makóról Temesvárra hozatta, udvari papjául fogadta és az akkor már jóhírű temesvári iskola igazgatójául tette meg. Három évig tanított és prédikált itt Kis István, kit Petrovich nagyon kedvelt és Skaricza Máté szerint egy rókamállal bélelt felöltővel is megajándékozott. *Lippai* Kristóf is Temesvárott buzgólkodott. Perényi nevéhez fűződik az első legrégibb magyar énekeskönyv megjelenése, melyet *Gálszécsi* István írt és a temesi gróf pártfogása alatt adott ki Krakkóban (1536). Ugyancsak Perényi támogatásával jelent meg két év mulva *Székely* Istvánnak „Istenes énekek" czímű munkája, a második magyar énekeskönyvünk. (Krakkó. 1558.)

Itt tartózkodott ebben az időben *Biai* Gáspár, lantos költő, ki valószínűleg Petrovich költségén tanult Wittenbergában. 1544-ben pap és tanító volt Temesvárt és itt írta *Dávid királyról és Betzabea Uriasnak feleségéről* való bibliai históriáját. Mint a versfőkből olvasható: *Kaspar Biainus fecit in civitate Temesvar*. Valószínűleg temesvári származású e kornak még két lantosa: * *Temesvári* István (1539) a Kenyérmezei ütközetről és *Temesvári* János († 1539) a tatárjárásról szóló históriás énekek szerzői.

Temesvár főispánjai, a „temesi grófok", között is találunk ebben az időben tollforgató embereket. Ilyen volt *Ráskay* Gáspár, a ki később megírta a *Vitéz Francisco* czímű híres széphistóriát. *Perényi* Péter is foglalkozhatott az irodalommal, mert *Bód* Péter azt írja róla: „Mikor Német-Újhelyen fogságban tartatnék, az Ó- és Újtestamentomi Históriákat Képíró által igen szépen lefesttette; maga pedig *szép magyar versekbe* foglalta a Históriákat".

Valószínű, hogy e korszak legnagyobb históriás énekese, az utolsó magyar lantos, a jó *Tinódi* Sebestyén, Török Bálint íródeákja, is megfordult Temesvár városában. Erre ugyan határozott adatunk nincsen, de Tinódi Temesvár elvesztéről írt históriájában oly biztos vonásokkal írja le Temesvár környékét és a várat, mint a ki maga is járt azon a vidéken:

Im az Temesvár Temes vizben vagyon, — Az viz körüle nagy folyásban vagyon, — Napkelet felől Sziget város vagyon, — Az felszél felől derék várad[2] vagyon. — Oly szép árokkal kerítése vagyon, — Három kapuja az városnak vagyon, — És két bástyája földből rakott vagyon — Vár, váras között egy szép vízvár vagyon. — No, ott dél felől Ulicia mezeje, — Hogy kin megszállott az császár ereje . . . stb.

Tinódit költészetének több szála köti Temesvárhoz: ő az első, a ki már két héttel Temesvár eleste után, Losonczynak hősi halálát megénekli *Az vég Temesvárban Losonczy Istvánnak haláláról"* szóló énekében.

[1] Kováts S. dr.: A csanádi papnevelde története.
[2] Éjszak felől kis vár van.

„Derék Krónikában én nem olvastam — Ily jelös urfit, hírrel sem hallottam — Ily vitézséggel veszött volna végházban, — Azért hogy méltó irnom krónikában."

Ugyancsak Tinódi énekelte meg két más temesi grófnak, Prini (Perényi) Péternek és Török Bálintnak török fogságba jutását is.

A török uralom

De a szépen megindult fejlődést egyszerre megakasztotta Temesvárnak a törökök által való elfoglalása. A 164 éves török uralom a magyar kultúrának még a legkisebb nyomait is eltörölte és mikor az 1716-iki felszabadulás után a török kivonult e területről, a virágzó város helyén már csak rom.

A város restaurálásának, újjáteremtésének és benépesítésének munkáját most a bécsi császári kormány vette a kezébe és evvel Temesvár sorsa meg volt pecsételve. A puszta Temesvár csakhamar benépesült mindenféle idegen nemzetségekkel, csak a magyar volt e vidékről száműzve.

A visszahódítás után

Hatvankét évig tartott ez az állapot. Csak mikor a Temesi-Bánságot visszacsatolták az anyaországhoz, akkor kezd a magyarság ügye némileg javulni, lassan, de biztosan. A magyar vármegyékből Temesvárra költözött nemesség néhány jeles tagja indította meg a harczot. Szinte emberi erőt meghaladó munka volt ez. Lenézés, gúny, üldöztetés, sőt börtön volt gyakran a küzdő bére.

Küzdelem az idegen kultúra ellen

E kitartó küzdelemnek lassanként eredményei is kezdtek mutatkozni. Első irodalmi jeleit már a negyvenes években, a német sajtóban lehetett észrevenni, a hol mind gyakrabban jelentek meg magyar szellemben írt czikkek. Az 1848-iki márcziusi napok eseményeit már nemzeti különbség nélkül ünnepelte meg Temesvár város lakossága, és e megnyilatkozást a Bach-korszak abszolutizmusa sem tudta visszaszorítani. Csak így magyarázható meg, hogy ott, a hol alig félszázaddal ezelőtt még teljesen németnyelvű társadalom élt, ott ma széltudatos és hazafias vezetőférfiak segítségével, magyar társadalom uralkodik, magyar irodalom, tudomány és művészet virágzik.

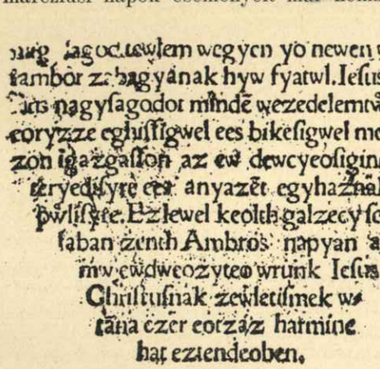

A Perényi Péter főispántól kiadott Gálszécsi István Énekes-könyvének kolofonja (1536. Krakkó.)

Temesvár szerepe az új kor irodalmában

A nemzeti szellemnek az idegen kultúra ellen folytatott — fent vázolt — küzdelmes éveiben csatasorban állott férfiak közül az elsők között említjük *Vukovics Sebőt* (1811—72.), Temes vármegye alispánját, az 1849-iki igazságügyminisztert, a nemzeti szellemnek valóságos apostolát Temesvárott és a vármegyében, kinek értékes emlékiratait *Bessenyei* Ferencz adta ki (1894.). Méltó társa volt *Ormós* Zsigmond (1843—94.), Temes vármegye főispánja, a kitünő író, műtörténész, a Tud. Akadémia tagja. Melléje sorakoznak a temesvári születésű *Pesty* Frigyes (1823—89.), a kiváló publiczista és történetíró, a Tud. Akadémia II. osztályának titkára, a Magy. Történeti Társulat megalapítója. *Klapka* József (1786—1863.) temesvári polgármester, az első temesvári hírlap szerkesztője és az első délmagyarországi könyvtár megalapítója; ennek fia, a hős *Klapka* György (1820—96.) honvédtábornok, hadügyminiszter. Itt említjük meg *Hazay* Ernőt (1819.), a híres temesvári nyomdatulajdonost és hírlapírót, a magyar törekvések lelkes bajnokát. Az ország fővárosában szerzett tiszteletet Temesvár városának a temesvári: *Reiter* Ferencz (1813—1874.) a hatvanas évek egyik leghíresebb magyar mérnöke, az Akadémiának tagja. A magyar tudománynak a külföldön szerzett tiszteletet a temesvári *Schmidt* Ferencz (1827—1901.), jeles építész, Bolyai Farkas életrajzának megírója.

A mai modern irodalom

A mai modern tudományos és szépirodalomban Temesvár városa már előkelő szerepet játszik. Az íróknak és tudósoknak olyan gárdája olgozik itt ma már, a milyennel kevés magyar város dicsekedhetik. Egész sora van itt a modern kultúrintézeteknek, irodalmi, tudományos és közművelődési egyesületeknek. Az egész város egy nagy, erős kultúrális akarás, mely különösen a mostani hazafias, czél-

tudatos és okos vezetés mellett, fényes eredményekre nyujt kilátást az egész hazai kultúra javára.

Mai irodalmunk munkásai közül a nem régen még *német* Temesvár adta nemzeti irodalmunknak a magyarság egyik leglelkesebb bajnokát, *Berczik* Árpádot (1842.), egyik legkedveltebb elbeszélőnket és drámaírónkat; *Wolafka* Nándor (1852.) és *Várady* Árpád püspököket; mindkettő jeles egyházi író és hitszónok. A tudomány művelői közül itt születtek *Lukács* Antal (1842.) főrendiházi tag, kiváló pénzügyi és *Németh* Péter (1851.), a jeles büntetőjogi író. Ugyancsak Temesvárott ringott bölcsője *Pikler* Gyula (1864.) európai hírű egyetemi tanárnak.

Temesvárott fejti ki működését *Szabolcska* Mihály (1899. óta), modern irodalmunk egyik legnagyobb költője, *Szentkláray* Jenő, a kiváló történettudós és még számosan.

Az Arany János-társaság

Temesvár irodalmi és tudományos életében igen nagy szerepet játszik az 1903-ban megalakult „*Arany János-társaság*".

Huszonöt esztendő előtt merült föl Temesvár kultúrális mozgalmaiban egy magyar szépirodalmi társaság megalapításának eszméje. Elsőnek *Áldor* Imre, a jeles kultúríró, a Délmagyarországi Közlöny akkori szerkesztője vetette fel; utána *Czirbusz* Géza dr., jelenleg budapesti egyetemi tanár, később *Mártonffy* Márton kir. tanfelügyelő, jelenleg udvari tanácsos és országgyűlési képviselő, agitált mellette. Végül *Dénes* Károly író, jelenleg Hunyad vármegye kir. tanfelügyelője, a Délmagyarországi Közlöny 1902. és 1903. évfolyamaiban fejtette ki a délvidéki irodalmi társaság nagy horderejét.

Szentkláray Jenő dr. és *Szabolcska* Mihály, a Magyar Tud. Akadémia tagjai, lelkesen felkarolták az eszmét és 1903 október hó 15-én megalakult az Arany János-társaság. Az alakuló gyűlésen kimondták, hogy az országnak e nemzetiségileg egyik legexponáltabb részében magyar irodalmi középpontot kívánnak teremteni s hogy Arany János nemzeti szellemű költészetének kultuszát kívánják ápolni. A társaság negyven működő taggal alakult meg. Elnökké megválasztották *Szentkláray* Jenő dr-t, társelnökké *Szabolcska* Mihályt, főtitkárrá *Dénes* Károlyt, titkárrá *Mészáros* Jenőt, pénztárossá *Bellai* Józsefet.

Az ünnepi megnyitó közgyülés az 1904. évi január hó 10-én folyt le a vármegyeház dísztermében, fényes ünnepségek között, a temesváriak lelkes részvételével, a fővárosi és temesvári írók közreműködésével Az előestén szinházi díszelőadás volt, melyen *Krammer* Teréz lépett fel (Hunyadi Lászlóban), azután a vigadóban rendezett fényes regatta-bál. Az ünnepi gyűlés *Szentkláray* Jenő dr. beszédével vette kezdetét. Majd *Telbisz* Károly dr. polgármester üdvözölte a társaságot. Azután *Rákosi* Jenő, *Berczik* Árpád, *Jörgné Draskóczy* Ilma, *Herczeg* Ferencz, *Szabolcska* Mihály és *Kiss* József tartottak felolvasást. Délben díszebéd volt a vigadó nagytermében, este díszelőadás a színházban. Február 11-ikén megkezdődtek a programmszerű havi felolvasások.

A társaság minden évben az Arany János születésnapját, márczius 2-ikát követő első vasárnapon tartja nagygyűlését. Ezt megelőzőleg február hónapban közgyülést tart, melyen adminisztráczionális ügyeket intéz el. Belügyeit havonként tartott zárt ülésein tárgyalja. A tagválasztó gyűléseket február hónapban tartják. Minden évben rendeznek egy-egy irodalmi és művészeti ünnepet is, mely hangversenynyel van egybekötve.

A társaság eddig hat évkönyvet adott ki, melyek a tagok szépirodalmi felolvasásait tartalmazzák. A temesvári származású *Brocky* Károly világhírű angol udvari festő születésnapjának századik évfordulója alkalmából „Brocky Károly élete és művei" czímen illusztrált díszművet adott ki. A társaság évenként 300—400 koronás irodalmi pályadíjakat tűz ki.

A társaság jelenlegi tisztikara: *Szentkláray* Jenő dr. tiszteletbeli elnök (1909. óta), *Szabolcska* Mihály elnök (1909. óta), *Sztura* Szilárd dr. alelnök (1909. óta), *Lendvai* Miklós főtitkár († 1912., 1908. óta), *Lovas* Imre titkár (1909. óta), *Bellai* József pénztárnok (1903. óta), *Stimm* Adolf könyvtáros (1907. óta), *Radocsay* László dr. jogtanácsos (1907. óta).

Tiszteletbeli tagjai: gróf *Apponyi* Albert, *Baróti* Lajos dr., *Beöthy* Zsolt, *Berczik* Árpád dr., *Berzeviczy* Albert dr., *Endrődi* Sándor, *Erdélyi* Károly dr. (†), *Ferenczi* Zoltán dr., *Herczeg* Ferencz, *Hertelendy* Ferencz, *Joanovich* Sándor, *Capdebo* Gergely, *Kiss* József, *Mikszáth* Kálmán (†), *Molnár* Viktor dr., *Ortvay* Tivadar dr., *Rákosi* Jenő, *Riedl* Frigyes, *Thaly* Kálmán (†), *Telbisz* Károly dr.

Hogy teljes képét adjuk annak a munkának, a melylyel Temesvár városa a hazai kultúra, irodalom és tudomány fejlesztésében részt vett, alább közöljük amaz írók és tudósok rövid életrajzi adatait, munkálkodásuk vázlatával, kik Temesváron születtek és itt működtek:

Áldor Imre, szerkesztette 1880—87-ig a Délmagyarországi Lapokat. Az ő irodalmi izgatásai következtében keletkezett a színügygyámolító egyesület, a magyar nyelvet terjesztő-, a jogászegyesület és több más hazafias társulat. Áldor Imre

Angyal (*Engelsz*) *János*, hittudor, kanonok. Lefordította Alighieri Dante „Divina Commedia"-ját. Bpest, 1878. — A tisztitóhely. Purgatorio. 1. füzet. U. o. 1884. Angyal János

Barabás Ábel dr., főreáliskolai tanár, szül. 1853-ban 25 évvel ezelőtt kinevezték Temesvárra a főreáliskolához tanárnak. Az „Arany János társaság" 1905-ben választotta tagjául. Ugyancsak választott tagja az unitárius vallásközönség egyházi képviselő-tanácsának. Barabás Ábel dr.

Művei: Az újkor filozófiatörténete, különös tekintettel Descartes rendszerére. — Propertius és Kisfaludy S. szerelme. — Róma társadalmi élete hanyatlásának okai. — Az ó-görög vigjáték. — Kazinczy hatása nyelvünk és irodalmunk fejlődésére. — Az Arany János-társaság kiadványaiban megjelent terjedelmes értekezések: Mi czélja volt Vergiliusnak Aeneisével? (I. k.). — Hazafias elem Vörösmarty költészetében. (II. k.). — II. Rákóczi F. a magyar klassz. költészetben. (III. k.). — A Délmagyarországi Közlöny hasábjain számos irodalmi tanulmánya és értekezése jelent meg. — Kéziratban vannak: A hülozoisták. — Arisztotelesz. — A költői műfajok történelmi fejlődése.

Bellai József, Temesvár szab. kir. város közművelődésügyi tanácsnoka, szül. 1872-ben. Egyetemi tanulmányainak végeztével egy tanéven át a tanári pályán működött. Közben Temesvár város szolgálatába lépett. A városi közigazgatási szolgálatot az 1896—97-iki tanév végével megkezdve, a városi levéltár élére került, mely működési körében érdemes irodalmi munkásságot és a város kultúrális ügyei iránt állandó érdeklődést fejtett ki. 1904-ben városi tanácsnokká léptettetvén elő, ekkor elsőnek végleg átvette az ujonnan szervezett közművelődésügyi városi tanácsnoki állás ügykörébe tartozó ügyek vezetését. 1908-ban X. Pius pápa az egyház körül szerzett érdemeiért „Pro Ecclesia et Pontifice" czímű arany érdemkereszttel tüntette ki. Irodalmi működése kevés kivétellel hivatása köréből vett tárgyú. A temesvári Arany János irodalmi társaságnak is egyik alapítója és azóta rendes tagja. Jelentékenyebb művei számos hírlapi szakczikkén és nyilvános előadásán kívül a következők: Bellai József

Temesvár szab. kir. város képviselete az országgyűlésen. Temesvár, 1898. — Az 1848-iki márcziusi napok Temesváron. Temesvár, 1899. — Árpádházi szent Erzsébet. 3 kiadás. Temesvár, 1899. — A művelt nyugat közművelődési intézményei. Temesvár, 1903. — Temesvár szab. kir. város közművelődési intézményei. Temesvár, 1904. — A temesvári színészet multjából. Temesvár, 1905. — Népmüvelési és szocziálpedagogiai intézmények. Temesvár, 1909. — Telbisz Károly dr. Temesvár szab. kir. város polgármesterének 25 évi polgármesteri működése alatt elmondott beszédei. Összegyűjtötte B. J. Temesvár, 1910. — Ugyancsak Bellai irta meg e monográfia számára Temesvár leirását és közoktatásügyét.

Benedek Albert dr. tanár és író. Számos irodalomtörténeti felolvasást tartott a Magyar nyelvterjesztő egyesületben. Benedek Albert dr.

Berczik Árpád (Jászói), jogtudor, író, a Kisfaludy-, a Petőfi-társaság és az akadémia tagja, miniszteri tanácsos, szül. 1842 júl. 8-án Temesvárott. Középiskolai tanulmányait részint a temesvári, részint a budapesti kegyesrendiek gimnáziumában végezte, a jogi tudományokat a budapesti egyetemen hallgatta és a jogtudori oklevelet megszerezvén, a hivatalnoki pályára lépett. Később a miniszterelnökség sajtóosztályában kapott alkalmazást, hol 1872-től a sajtóügyek vezetője volt 1904-ig, a mikor nyugalomba vonult. Irodalmi működését igen korán kezdte. Már 1859-ben irogatott az Üstökösbe, majd a Hindy Árpádtól kiadott „Ibolyák" czímű verskötetben jelent meg pár költeménye. A hatvanas évek szépirodalmi lapjaiba szorgalmasan írt czikkeket, tárczákat és elbeszéléseket. Különösen a Pesti Naplóban és Ellenőrben a 70-es években megjelent tárczái tették nevét széles körben ismeretessé. Nem kevésbé emelték népszerűségét a Borsszem Jankóban „Suttyomberki Dárius" czím alatt közzétett és másféle humoros elmélkedései. Ebben az időben a Pesti Napló irodalmi és művészeti rovatát is vezette és a Hírmondónak, valamint a Pálffy Estilapjának is politikai czikkírója volt. A Kisfaludy-társaság már 1873-ban tagjául választotta. Ezalatt hivatali tisztségeiben is folyton emelkedett: 1879-ben miniszteri osztálytanácsos lett, 1883-ban a vaskorona rend harmadosztályú lovagjává nevezték ki. 1888-ban az Akadémia választotta tagjává. 1897-ben megkapta a Lipótrend lovagkeresztjét, 1898-ban pedig kinevezték miniszteri tanácsossá. Nyugalmaztatásakor a király a Szent-István-rend kiskeresztjével tüntette ki. 1907-ben Berczik Árpád

az Akadémia rendes tagja lett, ugyanez év végén a Petőfi-társaság tiszteleti tagjául választotta.

Berczik a mult század hatvanas évei óta a magyar irodalomnak egyik legszorgalmasabb munkása és egyike legolvasottabb és legkedveltebb íróinknak. Igen jóízű, egészséges humorral, tőzsgyökeres, zamatos, de mégis mindig természetes, mesterkéletlen magyarsággal, könnyed előadásban megírt elbeszélései, a mai napig kedvelt olvasmányai az olvasó közönségnek. Beszélyei összegyűjtve először „Víg órák“ czím alatt jelentek meg, 1888-ban. Ujabban a Kisfaludy-társaság adta ki elbeszéléseit „Őszi hajtás“ czím alatt (1907). Legutóbb pedig „A figyelmes férj“, „Nyári feleség“ és „Hogy születik a szerelem?“ czímmel jelent meg három beszélygyűjteménye (1909). Említésre méltók azok a nagyszámú ujságczikkei is, a melyeket a magyarságnak, a magyar jellegnek és a magyar nyelv tisztaságának megőrzése érdekében írt. Ezeknek egy része összegyűjtve 1910-ben jelent meg az Olcsó Könyvtárban. Ujabban pedig „A mi édes magyar nyelvünk“ czímen adott ki egy hasonló munkát (1912). Még nagyobb népszerűséget szereztek nevének drámai művei, melyeknek írásával mindig nagy szeretettel foglalkozott. Különösen a vígjátékot műveli nagy kedvvel és nem egy darabjával kiváló tetszést aratott. Első darabját, a „Nincs mama“ czímű egy felvonásos vígjátékot, 1862-ben adták először a Nemzeti színházban és azóta a mai napig állandóan műsoron van egy-egy darabja. Irodalmunknak nemcsak egyik legtermékenyebb, hanem legjobb vígjáték-írója is. Tárgyát többnyire a műveltebb társaséletből meríti és korunk politikai és társadalmi félszegségeit, hóbortjait gúnyolja, szelíd, jóízű humorral. Darabjai között igen szép sikert ért el „Himfy dalai“ (1898) czímű vígjátékával. Nagy sikereket aratott népszínműveivel is és e darabjai közül „Az igmándi kispap“ (1882), „A parasztkisasszony“ (1886), „Postás Klári“ (1891) sokáig állandóan kedvelt repertoire darabjai voltak a Népszínháznak. Több drámáját jutalommal is tüntették ki: „A székely földön“ czímű népszínművét a Nemzeti színház 1874-ben 100 aranynyal jutalmazta, a „Mai divat“ vígjátékával elnyerte 1892-ben a Garai-féle 1500 forintos pályadíjat, „A papa“ czímű vígjátékát pedig az Akadémia a Teleki-díjjal tüntette ki. Nyomtatás alatt van egy „Pötty Ilonka“ czímű ifjúsági regénye. Több vígjátékát lefordították németre, úgyszintén számos beszélye jelent meg német és franczia fordításban a Reclam-féle Universal-Bibliothekben és a franczia Figaróban. Nem kevésbé jeles műfordítóként is. Magyarra fordította Molière vígjátékát, „A képzelt beteg“-et, Dickens regényét, „Barnabi Rudge“-t és „Abdallah“-t Laboulaye Edétől. 1912 február 19-én ülte meg félszázados írói működésének jubileumát, mely alkalommal a Nemzeti színházban előadták „Himfy dalai“-t és a közönség virággal, babérral és tiszteletének és szeretetének legőszintébb jeleivel árasztotta el a „fiatal öreg urat“, a ki 50 év óta tanítgatja és szórakoztatja a színházi közönséget és közel ötven színdarabot írt.

Említett művein kívül nevezetesebb drámái: A svihákok. Vígj. 3 felv. 1889. — A közügyek. Vígj. 1 felv. 1871. — (Megjelent németül is, francziául is.) — A házasítók. Vígj. 3 felv. 1875. — Egy szellemdús hölgy. Vígj. 1 felv. 1875. — A király csókja. Operette 1 felv. 1875. — A harctérről. Bohózat, 1877. — Jótékony czélra. Vígj. 3 felv. 1877. — A kék szoba. Vígj. 1 felv. 1875. — Nézd meg az anyját. Vígj. 3 felv. 1885. — A bálkirálynő. Vígj. 1 felv. 1885. — A gyerekbál. Vígj. 1 felv. 1887. — A protekczió. Vígj. 3 felv. 1889. — A peterdi csata. 1891. — Mai divat. 1892. — A papa. 1893. (Az Akadémia Teleky-dijával jutalmazva.) — Kuruczok Párisban. 1902. — Miniszterválság. 1905. — Az udvari tanácsos. 1905. — Pozsonyi diéta. 1907. — A művész felesége. 1910.

Berkeszi István dr.

Berkeszi István dr., a temesvári állami főreáliskola igazgatója, szül. 1853-ban. Tanári vizsgálatot a történelem-földrajzból 1878-ban, bölcsészettudori szigorlatot 1883-ban tett. Ezenkívül megszerezte a levéltárnoki képesítést is. Középiskolai tanársága előtt báró Radvánszky Béla titkára volt s öt évet töltött hol a fővárosban, hol az ősi radványi várkastélyban, hol a család könyv- és levéltárának rendezésével foglalkozott. 1883-ban gyakorló tanár lett, 1884-ben helyettes tanár a fehértemplomi, 1885-ben ugyancsak helyettes-tanár lett a budapesti II. ker. főgimnáziumban, hol negyedfél évet töltött. Rendes tanárrá 1889-ben nevezték ki a temesvári főreáliskolához. Már huszonegy évet töltött ennél az intézetnél; 1910 szeptemberében lett az intézet helyettes, 1911 szeptember havában pedig végleges igazgatója. Berkeszi István munkásságának másik tere a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum, melynek 1890 óta titkára, 1901 óta főtitkára s mint ilyen, egyúttal a múzeum igazgató-őre s a *Történelmi és Régészeti Értesítő* szerkesztője. A múzeumot újjászervezte, rendezte s gyűjteményeit leltározta. Iro-

Bonnaz Sándor püspök. (Az Orsz. Képtárból.)

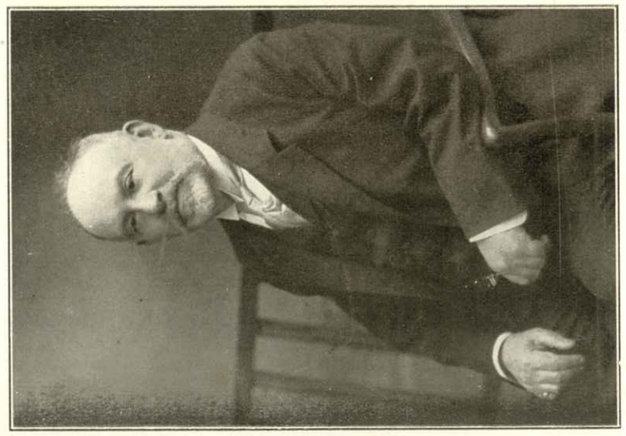

Berczik Árpád.

Bászel Aurél dr. (A Délmagyarorsz. Múzeumból.)

Csajághy Sándor püspök.
(Az Orsz. Képtárból.)

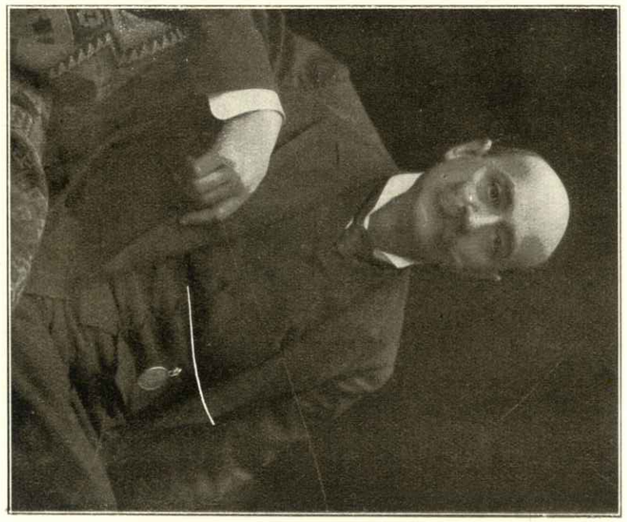

Gozsdu Elek.

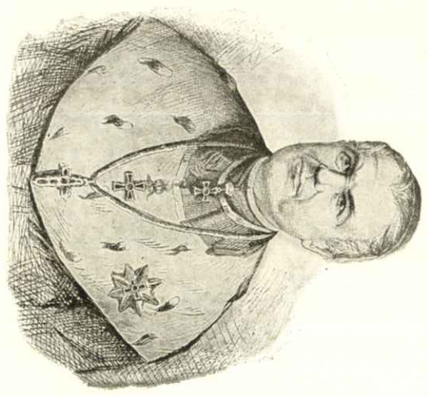

Lonovics József püspök.
(Az Orsz. Képtárból.)

dalmi munkássága régészeti és kultúr-történelmi irányú. Két pályadíjat nyert a budapesti tud. egyetem bölcsészeti karától hirdetett nyílt pályázatban, 1882-ben és 1890-ben a következő pályaművekkel: 1. A magyar nemzeti szellem fejlődésének és a magyar nyelv keletének dokumentált története. Jutalma volt 360 forint. 2. A magyar történetírás kútforrásainak ismertetése és azok bírálata 1711-től 1848-ig. Pályadíj 400 forint. Történelmi, régészeti s paedagogiai értekezései, tanulmányai 1883 óta a „Századok", „Budapesti Szemle", „Kisfaludy-Társaság Évlapjai", „Arany János-Társaság könyvei", „Múzeumi és könyvtári Értesítő", „Budapesti Látogatók Lapja", „Ország-Világ", „Ifjúság Lapja", „Tanáregyesületi Közlöny", „Délmagyarországi Közlöny", „Temesvári Hirlap" s „Történelmi és Régészeti Értesítő" című folyóiratokban és lapokban s a budapesti gyakorló főgimnázium 1883/4. a fehértemplomi főgimnázium 1884/5 és a temesvári állami főreáliskola több tanévi Értesítőiben jelentek meg.

Önálló művei: A gróf Haller-fiúk iskoláztatása a XVIII. században. Budapest, 1883. — A magyar nyelv a magánélet terén 1711—1790-ig. Fehértemplom, 1885. — Gróf Hofmansegg utazása Magyarországon 1793—1794-ben. Németből fordította és bevezette. Budapest, 1887. (Olcsó könyvtár.) — A magyar nyelv és szellem királyaink udvarában. Temesvár, 1892. — A temesvári állami főreáliskola története. Temesvár, 1896. — Adatok a reformkorszak történetéhez. Temesvár, 1897. — Rendi országgyűléseink magyarsága. Temesvár, 1898. — Temesvár színészete a XVIII. században és az első magyar színészeti előadások. Temesvár, 1898. — A temesvári könyvnyomdászat s hírlapirodalom története. Temesvár, 1900. — Temesvár szab. kir. város kis monografiája. Temesvár, 1900. — A temesvári múzeumkérdés. Temesvár, 1901. — Társadalmi élet Temesvárott 1801-ben. Temesvár, 1902. — Egy ismeretlen magyar történetíró, Nebojszai Bogma István, művei és emlékezete. Temesvár, 1904. — Bogma István naplójegyzetei Temesvár 1849. évi ostromáról. Temesvár, 1904. — Délmagyarország éremleletei. Temesvár, 1907. — Vidéki múzeumaink. Temesvár, 1908. — Temesvár emlékérmei és szükségpénzjegyei. Temesvár, 1908. Temesvári művészek. Temesvár, 1910. — Temesvár nevezetesebb látnivalói. Temesvár, 1907. — Bergmann Ágost emlékezése. Temesvár, 1908. — A „Delejtű", Délmagyarország első magyar hírlapja. Az Arany János-társaság által 500 K-val jutalmazott pályamunka. Temesvár, 1910. — E monográfia számára ő írta a művészettörténeti részt.

Blaskovics Ferencz

Blaskovics Ferencz országgyűlési képviselő és csanád-egyházmegyei kanonok, szül. 1864-ben. 1887-ben Temesváron theol. tanár, 1902-ben cz. apát, 1904-ben kanonok és egyházmegyei tanfelügyelő lett. 1892 óta elnökhelyettese a délvidéki földmívelők gazdasági egyesületének, melynek alakulásában nagy tevékenységet fejtett ki. Elnökigazgatója a délmagyarországi gazdasági banknak is. 1902-ben címzetes apát, 1904-ben csanádi kanonok és egyházmegyei tanfelügyelő lett. Az orczyfalvai kerület 1896-ban és 1901-ben országgyűlési képviselőjének is választotta. Szerkesztője és kiadója a „Der Freimütige" című Temesvárott megjelenő pol. néplapnak.

Bolgár Ferencz

Bolgár Ferencz, ny. államtitkár, 1881-ben szerkesztette a Temesvarer Zeitungot.

Bonnaz Sándor

Bonnaz Sándor, csanádi püspök, szül. 1812 aug. 11-én. Rokona, Bonnaz Antal nagyőszi plebános neveltette. A filozófiát Szegeden, a theológiát a bécsi Pázmáneumban végezte. 1738-ban a temesvári papnevelőben tanár volt. 1840-ben lelkész lett Nagyőszön. 1850-ben a Temesi-Bánság és Szerb-Vajdaság magyar és német iskoláinak főfelügyelője volt. 1853-ban csanádi kanonok és a bánsági helytartóság osztálytanácsosa, a vaskoronarend II. osztályú lovagja. 1860-ban csanádi püspök, 1862-ben pápai trónálló lett. 1870-ben résztvett a vatikáni zsinaton. 1871-ben a vaskoronarend I. osztályával tüntették ki. Később v. b. t. t. lett. Meghalt Temesvárt, 1889 aug. 9-én. Egyike volt a csanádi egyházmegye legkiválóbb püspökeinek. Mint kitünő gazda, a püspöki birtokot mintagazdasággá tette. Egyházi és jótékony alapítványainak értéke több millió forintra rúg. 100.000 forinttal két új kanonoki széket alapított, 1872-ben 100.000 forinttal megvetette alapját a Szt. Imre fiúnevelő intézetnek. A rosszul javadalmazott lelkészek részére és a papi nyugdíjalapra szintén 100.000 forintot adományozott. A M. Tud. Akadémiának 10.000, a szegedi nőtanító-képzőre 60.000, a temesvári székesegyházra 50.000, a gimnáziumi alapra 20.000, a szeminárium templomának 15.000, az aradi templomra 40.000, a szegedi templomra 100.000, papok felsegélyezésére 53.000 frtot adott. A Notre Dame apáczák intézetét 100.000 frttal fölépítette, ugyancsak 155.000 frttal árvaleányintézetet és a szegény iskolanővérek számára Lippán, Verseczen, Oraviczabányán, Szeged-Alsóvároson, Lugoson, Nagy-Becskereken, Földeákon zárdákat s internátussal ellátott leányiskolákat alapított. Saját költségén épített 7 díszes templomot, 2 imaimaházat és 6 kápolnát; ezenkívül jelentékeny összegekkel járult az egyházmegye különböző községeiben 53 templom fölépítéséhez és berendezéséhez. Jótékonyczélú adományai meghaladják a kétmillió forintot. Végrendeletileg egy róm. kath. egyetemre 100.000 frtot hagyott. A főrendiházban tartott beszédei a Naplókban vannak.

Both Ferencz dr.

Both Ferencz dr., temesvári kegyestanítórendi főgimnáziumi igazgató, szül. 1872-ben. Működött egyebek között a temesvári kegyesrendi főgimnáziumban mint gyakorló tanár és 1910 júl. 14-től ugyane főgimnáziumnak igazgatója. Rendes tagja a Szent István-Társulatnak, a szegedi Dugonics- s a temesvári Arany János-Társaságnak; választott tagja a Délmagyarországi Közművelődési Egyesület irodalmi osztályának, Temesvár szabad királyi város iskolaszékének, az Országos Középiskolai Tanár-Egyesületnek.

Munkái: Telegdi Miklós élete és művei. — A magyar kereszténységről. — Bornemisza Péter fejtegetése. Nemzeti ébredés 1790-ben. — Útirajzok. — Tanulmány a porosz iskolákról. — Klauzál Gábor. — Szent Imre herczeg. — Mikszáth Kálmán. — Miként kezd kialakulni a tanári közvélemény az ellenőrző, módszeres tanácskozmányok, osztály- s érettségi vizsgálatok kérdésében? — Magyar Gábor.

Breuer Ármin dr.

Breuer Ármin dr., Temes vármegye tiszti főorvosa, a Délmagyarországi Természettudományi Társulat alelnöke. Számos czikket, ismertetést írt a szépirodalmi lapokba és orvostudományi értekezéseket a szaklapokba. Szerkesztette a „Helyrajzi Emlékmű", a m. orvosok és természetvizsgálók 1886. évi aug. 22—26-ig Buziás—Temesvárott megtartott XXIII. vándorgyűlésére kiadott munkát. Ebben jelent meg „Temes vármegye közegészségügyi viszonyai" című értekezése.

Csajághy Sándor

Csajághy Sándor (Csajági) csanádi püspök, született 1810 ápr. 6-án. 1851-ben csanádi püspök lett. Meghalt 1860 febr. 7-én Temesvárt. Ő alapította a Segítő Boldog Asszonyról nevezett jótékony nőegyletet, ő telepítette le a Mi Asszonyunkról nevezett iskolanéneket Temesvárott, ő szervezte újjá a szemináriumot. Kiváló hitszónok és magyar és német nyelven egyaránt jeles stiliszta volt.

Számos egyháztudományi, történeti értekezésen és költeményen kívül önálló munkái: Misés pap az oltárnál. Sambuga után ford. 1838. — Az anyaszentegyház ellensége megczáfolva a történetekből s legjelesebb protestánsok nézeteiből. Németből ford. 1840. — Glosszák nemes Zalamegyének a vegyes házasságok ügyébeni felirására. Európai Rotteck Károly nézetei szellemében. Pest, 1841. — Párbeszéd a vegyes házasságokról. U. o. 1842. — Lelki életrend a papnevelő intézetben. Schlör után németből. U. o. 1843. — „Vegyes művei"-t kiadta Csiki Gergely három kötetben (I. Értekezések, II. Püspöki körlevelek, III. Költemények). Budapest, 1870—72.

Csiki Gergely

Csiki Gergely, a drámaíró, 1870—71-ig szerkesztette a „Csanád Egyházmegyei Közlöny"-t és színi kritikákat írt a „Temesi Lapok"-ba.

Czirbusz Géza dr.

Czirbusz Géza dr., egyet. ny. r. tanár, szül. 1853-ban. 1875-ben a piaristarendbe lépett, a hol Kisszebent kivéve, mindig főgimnáziumokban alkalmazta a rend. Irodalmi működését Kecskeméten kezdette, Kállay: „Kelet Népe" című budapesti hírlapjában A fajhalálról írt értekezésével. Azután Berecz Antal: „Természet" című folyóiratába írogatott természettud. és geogr. czikkeket. Majd a „Földr. Közlemények"-ben kezdette meg 1878-ban „A kontinensek elrendezése" című tanulmányaival munkásságát e folyóiratban, melyet két évtizednél tovább látott el geogr. és etnogr.-bibliographiai czikkekkel. A Földr. Társaság megbízásából Párisba utazott az 1900. évi kiállítás földr. részének tanulmányozására. Utána a Földr. Társaság levelező tagjául választotta. A Földr. Közleményeken kívül tanárkodási helyein helyi lapokba írogatott tárczákat, geogr. és politikai czikkeket. Temesvárott szerkesztette, mint a Délmagyarországi Természettud. Társaság titkára, a „Természettud. Füzetek" 3 évfolyamát, majd mint a délvidéki turista-egylet főtitkára, a „Délvidéki Sport"-ot és a „Déli Kárpátok" című geogr. folyóiratot. Ugyanitt írta meg a „Délmagyarorsz. bolgárok monografiáját"-t s több phys., geogr. és néprajzi dolgozatokat publikált a „Természettud. Füzetek"-ben, a fővárosi „Turisták Lapjá"-ban s a szepesi és erdélyi Kárpát-egyesület évkönyveiben. A Turista-egyesületnek évek hosszú során át választmányi tagja volt. Azonkívül a „Magyar Állam" dolgozó társa 27 éven keresztül. Veszprémi tanári korában ő indította meg a Balaton-egylet szervezését. Nagykárolyban a Kölcsey-kört, Temesváron Áldor Imrével együtt egy irodalmi társaságot, mely később Szentkláray dr. kanonok buzgólkodásával létre is jött és megteremtette a felsőbb leányiskola külön termében a délmagyarországi néprajzi múzeumot. Temesváron adták három ízben zsúfolt ház előtt operáját: *Varázserdőben*, mihez Heller karmester írt pompás zenét. Becskereken divatba hozta közvetlen geogr. előadásaival a liczeális előadások látogatását, dolgozott a helyi német és magyar lapokba és beválasztatott a torontáli kultúregyesület igazgató-választmányába. Nagybecskereken nevezték ki egyetemi tanárrá.

Főművei: Balbi Egyetemes földleírása. 6 kötet, önálló mű, csak a címe idegen. — Magyarország a XX. században. — Die südungarischen Bulgaren. Wien, 1886. — Földleírás új alapon. 1902 I. II. kötet. — A Kárpátok és folyóinak nevei. — Nemzetek keletkezése. — A sugallat az ethnografiában. Utóbbi 3 Becskereken jelent meg 1907—1910-ben. — Homunculusa Budapesten jelent meg, 1912-ben. — Az emberi geografia. Budapest, 1911. — Nyomás alatt van „Kulturgeografia" és „Fatalisták a geografiában" cz. kötete és egy geogr.-etimologiai könyve német nyelven. — Az egyetemen megegyezés szerint az emberi és kultúrgeografiát adja elő.

Danzer Alfonz

Danzer Alfonz, cs. és kir. százados, politikai és katonai író, szül. 1842-ben Temesvárott. 1875-ben főhadnagy, később kapitány lett. Nyugalmaztatásakor őfelsége a Ferencz József-rend lovagkeresztjével tüntette ki. Hosszú ideig volt a bécsi „Armeeblatt" szerkesztője és a „Pester Lloyd" katonai munkatársa, hol —u— jegy alatt jelentek meg czikkei, melyekben gyakran a magyar hadtörténelem egyes mozzanatait is nagy hozzáértéssel és alapossággal tárgyalta. Meghalt 1899.

Számos czikkén kívül önálló művei: Frankreichs Stellung zu den europäischen Mächten. (1870.) — Beiträge zur Geschichte des österr. Heerwesens. Wien, 1872. — Dembinski in Ungarn, nach den hinterlassenen Papieren des Generals. U. o. 1873. (Magyarul 1874, Budapest.) — Feldzüge des Prinzen Eugén von Savoyen. Wien, 1871—92 XX kötet. — Maria Theresia und ihre Zeit. 1888. — Unter den Fahnen. Prag, 1889. (Magyarul: A mi hadseregünk, 1889.)

Dessewffy Sándor

Dessewffy Sándor (Cserneki és Tarkeői), csanádi püspök, szül. 1834-ben. 1890-ben csanádi püspökké nevezték ki. 1900-ban egyházi zarándoklatot vezetett Velenczébe Szt. Gellért ereklyéihez. E fényes körmenetet Túry Gyula festőművésszel nagyszabású történeti festményben örökíttette meg, melynek főalakja Sarto József, akkori velenczei biboros, később X. Pius pápa. A képet, több más műalkotással együtt a temesvári múzeumnak ajándékozta. Dessewffy nagy meczenása a tudománynak, irodalomnak és művészeteknek. Buzgó régiséggyűjtő és nagy kedvelője a történettudománynak; de maga is író-ember: számos egyházi és politikai czikket írt és egyházi beszédei egy vaskos kötetben jelentek meg. Míg élt, közel egy millió koronát osztogatott szét jótékony és közművelődési czélokra. A végrendeletében ugyanolyan czéllal hagyományozott összeg meghaladja a 600.000 K.

Déznai Viktor

Déznai Viktor dr., tanár, szül. 1884-ben. Külföldi utazásairól sok tárczája jelent meg a vidéki lapokban. Egy költeményét a Kisfaludy-Társaság a Bulyovszky-pályázat alkalmával dicsérettel tüntette ki. 1907-ben jelent meg nagy értekezése: „A természetérzék a XVII. század franczia irodalmában". 1907 október elseje óta helyettes-tanár a temesvári áll. főreáliskolában. 1911 februárban rendes tanár lett. 1911 nyarán ismét nagy utazást tett és tapasztalatait „Útleírások"-ban és egy nagyobb tanulmánysorozatban a „Német városokról" írta meg, melyek a temesvári lapokban jelentek meg. Azóta várostudományi, esztétikai és szépirodalmi munkálatokkal foglalkozik és számos előadást is tartott. 1911 ősz óta igazgatója a temesvári munkásgimnáziumnak.

Dóczy József

Dóczy József, népdalíró, szül. Miskolczon 1863-ban. Pénzügyi fogalmazóként 1900-ban Temesvárra kért áthelyezést és itt működött 1908-ig. Most a fővárosi pénzügyigazgatóságnál titkár. Egyike a legkiválóbb népdalíróknak. Dalait országszerte ismerik és szeretik. Dalainak szövegét is ő írja. 1903-ban megválasztották a temesvári Arany János-Társaság tagjának. Ezenkívül rendes tagja a Csokonai-körnek, a Kölcsey-egyesületnek és a Magyar Zeneszerzők egyesületének.

Közismert dalai: Sötét erdő sürűjéből kakuk madár hallik . . . Édes anyám kösse fel a kendőt a fejére . . . Panaszkodik a furulyám nótája . . . Nádfedeles kis házikóm . . . Szeretőt keresek . . . Magas a kaszárnya . . . Kit gyászol a fecskemadár . . . Darumadár útnak indul . . . Nincs a pusztán rózsabokor . . . Felednélek, felednélek . . .

Fiala János

Fiala János, mérnök, magyar emigráns, szül. 1822 jan. 26-án Temesvárott. Résztvett a magyar szabadságharczban, és ezredesi ranggal Vetter tábornok déli hadseregének táborkarába osztották be. A szabadságharcz leveretése után Törökországba menekült. Később a franczia köztársaság szolgálatába lépett, honnan Napoleon államcsinye után Amerikába költözött és St. Louisban vasúti mérnökként élt. Később részt vett az amerikai polgárháborúban. Jelenleg Kaliforniában él. Íróként is szolgálta a magyar ügyet, számos czikket írva az amerikai lapokba, a magyar szabadságharczról, Bem működéséről stb. Jeles karthografus is volt. Missouri állam nagy térképét, mely ma is használatban van, ő készítette.

Földényi Frigyes dr.

Földényi (Feldinger) *Frigyes* dr., ügyvéd, szül. 1819-ben Temesvárott. Előbb Temesvárott volt ügyvéd és ez idő alatt számos publicisztikai czikket és költeményt írt. 1851-ben „Euphrosine" czím alatt egy lapot adott ki és szerkesztett Temesvárott, melyben Pákh Albert adatainak alapján először jelent meg Petőfi Sándor életrajza. Hazafias iránya miatt azonban e lapot fennállásának harmadik évnegyedében az akkori kormány beszüntette. Később Földényi nőül vevén Wenzel Gusztáv híres jogtudós hugát, Pestre költözött, hol a kiegyezés után a miniszterelnökség sajtóügyi osztályában nyert alkalmazást. Mint zeneszerzőnek, Petőfi „Talpra magyar" és „Nem tagadom, magyar vagyok" című szerzeményei széles körben el voltak terjedve.

Gálos Rezső dr.

Gálos Rezső dr., felső kereskedelmi iskolai tanár, irodalomtörténetíró, szül. 1885-ben. 1908-ban Temesvár városa felső kereskedelmi iskolájához a magyar irodalomtörténet tanáraúl alkalmazta. Ugyanez évben a Kisfaludy-Társaság megdicsérte „Szentjóbi Szabó László“ cz. életrajzát. A temesvári Arany János Társaságnál pedig „Arany János mint műbíráló“ cz. dolgozatával pályadíjat nyert, mire a Társaság őt 1909 februárjában rendes tagjává választotta. Ugyancsak pályadíjjal tüntette ki a következő évben „Arany János esztétikája“ cz. dolgozatát is. Dolgozatai nagy számban jelentek meg a különféle irodalmi folyóiratokban. Titkára a Délmagyarorsz. Tört. és Rég. Társulatnak és főtitkára az Arany János Társaságnak.

Gärtner Henrik dr.

Gärtner Henrik dr., tanár, jelenleg magánhivatalnok, szül. 1864-ben Temesvárott. 1888-ban a budapesti egyetemen tanári oklevelet szerzett. Tanár volt a nagyváradi, majd a beregszászi reáliskolánál. 1892-ben doktorátust tett.

Munkái: Chateaubriand és művei. (1888.) — A német polgári dráma eredete. (1890.) — Athalie. Tragédie par Jean Racine. Magyarázta. . . Bpest, 1889. — A polgári dráma történetéből: Gellert. U. o. 1892. — Csongor und Tünde. Übertragung aus dem Ungarischen. Strassburg, 1904. — A buzaárak alakulása. Budapest, 1908. — In memoriam Széchenyi. (Széchenyi Emlékezete.) Aus dem Ungarischen. Budapest, 1908. — A budapesti malmok jövedelmezősége és az őrlési forgalom. Budapest, 1910. — Azonkívül számos czikk napi és szaklapokban.

Gelich Richárd Guidkofszky Kornél

Gelich Richárd, honvédtábornok, szerkesztője volt a „Grenzbote“-nek 1861-ben.

Guidkofszky Kornél, hírlapíró, szül. 1854-ben Temesvárt. 1884-ben a „Temesvárer Zeitung“ főmunkatársa, majd 1887-ben szerkesztője lett. 1892-ben Lugosra költözött, hol a „Südungarn“ czímű lapot alapította, 1893-ban meghalt.

Geml József

Geml József, szül. 1858-ban Temesrékason. A gimnáziumot Temesvárott és jogi tanulmányait Budapesten végezte. 1881—1883-ig közjegyzősegéd volt, 1884 június óta Temesvár szab. kir. város szolgálatában áll és pedig 1890 május végéig aljegyző, azóta pedig főjegyző; 1896-ban a polgármester helyettese lett. Ő felsége 1908 május 8-án a kir. tanácsosi czímmel tüntette ki. Irodalmi munkásságát kizárólag Temesvár városának szentelte. Első kiadványa volt „Temesvár sz. k. város népességi statisztikája“ (1894.), ezt követték: „Temesvár sz. k. város statisztikája 1898-ban“ (1900.); „Temesvár lakáspolitikája“ (1906.); „A gyógyszertári jog adományozása és a temesvári gyógyszertárak“ (1907.); „Törvényhatósági j. f. városaink közállapotáról“ (1909.); „Temesvár sz. k. város közállapotai az 1910. évben“ (1910.). Továbbá szerkesztője az 1898-ban megindult „Városi Közlöny“ czímű hivatalos folyóiratnak, mely havi füzetekben évenként 420—450 oldalnyi terjedelemben jelenik meg. E monográfia számára ő írta a város történetének legújabb korát és a közigazgatási részt.

Gockler Lajos

Gockler Lajos, községi tanító, paedagógiai író, szül. 1864-ben Temesvárott. Előbb Aninán (1883) és 1892 óta a nagybecskereki polgári iskolában tanít.

Számos hírlapi czikket, elbeszélést, útleírást írt. Különösen a torontálmegyei német és magyar hírlapokba, főleg pedig sok paedagógiai értekezése és ismertetése jelent meg a szakfolyóiratokban. Szerkesztője volt a „Torontálmegyei Tanügy“-nek is.

Gokler Antal

Gokler Antal, városi polg. fiú- és leányiskolai igazgató, született 1859-ben. 1877—1888-ig Aninán, majd Zsombolyán és 1888—1892-ig Temesvárott az elemi iskolánál tanítóként, 1892-től 1902-ig pedig a Belvárosban igazgatóként működött. Az ő idejébe esik a temesvári népiskolák teljesen magyarrá tétele. Tanári képesítést nyerve, 1920-ben átlépett a városi polgári fiúiskolához, melynek 1907 szept. óta igazgatója. Ugyanaz évben szervezte a városi polgári leányiskolát és a vele kapcsolatos női kézimunka-tanfolyamot. A temesvári Magyar Dalárda kérelmére elvállalta annak művészeti vezetését és rövid idő alatt az egri országos dalversenyen diadalra vitte e testületet.

Írt Mártonffy Mártonnal egy 4 kötetes *magyar olvasó- és nyelvgyakorló könyvet*. Újabban Halász Gyula székesfővárosi polg. isk. tanárral szerkesztett 3—3 kötetes magyar nyelvtant és olvasókönyvet.

Gozsdu Elek

Gozsdu Elek, kir. főügyész, kiváló író, szül. 1853-ban. Tanulmányait Temesváron kezdte. A jogtudományokat a budapesti egyetemen elvégezvén, 1880-ban a hírlapírói pályára lépett és a „Függetlenség“ munkatársa lett. Kitűnő elbeszélő tehetséggel, nagy lélektani elemzőképességgel és éles meglátással megírt elbeszéléseivel és rajzaival csakhamar magára vonta az olvasóközönség figyelmét. 1880-ban kiadta „Az aranyhajú asszony“, majd két év mulva „Köd“ czímű regényeit, melyek nagy tetszésben részesültek. Később visszatért a jogi pályára és 1885-ben alügyész lett Fehértemplomban, majd Budapesten, 1889-ben kir. ügyész lett Karánsebesen, majd 1892-ben Temesvárra helyezték át. 1886-ban „Tantalus“ czím alatt kiadta összegyűjtött 9 elbeszélését. Az utóbbi időben írt elbeszélései a Hét-ben

jelentek meg. 1908-ban a Nemzeti Színházban előadták a „Félisten“ cz. drámáját, a mely az idényben tizennégy előadást ért meg és szép sikert aratott. Az 1911-ben írt színműve, a „Karriér“, könyvalakban jelent meg, de előadásra még nem került.

Hazay Ernő

Hazay Ernő, hirlapíró és orsz. képviselő, szül. 1819. ápr. 7-én Temesvárott. 1848-ban Temesváron nyomdát alapított, hogy a nemzeti törekvéseket támogassa. A hazafias felhívásokat, kiáltványokat, Kossuth felhívását a fegyverkezésre, a „Der Südungar“ czímű hazafias német lapot az ő nyomdája adta ki. A szabadságharczban karddal és tollal is részt vett, mert nemcsak mint honvédtiszt harczolt, hanem egy „Der 14-te April“ czímű lapot alapítván, ebben, valamint a korabeli egyéb lapokban is számos republikánus szellemű czikket írt. A szabadságharcz leveretése után főleg e czikkei miatt ítélte halálra az osztrák haditörvényszék. Ekkor külföldre menekült. Midőn később kegyelmet nyert, ismét visszatért Pestre, hol hírlapírással foglalkozott. Egyik főmunkatársa és vezérczikkírója volt a „Pester Lloyd“-nak és később számos czikket írt a „Magyarország“-ba, „Századunk“-ba, „Pesti Napló“-ba és a „Budapesti Hirlap“-ba. Az ötvenes években Bátorkeszire költözött, a hol 1884-ben meghalt. Három ízben választották meg országgyűlési képviselőnek.

Hetzel Samu

Hetzel Samu, közs. iskolai igazgató, Temesvár város községi iskolái tanügyének első monográfusa, szül. 1840-ben. 1871-ben Temesváron lett tanító, 1876-ban megválasztották a belvárosi közs. iskola tanítójának. 1872-ben a kormány kiküldte Hamburgba a tanszerkiállítás tanulmányozására. 1892-ben nyugalomba ment. Hosszú ideig elnöke volt a Délmagyarországi Tanítóegyletnek. Az irodalom terén is derék munkásságot fejtett ki.

Számos paedagógiai czikkén és elemi iskolai tankönyvén kívül legfontosabb művei: Geschichte und Statistik des Volksschulwesens in Temesvár. Temesvár, 1873. — Ein ernstes Wort an Eltern und Lehrer. U. o. 1875. — Die Geschichte vom armen Stoffel. A délmagyarországi tanítóegylet által jutalmazott pályamű. U. o. 1876. — Die Lebensgeschichte des ungarischen Dichters Johann Arany. Jutalmazott mű. U. o. 1881. — Das Büchlein vom grössten Ungar. U. o. 1883. — Vázlatok Temesvár sz. kir. város községi népiskolái történetéből. Különös tekintettel az 1873-tól 1890-ig terjedő évekre, mint a magyarosodás időszakára U. o. 1890. stb. Szerkesztője volt a temesvári „Hausfreund“-nak (1877.) és a „Beobachter“-nek (1885.).

Himpfner Béla

Himpfner Béla, főgimnáziumi igazgató, szül. Temesvárott 1854-ben. A kaposvári gimnáziumban és a budapesti IV. ker. reáliskolában töltött rövid idejű szolgálat után Beszterczebányára került tanárnak, onnan pedig igazgatónak a jászberényi, majd az aradi főgimnáziumhoz és 1898-ban a budapesti I. kerületi főgimnáziumhoz. Részt vett a Steindl Imre műegyetemi tanár vezetése alatt történt építészeti felvételi utazásokban Felső-Magyarországban, írt történeti, filológiai és zeneesztétikai czikkeket és műfordításokat.

Hoffer Imre

Hoffer Imre (Nagy-Scharnitzai), szül. 1877-ben. 1903-ban Temesvárra került az ottani ipari szakiskolához, a hol 7 évet töltött s ez idő alatt legtöbbször a „Temesvári Hirlap“-ba irogatott tárczát, meséket, verset, színi kritikát. Iparművészeti kérdésekről is több ízben tartott előadást a Szabad Liczeumban.

Önállóan megjelent művei: Szonettek. Temesvár, 1907. — Versek. Kiadta az Arany János-Társaság. Temesvár, 1910. — Halasy Imre név alatt A szörnyűséges harcz. Szatirikus hősi legenda. Budapest, 1910. Utóbbiban a modern irodalmi pöffeszkedést és nagyhangúságot ostorozza. 1909-ben az Arany János-Társaság tagjai közé választotta.

Hornischek Henrik

Hornischek Henrik, főgimnáziumi tanár, szül. 1859-ben Temesvárott. 1883-ban tanárrá nevezték ki az újvidéki kir. kath. főgimnáziumhoz, 1884-ben a budapesti áll. felsőbb leányiskolához, 1893-ban az V. ker. áll. főgimnáziumhoz.

Számos geometriai értekezésén és könyvismertetésén kívül önálló művei: Projektiv geometriai tanulmány. Budapest, 1890. — A geometriai szerkesztések módszerei: Mascheroni, Lambert, Brianchon és Steiner nyomán. U. o. 1894. — A kinematikai geometria alapvonalai stb. I. köt. U. o. 1895. Írt még több geometriai tankönyvet a középiskolák számára.

Járosy Dezső

Járosy Dezső, orsz. m. kir. zeneakadémiai tanár, székesegyházi karnagy, szül. 1882-ben. 1906 szeptember 1-én székesegyházi karnagy és a Papnevelő-Intézet énektanára, majd a Temesvári Zenekedvelő-Egyesület karnagya lett. 1908 szeptember havában az Orsz. M. Czeczilia-Egyesület igazgatója és hivatalos lapjának, a Katholikus Egyházi Közlönynek szerkesztője. 1909 július 1-én a Papnevelő-Intézet alkormányzója. 1910-ben az Orsz. M. Kir. Zeneakadémia liturgiai tanszékére nyer meghívást. Rendes tagja az Arany János-társaságnak és tankönyvvizsgáló bizottsági tagja a Kath. Tanügyi Tanácsnak. 1911-ben választmányi tagja a Nemzetközi Zenei Társaságnak.

Irodalmi munkálkodását 1900-ban kezdte meg zenetörténeti, zenekritikai és zeneesztétikai czikkekkel a „Katholikus Egyházi Zeneközlöny“-ben, „Magyar Állam“, „Magyar Szemle“,

„Alkotmány", „Élet", „Katholikus Szemle", „Zeneközlöny", „Zenelap", című napi- és időszaki lapokban. Tudományos előadásokat tartott a temesvári Szabad Liczeumban, a Magyar Zenepedagógiai Társaság, az Orsz. M. Czeczilia-Egyesület gyűlésein stb. Önálló irodalmi művei: Az Eukarisztia Zenéje. — A hagyományos gregorián korális esztétikai méltatása. — Faji zene és magyar zene. — A zeneesztétikai szép a zenetörténelemben. — Chopin zenei romantikája. — Wagner Richard a zenedramaturg. — Grieg Edvard zeneesztétikai méltatása. — Brahms János esztétikai méltatása. — Rimszki—Korsakoff zeneesztétikai méltatása. — Liszt Ferencz zeneesztétikai méltatása. — Egyetemi énekkarok a zenekultúra szolgálatában. — Sajtó alatt: Az egyházi zene liturgiájának tankönyve. (Az Orsz. M. Kir. Zeneakadémia hiv. tankönyve.)

Kárpáti Béla

Kárpáti Béla, felső kereskedelmi iskolai tanár, szül. Temesvárott, 1861-ben. Jelenleg a budapesti IX. kerületi felső kereskedelmi iskola tanára. Pedagógiai czikkei a szakfolyóiratokban jelentek meg.

Munkái: Az állóírás. Budapest, 1892. — A német írás-olvasás reformja. U. o. 1893. — Az ifjúsági játékokról, U. o. 1895.

Kiss József

Kiss József költő. Temesvárott tartózkodása éveiben a „Temesi Lapok" színházi rovatának vezetője volt.

Klapka György

Klapka György 1848—49-iki honvédtábornok, szül. Temesvárt 1820 április 7-én. Katonai tanulmányait a karánsebesi nevelőintézetben kezdte, honnan hadapródként a bécsi cs. és kir. tábori tüzérezredbe lépett. 1842-ben hadnagyi ranggal a kir. testőrséghez került. A szabadságharcz kitörésével a magyar kormánynak ajánlotta föl szolgálatait, mely századosként osztotta be az 5. honvédzászlóaljba, majd Erdélybe küldte a székely fölkelés szervezésére. Innen Komáromba helyezték át, hogy az erődítési munkálatokat vezesse. Miután sikerült neki a várat elfoglalni, őrnagynak nevezték ki. Mészáros visszalépése után hadosztályparancsnok lett, átvette a felsőmagyarországi hadsereg vezetését, megverte Schlicket és nagy győzelmet aratott a kápolnai és isaszegi csatákban. Ekkor tábornok lett. Ezután Görgey seregével egyesülve, nagy diadalt arat a váczi, nagysarlói és komáromi ütközetekben. Mészárosnak a miniszterségről való leköszönésével ő lett hadügyminiszter, de nem sokáig maradt ez állásban, mert nagy szükség lévén rá a harcztéren, ismét Komárom parancsnokának nevezik ki. Mint ilyen, több kirohanásával számos győzelmet arat, sőt az aug. 3-iki kirohanás alkalmával az osztrák hadsereget teljesen megsemmisíti. Klapka a világosi fegyverletétel után is vitézül tartotta magát és csak midőn Pétervárad feladásáról értesült, adta fel a várat. Ezután külföldre menekült. Később Genfben, majd Konstantinápolyban élt. A politikai viszonyokat mindig figyelemmel kísérvén, minden alkalmat megragadott, hogy az elnyomott magyarság ügyén segítsen. Az 1859-iki olasz háború kitörésekor Magyarországon fölkelést szervezett, majd az 1866-iki háború alkalmával légiót alkotott, melylyel Magyarországba betörni készült, de mindkét terve kivitelét a megkötött béke megakadályozta. A kiegyezés után visszatért hazájába, hol Temesvár városa két ízben képviselőjének választotta. Ez időben a „Századunk" című politikai napilapnak főmunkatársa volt. Később teljesen visszavonult a politikától és Konstantinápolyban és Genovában élt. Az 1876—77-iki orosz-török háború alkalmával ismét visszatért Magyarországba, hogy Törökország javára agitáljon. Bár a nép az ősz tábornokot mindenütt az egész országban a legnagyobb lelkesedéssel ünnepelte, fáradozása nem vezetett eredményre. Ez volt utolsó politikai szereplése. Meghalt 1892 máj. 17-én Budapesten. Komárom vármegye egykori vitéz védője iránt való háláját avval rótta le, hogy főterét róla nevezte el és 1896 nov. 15-én e téren a dicső hadvezérnek szobrot állítottak. Klapka egyike volt a szabadságharcz legkiválóbb hadvezéreinek. Széleskörű műveltsége mellett kitünő katonai képzettséggel bírt: „értelmes theoretikus és nagy stratega volt, ki magas katonai eszmék által tünt ki. E mellett kitünő bajtárs. Ellensége volt minden erőszaknak s ha válságos perczben erélyességet kellett kifejteni, humanitását még ekkor is érvényesítette". Íróként is nagy tevékenységet fejtett ki. Külföldi tartózkodása alatt számos czikket írt a magyarság érdekében a franczia és német lapokba. Később a „Pester Lloyd" munkatársa lett.

Önálló művei: Memoiren von George Klapka (April—Oktober 1849.) Mit einem Anhange, die historischen Aktenstücke enthaltend, dem Porträt des Verfassers, einer Karte von Ungarn und dem Plane des Kriegsschauplatzes in Komorn. Original-Ausgabe. Leipzig, 1850. (Angolul is) — Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Mit einer Karte von Ungarn. Leipzig, 1851. Két kötet. (II. 167—320. l.) — Der Feldzug in Siebenbürgen von Johann Czetz. — Der Krieg im Orient in den Jahren 1853 und 1854 bis Ende Juli 1855. Eine historisch-kritische Skizze der Feldzüge an der Donau, in Asien und in der Krim, mit einem Blick auf die mögliche Wendung der künftigen Kriegsereignisse. Deutsche Original-Ausgabe. Genf, 1855. (Francziául u. o. 1855. és angolul: ford. Mednyánszki. London, 1855.) — The eastern question. Transladet from the German, with a preface and appendix by Humphry

William Freeland. London, 1877. — Életem és élményeim. Budapest, 1881. — Emlékeimből. Függelékül: gróf Teleki László levelei. Budapest, 1886. arczk.

Klapka József

Klapka József, az előbbinek apja, temesvári polgármester, az első temesvári lap szerkesztője, szül. 1786-ban. Résztvett a nemesi fölkelésben. 1807-ben lett temesvári polgár, a mikor megengedték neki, hogy könyvnyomdát és könyvkötőműhelyt vezethessen. Könyvnyomdája csakhamar egyike lett az ország legtekintélyesebb nyomdáinak. Műveltsége és üzleti összeköttetései révén csakhamar nagy tekintélyre tett szert. 1812-ben megválasztották az árvák atyjának, 1817-ben helyettes városbiró, 1819-ben polgármester lett. 1825- és 1832-ben a város követe volt a pozsonyi országgyűlésen. Érdemei elismeréseül V. Ferdinánd 1841 júl. 15-én megnemesítette, több vármegye pedig táblabirójának választotta meg. Meghalt 1863 május 11-én. Ő alapította Temesvárott 1840-ben az első hírlapot, mely „Banater Zeitschrift für Landwirtschaft, Handel, Künste und Gewerbe" czímmel és egy „Intelligenz-Blatt" című melléklettel jelent meg. Ezenkívül kiadta és szerkesztette a „Temesvarer Wochenblatt für Wissen, Kunst und Industrie" című hetilapot. 1815-ben kölcsönkönyvtárt alapított, mely az első volt Délmagyarországon.

Kovács Sándor dr.

Kováts Sándor dr., r. kath. theologiai tanár, szül. 1865-ben. 1890-ben Temesvárra helyezték, hol a papnevelőintézet prefektusa és a dogmatika és filozófia tanára lett. 1897-ben résztvett a kath. tudósok nemzetközi kongresszusán Freiburgban, melynek kiadványában megjelent „De antiqua gentili religione Hungarorum" című előadása. Nagy tevékenységet fejtett ki az egyházi ének és zene reformja érdekében és ez irányban írta „A papneveldei énekoktatás reformja" és „Az egyházi zene reformjáról" című értekezéseit. Temesvár zenei életében is buzgó és hasznos működést fejtett ki; titkára volt a temesvári Zenekedvelő Egyesületnek is. 1908 óta Apátfalván plebános. Tagja a Deutsch. Morgenländische Gesellschaftnak, az Aquinói Szt. Tamás Társaságnak, a Szent István-társulat irod. és tudom. osztályának és az Arany János Társaságnak; ig. vál. tagja az Orsz. Magy. Czeczilia-Egyletnek és az Orsz. Magy. Dalosszövetségnek és szerkesztő-tulajdonosa a Havi Közlönynek.

Számos theológiai, egyházművészeti, szocziológiai czikke és útleírása jelent meg a szakfolyóiratokban. Önálló műve: Hitvédelem és alapvető hittan. Általános bevezetés a hittudományokba és a természetvallás védelme. Temesvár, 1898. — A csanádi papnevelde története. Temesvár 1906. — A Szent István Társulat 1912-ben megbízta a szentírás új magyar fordításával.

Kőszeghy László

Kőszeghy László (Remetei), csanádi püspök, szül. 1745-ben. 1779-ben csanádi kanonok, 1798-ban nagyprépost, 1780-ban csanádi püspök lett. Meghalt 1828 jan. 4-én Temesvárt. Az egyházmegye legjelesebb püspökei közé tartozott. Ő szerezte a káptalannak a ságh—paráczi uradalmat, ő eszközölte ki a szeminárium alapítását, ő gondoskodott először az egyházmegye munkaképtelen papjairól, ő tartotta az első teljes kánoni látogatást, biztosította a papság járandóságait. Hogy mindig a püspöki székvárosban tartózkodhassék, ott alkalmas püspöki nyaralót szerzett. Kiválóan hazafias szellemű főpap is volt és a németek közé lehetőleg magyarszületésű papokat helyezett.

Krauszhaar Károly

Krauszhaar Károly, bankigazgató és szerkesztő. Életrajzát Torontál vármegye monografiájában közöltük.

Krecsányi Ignácz

Krecsányi Ignácz, színigazgató, ki 1888-ban Temesvárott vállalkozott az úttörés nehéz és veszedelmes munkájára. Az ő színigazgatása alatt odafejlődtek a viszonyok, hogy a magyar Temesvár most már különválva, egész téli évadra, vagyis hét hónapra önállósította színészetét. A fővárosi és vidéki lapokban elszórtan megjelent irodalmi működése kötetekre terjed. A temesvári Arany János-Társaság 1910-ben tagjául választotta. Ez alkalommal tartott székfoglalója, „A magyar színészet térfoglalása Budán 1883-ban", önálló könyvben jelent meg.

Lád Károly

Lád Károly, polgáriskolai igazgató, szül. 1853-ban Temesvárott. 1875-ben a székesfővárosi VII. ker. polgári iskolában tanár, 1895-ben igazgató lett. 1896-ban kinevezték az orsz. közokt. tanács tagjának. Az orsz. polg. iskolai tanáregyesületnek alelnöke. Több pedagógiai czikken kívül számos polgáriskolai tankönyvet írt.

Lányi Zsigmond

Lányi Zsigmond, hírlapíró, a „Délvidéki Ellenőr"-nek volt irodalmi rovatvezetője. Kiadta és szerkesztette a „Hétfői Lapok"-at.

Lendvai János

Lendvai János, főgimnáziumi tanár, természettudományi író, szül. 1881-ben. 1898-ban a piarista-rendbe lépett. 1906-ban tanári oklevelet nyert. Tanári pályáját Léván kezdette, Máramarosszigeten folytatta, honnan Temesvárra került. 1908-ban munkatársa lett a leipzigi „Zeitschrift für wissenschaftliche Mikroskopile und für mikroskopische Technik" czímű szakfolyóiratnak. A hazai folyóiratok közül a

„Természettudományi Közlöny“, az „Állattani Közlemények“, a „Természettudományi Füzetek“, az „Élet“ stb. közölnek tőle ugyancsak élettudományi tárgyú czikkeket. Több természettudományi társulatnak a tagja lévén, értekezéseinek egy része e társulatok kiadványaiban láttak napvilágot. Temesvárra s az ottani Délmagyarországi Természettudományi Társulatba „A vándorkagyló“ czímű monografiájával köszöntött be. A külföldi társulatok közül a müncheni „Deutsche mikrologische Gesellschaft“, továbbá a hamburgi Gesellschaft zur Förderung der Mikroskopie“ organumaiban jelentek meg czikkei; úgyszintén a „Centralblatt für Bakteriologie“-ben. A mikrotechnikában elért egyes eredményeit a „Handbücher für die praktische naturwissenschaftliche Arbeit“ VII. kötete ismerteti. Temesvári működésének első éveiben megírja „Az ultramikroszkópia és eredményei“ czímű munkáját. Középiskolai tanítványai számára megírja biológiai segédkönyvét („Állattani szótár a középiskolák számára“, Budapest). A „Magyar Középiskolá“-ban a természettudományok tanításának módszeréről, jelen hibáiról stb. értekezik. Az „Országos Paedagogiai Könyvtár és Tanszermúzeum Értesítője“-ben a középiskolák mikroszkopikus felszereléséről, a mikroszkopikus készítmények előállításáról írt, azonkívül számos könyvismertetést és bírálatot a hazai és külföldi folyóiratokban.

Lendvai Jenő

Lendvai Jenő, a temesvári keresk. és iparkamara titkára, a keleti keresk. akadémia és a jogi tanulmányok végeztével lépett kamarai szolgálatba, melyben 27 éves korában választották meg vezetőtitkárnak. Sokat utazott. Bejárta a Délmagyarország kiviteli kereskedelme nézőpontjából fontos Balkán félsziget államait, volt Ausztriában, Németországban, Belgiumban és Olaszországban. Irodalmi munkássága kezdetén főleg fordítással foglalkozott. Franczia tárczákat magyarra és magyar írókat németre ültetett át. Újabban csupán szakirodalmi tevékenységet fejt ki. Közgazdasági vonatkozású dolgozatai sűrűn jelennek meg a temesvári és fővárosi napi és szaklapok hasábjain. Önálló munkája: „Temesvár város közgazdasági leírása“, mely a Magyar Tudományos Akadémia 1908. évi kiadványai között szerepel. Ő írta meg e monografia számára a Temesvár és Temes vármegye iparát, kereskedelmét, hitelügyét és forgalmát tárgyaló részeket.

Lengyel Ernő dr.

Lengyel Ernő dr., hírlapíró, szül. 1881-ben Temesvárott. Sokat dolgozott szétszórtan a legkülönbözőbb lapokba, leginkább a Bánffy Dezső folyóiratába, a „Magyar Közélet“-be. Azután ujságíró volt Temesváron; segédszerkesztője előbb a „Déli Ujság“-nak, majd a „Délmagyarországi Közlöny“-nek és a „Temesvári Hírlap“-nak. Előbb politikai, azután jogi doktorátust tett Kolozsváron, ugyanott segédszerkesztője volt az „Erdélyi Ujság“-nak. 1909-ben Budapestre ment, hol hírlapíró lett. Jelenleg „A Hét“ belső munkatársa. A Renaissance kiadásában megjelent: „A vidéki sajtó szocziológiája“ társadalompolitikai studium.

Lonovics József

Lonovics József (Krivinai), kalocsai érsek, a M. Tud. Akadémia tiszteleti és igazgatótagja, szül. 1793 jan. 31-én. 1834-ben nevezték ki csanádi püspökké. 1838-ban ker. táblai főpap, 1840 valóságos belső titkos tanácsos lett. 1841-ben a püspöki kar megbízásából Rómába ment, hol a vegyes házassági ügyeket sikeresen intézte el. 1843-ban az akadémia tiszteleti tagnak választotta. A büntető törvénykönyv kidolgozására kirendelt országgyűlési választmány tagjaként, kieszközölte az egyházi tanács tárgyalásainak magyar nyelven való tartását. 1848-ban egri érsekké neveztetett ki. Mint Széchenyi István hűséges barátja és elveinek egyik legbuzgóbb híve, a békés törekvések embere volt. Tagja volt ő is a Batthyánytól vezetett Windisch-Grätz császári fővezérhez küldött országgyűlési követségnek. A szabadságharcz után elfogták, majd szabadonbocsájtatván, tisztségeitől megfosztották és száműzték. 1850—54-ig a mölki benczések kolostorában, később Bécsben tartózkodott. 1860-ban visszatért Magyarországba. 1866-ban kalocsai érsekké nevezték ki, de székét már betegsége miatt nem foglalhatta el. Meghalt 1867 márcz. 13-án Pesten. Mint csanádi püspök, rendkívüli áldásos tevékenységet fejtett ki. Temesvárott 1841-ben filozófiai tanfolyamot és jogakadémiát alapított, iskolákat, kisdedóvókat, templomokat épittetett és 10.000 frttal megvetette alapját az elaggott papok nyugdíjintézetének. Mint egyházi író és szónok is egyike volt a legkiválóbbaknak.

Munkái: A protestáns reformáczió históriája Angliában és Irlandban. Cobbet után angolból magyarra fordítva. Nagyvárad, 1832. — Az egyházi bíráskodási jog. Pest, 1842. — Aliquae constitutiones summorum pontificum ad administrationem sacramenti poenitentiae adtinentes. Temesvarini, 1846. — A Josephinismus és az egyházat illető legújabb császári rendelvény. Bécs, 1851. — Az angol türelem. U. o. 1851. — Népszerű egyházi archaeologia. 1857, III köt. Ezeken kívül számos egyházi és emlékbeszéd. Munkatársa volt az Egyetemes m. encyclopaediának is.

Molnár Viktor.

Klapka György.
(Az Orsz. Képtárból.)

Pikler Gyula dr.

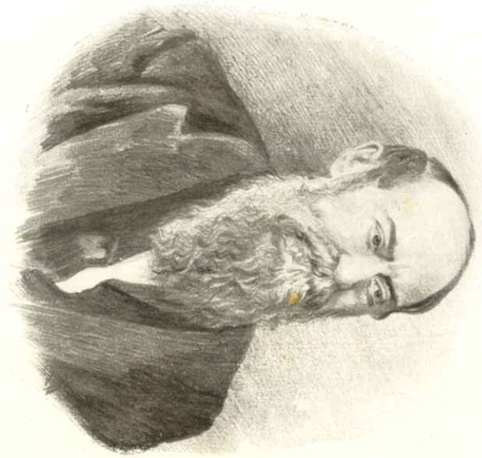

Pesty Frigyes.
(A Délmagyarorsz. Múzeumból.)

Ormós Zsigmond.
(A Délmagyarorsz. Múzeumból.)

Báró Nikolics Fedor.
(Az Orsz. Képtárból.)

Löschhardt Ferdinánd, r. kath. plébános, szül. 1838-ban Temesvárott. 1863-ban hitoktató lett. 1886-ban szentszéki ülnök, 1893 óta Resiczán plebános. 1872-ben a koronás arany érdemkeresztet nyerte el. Löschhardt Ferdinánd

Több beszéden és egyházi értekezésen kívül munkája: Die neuen Colonien in den banater Grenz-Rieden, ihre Entstehung, bisherigen Schicksale und kulturhistorische Bedeutung. 1872.

Löwy Mór dr., 1879-ben Temesvárott főrabbi lett. Meghalt 1908-ban. Nagytudású, széleskörű műveltséggel rendelkező pap volt. Az ő nevéhez fűződik a temesvári izr. gyülekezetnek megmagyarosodása. A tudomány terén különösen az arab bölcselet forrásmunkáit kutatta nagy eredménynyel. Kiváló szónok is volt. Löwy Mór dr.

Munkái: Drei Abhandlungen von Josef b. Jehuda (Ibn. Aknin). Berlin, 1879. — A zsidók középkori történetének általános jellemzése. — Der Patriarch (Montefiore) Temesvár, 1885. — Reformirte Synagoge und Apostatie. Temesvár, 1886. — Koheleth redivivus. Temesvár, 1887. — Gyászbeszéd Rudolf trónörökös felett. Temesvár, 1889. — Skizzen zur Geschichte der Juden in Temesvár, 1890. — Über das Buch Jona. Szeged, 1892. — Koronázás jubileuma. Temesvár, 1892. — Die Paulinische Lehre vom Gesetz, 1903. — Farizeusok 1904. — Antwort auf „Religion und Staat", 1905. — Ezenkívül számos ünnepi beszéd.

Lukács Antal, a magyar földhitelintézet igazgatója, a főrendiház tagja, szül. 1842-ben Temesvárt. Középiskoláit elvégezvén, Bécsben, Lipcsében és Drezdában tanult, hol a jogi tudományokon kívül, a felső kereskedelmi ismereteket is elsajátítván, a bécsi híres Stametz & Comp. banküzlet szolgálatába lépett. Itt keresk. ismereteit még gyarapítva, később az osztrák földhitelintézet hivatalnoka lett. Mikor a magyar földhitelintézet megalakult, ennek lett a pénztárosa, jelenleg pedig pénzügyi igazgatója. Tagja a főrendiház pénzügyi bizottságának és a delegációnak. 1898-ban a király a II. osztályú vaskoronarenddel tüntette ki. — A „Budapesti Szemlé"-ben több pénzügyi tanulmánya jelent meg. Lukács Antal

Mangold Sándor könyvnyomdász Temesvárott. Munkája: „A temesvári könyvnyomdász-egylet története 1851—1887. Temesvár, 1890. Mangold Sándor

Molnár Viktor dr. ny. főispán, v. b. t. t., szül. 1853. Egyetemi tanulmányai végeztével 1877-ben letette az ügyvédi vizsgát. 1884-ben orsz. képviselőnek választották s több czikluson át az is maradt. 1891-ben Temes vármegye és Temesvár főispánjává nevezték ki. 1899-ben megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét. Országgyűlési beszédei a Naplókban (1888—1891) vannak. Hosszú főispánsága alatt a vármegye és város közigazgatási tevékenységében kitünő vezetőnek bizonyult és nagy buzgalommal működött közre mind a vármegye, mind a város szellemi és anyagi előbbrevitelében. Társadalmi téren nem kevésbé tevékeny szerepet játszott és számos alkotás fűződik a nevéhez. Közéleti működésével a legszélesebb körű elismerést vívta ki a társadalom minden rétegében. Molnár Viktor

Mühle Vilmos, kertész, kertészeti író, 1875-ben telepedett le Temesvárott és a kertészet terén bevezetett újításaival európai hírnevet szerzett. 1893-ban átvette a „Rózsa-Ujság" szerkesztését, melyet gazdag kiállításban Sávely budapesti festő színes festményeivel illusztrálva adott ki (1893—96). Németül „Rosen-Zeitung" czímmel is megjelent évenként 6 füzetben. Ebben az ujságban, valamint az összes hazai és számos külföldi lapban jelentek meg kertészeti czikkei. Mühle Vilmos

Nagy Ferencz (Eöttevényi), ügyvéd, író, szül. 1828-ban. 1863-ban Temesvárott ügyvédi irodát nyitott és ez idő óta tevékeny részt vett a város politikai és kulturális mozgalmaiban. 1869—72-ig a városnak tiszteletbeli főügyésze volt. 1880-ban Buziásra költözött. Meghalt Zsidovinban, 1909 jún. 7-én. A „Delejtű"-nek 1859 óta ő volt egyik legszorgalmasabb és leglelkesebb munkatársa és 1861-től a lap megszüntéig annak szerkesztője. Nagy Ferencz

Önálló művei: Meddig és ne tovább. Temesvár, 1861. — Válaszszunk-e országos képviselőt és miként? U. o. 1861. — Böngészet kereskedelmi törvényeink hézagai között. Arad, 1862.

Németh Péter, kúriai biró, jogtudományi író, szül. 1851-ben Temesvárt. 1874-ben ügyvéd, majd az igazságügyminisztériumban fogalmazó lett. 1892-ben kúriai biró. 1901-ben, miután szemevilágát elvesztette, nyugalomba vonult. Ez alkalommal a Lipót-renddel tüntették ki. 1883 óta az egyetem jog- és államtudományi vizsgálóbizottságának, az ügyvédi és a gyakorlati biró vizsgáló bizottságnak tagja. Nagy kultúrális munkásságot fejt ki. A Szt. László-társulat alelnöke. Széleskörű jogtudományi irodalmi működésével a szakkörökben nagy tekintélyt szerzett nevének, különösen a büntető jog terén. 1877-ben a „Pester Lloyd"-ban megjelent 15 czikkében a külföldet tájékoztatta mély alapossággal a büntető törvénykönyvi javaslatról. 1880-ban alapította a „Büntető Jog Tára" czímű jogi hetilapot, melynek mai napig felelős szerkesztője és azóta főleg e lapban jelennek meg dolgozatai. Németh Péter

Önálló művei: A váltóeljárás, 1876. — A gyámság és gondnokság, 1877. — Magyarország Szt. László király idejében. 1896. — Magyar Anyagi Büntető Jog, három kiadásban. Legutolsó 1910. — Ezenkívül számos czikke jelent meg a szaklapokban, melyek főleg a büntető-joggal és a judikatura kritikai ismertetésével foglalkoznak.

Nikolics Fedor báró

Nikolics Fedor báró, v. b. t. tanácsos, politikus, szül. Temesvárt 1836-ban. A jogot Gráczban elvégezvén, a temesvári helytartóságnál volt gyakornok. Az 1861-iki országgyűlésen a párdányi, az 1865-iki országgyűlésen a zsombolyai kerület képviselője volt. Ezután nagyobb külföldi tanulmányutat tett, honnan visszatérvén, Bosznia és Herczegovina adlátusa lett (1882—86), 1884-ben valóságos belső titkos tanácsos lett és az I. oszt. vaskorona-rendet nyerte el; 1886-ban bárói rangot és örökös főrendiházi tagságot kapott. Nagy érdemei vannak a gör.-kel. szerb egyház és a szerb nemzetiségi ügyek rendezése és szervezése körül. 1892-ben ő volt a szerb kongresszus kormánybiztosa és 1897-ben a gör.-kel. szerb püspöki zsinat királyi biztosa. Az 1887. és az 1892-ik országgyűlésen a nagykikindai kerület képviselője volt, szabadelvűpárti programmal. Több külföldi kitüntetésben is részesült: a szerb kormány a Takova-rend nagykeresztjével, a román király a „romániai csillag" tiszti nagykeresztjével tüntette ki. Szerajevó és több boszniai város díszpolgáráúl választotta meg. Meghalt 1903 febr. 27-én Rudnán. Alapítója volt a „Srpski Dnevnik" című hazafias szerb lapnak.

Ormós Zsigmond

Ormós Zsigmond (Csicseri), főispán, Temesvár modern haladásának, kultúrális felvirágozásának egyik leghatalmasabb előmozdítója, a M. T. Akadémia levelező-tagja, szül. 1813-ban. 1834-ben Temes vármegye Vukovics Sebővel együtt országgyűlési követségi irnoknak küldte Pozsonyba, hol szónoki és írói tehetségével kitűnvén, Kölcsey Ferencz szeretetét megnyerte és csakhamar az „országgyűlési ifjúság" egyik vezetője lett. Innen hazakerülvén, Temesvár aljegyzője, majd rákosi, később búziási szolgabíró lett. 1848-ban képviselőnek választották. A szabadságharcz után várfogságra ítélték, honnan 1850-ben kiszabadulván, egy ideig Búziáson tartózkodott, de hogy a folytonos katonai zaklatást kikerülje, 1857-ben Olaszországba utazott, hol 3 évet töltött; maga hosszabb utazásokat tett a külföldön. A kiegyezés után hazatért, mikor Temes vármegye alispánná választotta. 1871-ben főispán lett, 1872-ben őfelsége a Szent István-rend kiskeresztjével tüntette ki. 1875-ben Temesvár városának is főispánja lett. Közszolgálatba lépésének 50-ik évfordulója alkalmával (1883) a király a megye érdekében tett fontos és hasznos szolgálatai elismeréseül a Lipót-rend középkeresztjével tüntette ki, 1885-ben pedig a főrendiház örökös tagjává nevezte ki. 1889-ben vonult nyugalomba. Idegbetegsége Budapesten 1894-ben sírba vitte. Nagy része van Temesvár modern magyar kultúrvárossá való fejlődésében. Alig van Temesvárott kultúrintézet, a melynek alapítása nem volna szoros összeköttetésben az ő nevével. Nagy szeretettel gyűjtött könyveket, festményeket, műtárgyakat. Úgyszólván ő alapította a Délmagyarországi történeti és régészeti múzeum-társulatot, melynek később gyűjteményeit is odaajándékozta. Az ő hazafias buzgalma teremtette meg a „Temesi Lapok"-at, Temesvár első magyar napilapját. Ő tette le a lap 10.000 forintnyi óvadékát, ő toborzotta össze a lap munkatársait és gyűjtötte össze a lap fenntartására szükséges összeget. Az irodalomnak és műtörténetnek is tevékeny munkása volt, mely érdemeit az Akadémia is méltányolta, midőn őt 1861-ben levelező-tagjának választotta.

Az irodalommal már Pozsonyban „kis követ" korában kezdett foglalkozni. Ekkor írta első drámáját és több rajzot és elbeszélést a „Rajzolatok"-ba. Számos műtörténeti, archaeologiai stb. czikkein és útleirásain kívül önálló művei: A bujdosó naplója. Temesvár, 1840. — Véres bosszú. Regény. U. o. 1841. — A halálos büntetés, 1840. — Múlt idők és viszonyok. Regény 6 köt. — A napló titkai. U. o. 1844. — Fogolyélet a bástyaboltozatban, színmű 5 felv. — Spadille, Manille és Paszta. Vígjáték. — A banya sziklája. Piatra-babi. Korrajz. Pest, 1858. — Adatok a művészet történetéhez. U. o. 1859. — Utazási emlékek. 1860, 1862—63. 6 köt. U. o. — Fóth művészeti szempontból. U. o. 1861. — A Széchenyi-szobor és a szobrászat reálizmusa. U. o. 1863. — A herczeg Esterházy-képtár műtörténelmi leírása. U. o. 1864. — Urbinói Santi Rafael. Temesvár, 1867. — Giorgione Barbarelli di Castelfranco. Történelmi korrajz. U. o. 1872. — Árpádkori művelődésünk története. Budapest, 1881. — Visszaemlékezések. Temesvár, 1885—88. Három köt. — Több beszéd.

Ortvay Tivadar dr.

Ortvay Tivadar dr., csanádi apát, kiváló történész, archaeológus és egyházi író, Délmagyarország történeti emlékeinek egyik legbuzgóbb kutatója, a M. T. Akadémia r. tagja, szül. 1843-ban. Tanulmányait Temesvárott és Budapesten végezte. Temesvári tartózkodása alatt nagy irodalmi, tudományos tevékenységet fejtett ki. Számos Délmagyarországra és Temesvárra vonatkozó történeti és archaeológiai czikket írt a szaklapokba. Társszerkesztője volt a „Történelmi Adattár Csanád egyházmegye hajdanához és jeleneéhez" című folyóiratnak (1871—74). A M. T. Akadémia őt

bízta meg Pesty Frigyes irodalmi hagyatékának feldolgozásával (megjelent 1896) és Temes vármegye monográfiájának megirásával. Ugyancsak ő tartotta az Akadémiában az emlékbeszédet Pesty Frigyes fölött.

Számos művei közül Temes vármegyére vonatkozó önálló munkák: Itészet és Vitiligatismus. Böhm Lénárd „Délmagyarország vagy az úgynevezett Bánság külön történelme" című munkájának igazolása és kiegészítéseül. Temesvár, 1869. — Kund kapitányság. Temesvár, 1875. — A csanádi püspökség. Alapítása. Első kiterjedése. Régi birtokviszonyai. Későbbi birtokviszonyai. Közigazgatási beosztása. Főesperességei és plebániái. (Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején. Budapest 1891—1892.) — Délmagyarország vagyis a csanádi püspökség egyházi állapotáról a XIV. században. Temesvár 1891. — Tibiscum fekvése. U. o. 1876. — Margum és Contramargum helyfekvése. Bpest, 1876. — Temes vármegye és Temesvár város története. (I. köt. Őstörténet) Budapest, 1896. — A csanádi püspökök és kanonokok névsorozatának kiegészítése és kijavítása. 1889—1898.

Patzner István

Patzner (*Perényi*) *István*, főgimnáziumi tanár, egyházi író és műfordító, szül. 1860-ban. A temesvári r. kath. főgimnázium tanára lett, hol a magyarság lelkes harczosa és a kultúrmozgalmak tevékeny munkása lett. Főtitkára volt a Délmagyarországi történeti és régészeti múzeum-társulatnak, melynek közlönyét, a „Történelmi és Régészeti Értesítő"-t 1888 óta több évig szerkesztette. Úgyszintén Tokody Ödönnel szerkesztője volt a „Havi Közlöny" című egyházi folyóiratnak. Ezekben számos archaeológiai, történeti, theológiai értekezése és költeménye jelent meg. A Kisfaludy-Társaság megbízásából lefordította Molière „Szerelmi perpatvar" (Budapest, 1881), „Psyche" (1882), „Pompás kérők" (1883) című vígjátékait. Augiertől lefordította „A bürök" című vígjátékot (1885). Egyéb műfordításait „Nagyobb és kisebb műfordítások" czímen adta ki. (Temesvár, 1889.) Ugyancsak a Kisfaludy-Társaság elfogadta kiadásra Racine „Berenice", „Britannicus" és „Mithridates" című szomorújátékainak fordítását.

Egyéb munkái: Emlékkönyv. A délmagyarországi történelmi és régészeti múzeum-társulat épületének és gyűjteményeinek 1891 aug. 29. történt ünnepélyes megnyitása alkalmából. Temesvár, 1891. — Lelkipásztori lexikon. U. o. 1892. — Id. Ormós Zsigmond emlékezete. U. o. 1895. — A woxindoni csodavirág. Spillmann L. I. után németből. U. o. 1896.

Péch Aladár

Péch Aladár, főgimnáziumi tanár, szül. 1873-ban Temesvárott. 1899-ben a soproni áll. főreáliskola tanára lett, honnan Budapestre helyezték át a VII. ker. áll. főgimnáziumhoz, hol jelenleg is működik.

Több fizikai értekezése jelent meg a szaklapokban. Munkái: A testek halmazállapotairól. Budapest, 1900. (A m. kir. Természettudományi Társulattól jutalmazott pályamű.) — Átdolgozta a Szuppán-féle Számtan-t. Budapest, 1903—4. Két kötet.

Pesty Frigyes

Pesty Frigyes történettudós, publiczista, a M. Tud. Akadémia rendes tagja, Délmagyarország történetének egyik legszorgalmasabb kutatója és alapvető munkása, Temesvár magyarosításának egyik legbuzgóbb apostola, szül. 1823 márcz. 3-án Temesvárott, hol középiskolai tanulmányait kezdte. Innen Szegedre ment; itt tanárai már észrevették korán fejlődő tehetségét és szívesen buzdították az önművelésre. Különösen Horváth Cyrill, a filozófus, később egyetemi tanár tüntette ki bizalmával és annyira becsülte a szorgalmas és lelkes ifjút, hogy mikor Pesty iskolái végeztével Temesvárott a hadparancsnokságnál hivatalt vállalt, Horváth levelezésbe lépett vele és nemcsak szívesen birálgatta Pestynek hozzáküldött verseit, sőt még az ifjút munkában levő bölcseleti értekezéseiről is tudósította. Hivataloskodása mellett Pesty nagy szorgalommal művelte magát; a tudományok minden ágában, különösen a történelemben, a vegytanban és geológiában bővítette ismereteit és már ebben az időben oly jártasságot szerzett a külföldi irodalomban, a milyennel akkor csak kevés írónk dicsekedhetett. Már fiatal hivatalnokként részt vett Temesvár városának politikai és kultúrális mozgalmaiban és csakhamar a magyarságnak vezetője lett. Ennek tulajdonítható, hogy midőn 1848 okt. 12-én a hadi tanács Temesvárt ostromállapotba helyezte, Pestyt a várból kiutasította. 1849 ápr. végén Debreczenbe ment, hol felajánlotta szolgálatait a temesvári születésű Klapka György helyettes hadügyminiszternek, a ki a minisztérium igazságügyi osztályában foglalkoztatta. A temesvári csata után Törökországba menekült, de betegsége miatt két hónap mulva már visszatért Temesvárra, a hol családja gondos ápolása következtében felgyógyult. De nem maradt itt, mert bajtársai sorsában osztozkodni akart és a magyar foglyokkal együtt Pestre kísértette magát, hol nov. 10-én az Újépületbe zárták. Innen 1850 febr. közepén kiszabadult ugyan, de csakhamar újra bajba keveredett. Hogy ugyanis a török földre való menekülése alkalmával elhagyott holmiját hazahozza, Mehádiára utazott, hol éppen akkor a magyar korona rejtekhelyét nyomozó bizottság letartóztatta és Orsovára kísértette, honnan csak hat hét után szabadult.

Pesty azonban nem sokáig maradt tétlenül. 1850 végén ugyanis megalakult a temesvári kereskedelmi és iparkamara, mely az akkor már híres Pestyt titkárának választotta meg. Mint ilyen, 14 évig működött az intézetnél és ez idő idő alatt nemcsak nagy tekintélyt szerzett az egész országban a temesvári kamarának, hanem az az időben közzétett szakczikkeivel a kamarai intézménynek hazánkban való felvirágoztatásához hatalmasan hozzájárult. Jelentései, melyeket a Délvidék kereskedelmi és ipari viszonyairól szerkesztett, még máig is fontos kútforrásai a Bánság azidőbeli gazdasági viszonyainak. Szakczikkein kívül már ekkor kezdett történeti kérdésekkel is foglalkozni. Ekkor jelentek meg „Temesvár multja", „A tatárjárás korabeli magyar nádorokról", „Magyar helynevek" stb. című értekezései a „Magyar Sajtó"-ban (1856—58.). A kereskedelmi kamarai titkárságon kívül, Pesty még titkára volt az ezidőben megalakult Temesi Gazdasági Egyesületnek és a Zeneegyesületnek is. A kereskedelmi kamara 1857-ben képviselőjeként küldte a bécsi statisztikai kongresszusra. A következő évben beutazta a bányavárosokat, hogy a bányaipar állapotát tanulmányozza. Ugyancsak a kereskedelmi kamara küldte ki 1862-ben a londoni világkiállításra, mely alkalommal hosszabb tanulmányútat tett Európa nagyobb országaiban. Ezekre az évekre esik Pestynek egy nagyfontosságú vállalata, a „Delejtű" című hetilap megalapítása. E lap 1858-tól 1861 júl. 23-ikáig állott fenn. E folyóirat volt a Délvidék első magyar lapja és három évi fennállása valóságos nemzeti missziót teljesített. Titkos czélja „a Temesi Bánság és a Szerb Vajdaság visszacsatolásának az előkészítése" volt. E czélért munkálkodott Pesty önzetlenül. De a vármegye is hálás volt Pesty működéséért, mert midőn az októberi diploma a vármegyei municipiumokat visszaállította, a vármegye közgyűlése Pestyt tiszteletbeli főjegyzőnek választotta, 1861-ben pedig a temesvári polgárság nagy része a polgármesterségre jelölte. Ez időben már íróí hírneve is országszerte ismeretes volt: a Pesti Napló legkiválóbb publiczistáink közé sorozta, az Akadémia már 1859-ben levelezőtagjává választotta.

De Pesty már nem sokáig maradt Temesvárott. Pesten ugyanis 1864-ben megalakult az Első Magyar Iparbank, mely Pestyt titkárának választotta. Ekkor Pestre tette át lakását és ezzel új korszak kezdődik a jeles férfiú életében. Hivatalos idején kívül tudományos kutatásokkal foglalkozott. A történetirodalom művelése és főképen Délmagyarország történeti emlékeinek felkutatása, a Temesi Bánság történetének megírása volt ezentúl tudományos munkálkodásának czélja. Ipolyi Arnolddal és Horváth Mihálylyal szövetkezve, megalapította 1867-ben a Magyar Történeti Társulatot. Azután hozzáfogott a történeti anyag felkutatásához. Szinte emberi erőt meghaladó munka az, a mit e téren 1870-től 1885-ig végzett. Alig van Magyar- és Erdélyországnak nyilvános levéltára, melyet át ne tanulmányozott volna, de számos magánlevéltárt is átkutatott, a bajor királyi országos és a római vatikáni levéltárban is hosszabb ideig tartózkodott. Csak ez magyarázza meg, hogy Pesty egy tízezer darab, eredeti és sajátkezű másolatból álló oklevélgyűjteményt tudott összeállítani. Most sűrű egymásutánban jelentek meg fontos, alapvető történeti munkái, melyek között különösen nevezetesek „A világtörténelem napjai" című, e nemben úttörő és alapossága nézve kiváló kétkötetes műve (1870) és „A Szörényi Bánság" (1877—78) című háromkötetes munkája, mely még mai napig is becses forrásmű. Ezeknél még fontosabb a következő években megjelent két munkája: „Az eltünt régi vármegyék" (1880) két köt. és „A várispánságok története" (1882), melyek az adatok gazdagsága, a tárgyalás alapossága, a történeti kritika mélysége és az előadás világossága és szépsége tekintetében történeti irodalmunknak máig is értékes termékei. Ugyanez évben jelent meg német nyelven nagy feltünést keltett tanulmánya: „Die Entstehung Croatiens", melyben Horvátországnak akkori különválási törekvései ellensúlyozásául Horvátországnak Magyarországhoz való viszonyát fejtegeti minden szenvedélytől ment alapos hűséggel. Ugyancsak a horvát kérdés tisztázásával foglalkozik az előadás tekintetében irodalmilag is értékes „100 politikai és történeti levél Horvátországról".

Már 1868-ban megbízta Temes- és Krassó vármegye Pestyt monografiájának megírásával. A tudós író 1883—84-ben adta ki „Krassó vármegye történetét" három kötetben. Ebben az időben keletkezett a Magyarországi Vatikáni Okirattár-Bizottság, mely egyik feladatává tette, hogy Rómában a pápai tizedjegyzékek lajstromát lemásoltassa. Pesty e munkával megbízatván, több hónapi római tartózkodása alatt e feladatnak is fényesen megfelelt. 1888-ban jelent meg utolsó nagy munkája: „Magyarország helynevei", mely bár befejezetlen, de méltó többi

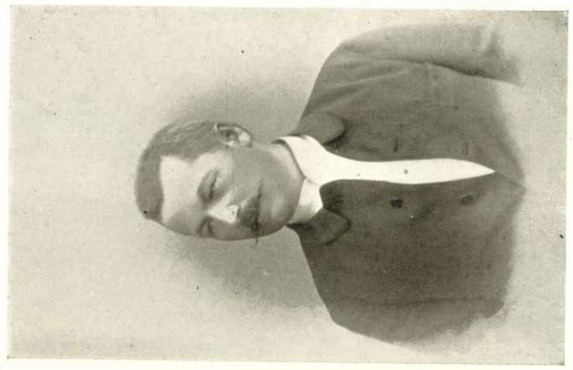

Reiter Ede.

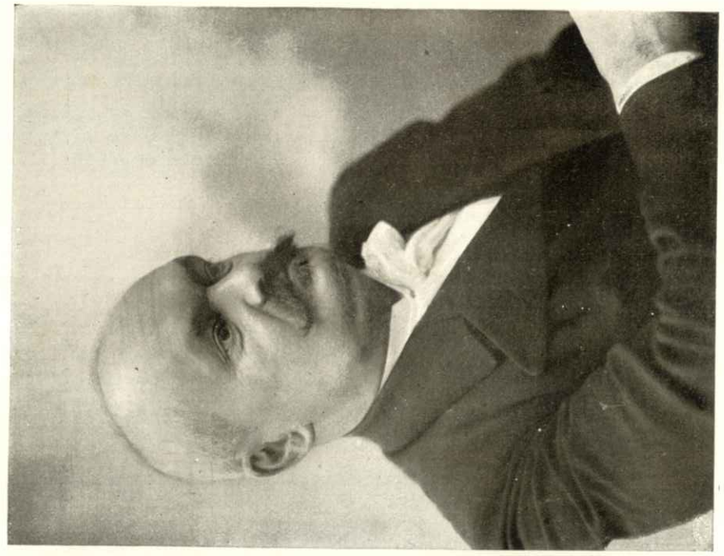

Szaboleska Mihály.

Ortvay Tivadar.

Várady Árpád dr. püspök.

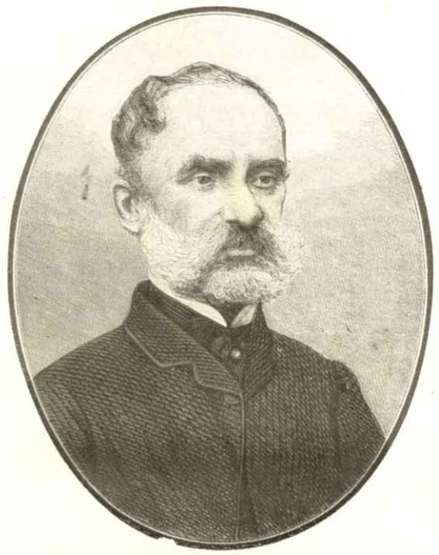

Vukovics Sebő.

A színház.

műveihez. Most Temes vármegye monográfiáját szándékozott megírni, de hosszabb betegség 1889 nov. 23-án kioltotta hasznos életét.

1861-ben Ó-Arad, majd 1876-ban Körmöczbánya választotta meg országgyűlési képviselőjének. Ugyanez évben lett királyi tanácsossá. 1877-ben az Akadémia rendes tagjául és a II. osztály titkáraul választotta meg. Azonkívül számos magyarországi és külföldi tudományos egyesületnek volt választmányi és rendes tagja.

Az említett nagy munkákon kívül még körülbelül 200 kisebb-nagyobb czikke, birálata, ismertetése és értekezése jelent meg.

Pikler Gyula

Pikler Gyula dr., egyetemi tanár, modern szociológus és pszichológus, a „belátásos elmélet“ megalapítója, a Társadalomtudományi Társaság elnöke, szül. 1864-ben Temesvárott. Középiskoláit Ungvárott, a jogot a budapesti egyetemen végezte, hol jogbölcseleti és közgazdasági munkáival több jutalmat nyert. 1884—91-ig a képviselőház segédkönyvtárnoka volt. 1886-ban a jog- és állambölcselet tanára lett a budapesti egyetemen, hol jelenleg is működik.

Ricardo értékelméletének bírálatával, az akkor még fiatal tudós akadémiai jutalmat nyert. Pulszky Ágost tanítványaként, majd utódjaként az egyetemi tanszéken, a jogbölcseletről és a jog fejlődéséről tartott előadásokat. Pikler ez egyetemi előadásaival vonul be a modern *szociológiai* okfejtés a magyar tudományos gondolkozásba, még pedig az ő sajátos felfogásában. Tevékeny részt vett a Társadalomtudományi Társaság megalakításában és gróf Andrássy Gyula lemondása után ő lett e társaság elnöke és vezetője. Társadalmi reformtevékenységével egyfelől sokakat maga ellen zúdított, kik élesen támadták Pikler „destructiv“ irányzatát; másfelől azonban megszerezte a progressiv irányban munkálkodó egyének és táborok rokonszenvét. Míg így Pikler önkénytelenül az ország megújhodásáért küzdők élére került, addig nyugodt óráiban tovább munkálkodott tudományos rendszerének kiépítésén. Érezvén a szociológia lélektani megalapozásának hiányosságát, egész érdeklődésével a *psychologia* felé fordult. „Das Grundgesetz alles neuropsychischen Lebens“ című munkájában kifejtette amaz ingerek jelentőségét, melyek eredete a szervezeten belül van. „A lélektan alapelvei“ című munkájában pszichológiai tételeit rendszerbe foglalta. Számos munkája német, angol és egyéb nyelveken is megjelent és a kiváló magyar tudósnak külföldön is tekintélyes nevet szerzett.

Pikler műveinek jelentősége és kihatása kortársaira tudományos rendszerének egységében és alapeszméjük termékenységében keresendő. Minden munkáján, szellemének minden megnyilatkozásán végigvonul a vezéreszme, hogy az egyén életszükségleteinek, vágyainak ösztönzése szerint gondolkodik, érez és cselekszik. Az életszükségletek kielégítése tekintetében czélszerű cselekvésmód belátására építi fel a társadalmak alakulásáról és a jog fejlődéséről szóló tanát, ú. n. *belátásos elméletét*. A hüntetőjogot is tisztán czélszerűségre fekteti, de nem elhanyagolva, hanem ebben találva meg az igazságosságot is. Lélektani munkáiban is legnagyobb buzgósággal a szervezet életműködéseiből fakadó ingerek psychikai kihatásait, befolyásuknak útjait vizsgálja, hogy kimutassa az eszmélet egységét, szervező erejüket. Ezáltal a szociológiában közel jut a történelmi materializmushoz, de e tannak bővebb és pszihologikus tartalmat ad, a lélektanban pedig kipótolja azoknak a pszichofiziológusoknak a mulasztásait, kik a lelki élet középponti motivumait és egységét nem méltatták figyelmökre.

Pogány Mihály

Pogány Mihály, a Temesvári Hírlap politikai napilap felelős szerkesztője, szül. 1876-ban. Ujságírói pályáját Szávay Gyula lapjánál, a Győri Hírlapnál kezdte meg, később a lap társtulajdonosa lett, de 1903-ban az akkor megindult „Temesvári Hírlap“-nak előbb segédszerkesztője, majd felelős szerkesztője és tulajdonosa lett. Tagja a temesvári Arany János-Társaságnak. Szépirodalmi dolgozatai budapesti és vidéki lapokban jelentek meg. Számos feltűnést keltő czikkben hívta fel az országos közvélemény figyelmét a délvidéki pángermán izgatásra. Sok száz politikai, azontúl sok, a színészet kérdéseit tárgyaló dolgozata jelent meg. Irt több közgazdasági tanulmányt és röpiratot. Tevékenyen részt vesz minden kulturális mozgalomban. A magyar nyelv diadalmas hódításában a Délvidéken és Temesvárott, nagy része van neki és annak a munkának, melyet lapjában kifejtett. Elnöke a Vidéki Hirlapírók Országos Szövetsége temesvári választmányának.

Pontelly István

Pontelly István, plebános, szül. 1840-ben. 1876-ban a temesvári főgimnázium tanárának nevezték ki, hol 10 évig tanított, a mikor Szabadfalvára ment, hol mint plebános halt meg. Titkára volt a Régészeti és Történeti Társulatnak, munkatársa volt a „Havi Közlöny“-nek és szerkesztette a Tört. és Rég. Értesítőt 1880—97-ig.

Több archaeológiai stb. czikkén kívül önálló munkái: Szent István első és apostoli magyar királynak nemzet- és honmentő, vallási és politikai érdemei. Szeged, 1879. — A temesvári magyar nyelvterjesztő egyesület feladatai. Temesvár, 1883. — A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat 13 éves működésének vázlata. U. o. 1884.

Prepeliczay Eleődné

Prepeliczay Eleődné, szül. Korponay Aranka író. 1890-ben Vágszerdahelyi Prepeliczay Eleőd postamesterhez ment nőül és ekkor Temesvárra kerülvén, itt sokat foglalkozott az irodalommal. Megírta a délvidéki várregék egész sorozatát: Gládvár, Bokcsa (Boksán), Monostor és Marzsina, Ilyédvára (Illádia), Keve (Kubin), Pethvár, Facsád (Facset), Somlyó (Szemlak), Maros-Eperjes, Lugas (Lugos), Barkányvára, Krassófővára, Solymos és Lippa, Kövesdvára. Ezeket felolvasta az „Arany János-Társaság" felolvasó ülésein és megjelentek a társaság évkönyveiben. Ő vetette föl az eszmét, hogy Maderspach Károlynénak, az 1849-ben vértanúságot szenvedett hős asszonynak a délvidéki hölgyek emléket állítsanak. Mint özvegy, jelenleg Sárbogárdon él. Irodalmi érdemeit az Arany János-Társaság is méltatta, midőn őt 1907-ben rendes tagjául választotta.

Említett művein kívül még számos várregéje és történeti dolgozata jelent meg a napilapokban, melyek közül a Délvidékre vonatkozók: Délmagyarország regényes multja. (Regény.) Temesvár multja. Temesvári Pelbárt. A régi Temesvár. Temesvár legöregebb embere. Történelmi emlékek, stb. Önálló művei: Legendák és mesék (1907. két kiadás) — „Költészet bolondjai" czímű bohózatát 1900 április havában előadták a temesvári városi színházban.

Preyer Nepomuk János

Preyer Nepomuk János, ügyvéd, 1844-ben lett Temesvár polgármestere. Meghalt 1888-ban. Munkatársa volt a temesvári „Delejtű-"nek és az „Emlékkönyv"-nek. Megírta Temesvár monográfiáját „Monographie der königlichen Freistadt Temesvár" czímmel (1853). Ezenkívül írt drámákat és költeményeket.

Reiter Ferencz

Reiter Ferencz (Temesi), mérnök, miniszteri tanácsos, a M. Tud. Akadémia tagja, szül. 1843 márcz. 1-én Temesvárott. Középiskolai tanulmányait Temesvárt és Szegeden elvégezvén, a temesvári kincstári építő-hivatalban eltöltött két évi gyakorlat után, Pesten a mérnöki tanfolyamon vett részt, melynek elvégzése után a Duna-térképészeti intézetnél segédmérnök lett. Ez állásában hasznos munkásságot fejtett ki a Tisza és Maros folyók völgyében eszközölt térképezési fölvételek és minden irányú vízműtani kérdések megoldásában. (1833—37.) E munkálatok bevégzése után az országos építészeti igazgatóság megbízta a Nagyszombattól Pozsonyig vezetendő lóvonatú vasút tervezésével és építésével. A szabadságharcz után a Duna-gőzhajózási társaság megbízta a dunai rakpartok megépítésével. Az e munkálatokban elért fényes eredményért a Ferencz József-renddel tüntették ki. Ugyanez időben részint építette, részint újjáalakította a főváros több nevezetes épületét, így a budai kapuczinusok kolostorát, a Lukács-fürdőt, azonkívül a váczi fegyházat. A hatvanas években különösen két terv foglalkoztatta: a Buda és Pest közötti Duna szabályozása és egy pesti Duna-csatorna építése. Mind a két tárgyban írt javaslatai nagy feltűnést keltettek, de az ügy kivitelét a megváltozott politikai viszonyok egyelőre megakadályozták. A kiegyezés után történt koronázás alkalmával ő vezette a koronázási ünnep rendezését és érdemeinek elismeréséül ő felsége a vaskoronarendet ajándékozta neki és őt nemesi rangra emelte. Ekkor kapta a „Temesi" előnevet. Ez időtől kezdve, a magyar minisztériumban, a középítészeti osztály vezetőjeként és a közmunka-tanácstól a főváros rendezésére és szépítésére fölállított szakosztály főnökeként nagy tevékenységet fejtett ki a két testvérváros modern nagyvárossá emelésén. Tevékeny része volt a pesti Körút és Sugárút megteremtésében és ő állapította meg a főváros földalatti csatornázásának a tervét is. Meghalt 1874-ben Budapesten. Az Akadémia 1865-ben választotta levelező tagjai sorába.

Munkái: Duna-szabályozás Buda és Pest között, a Csepelsziget s a soroksári Duna-ág balpartján fekvő ártér ármentesítése. Három javaslat. Pest, 1865. — A pesti Duna-csatorna s a hozzá kapcsolt minden remények valósítására alkalmas utak és módokról. Közgazdasági és mértani tanulmány. Akadémiai székfoglaló. U. o. 1867. — A műszaki osztály igazgatójának előterjesztései a Budapesten létesítendő csatornarendszer megállapítása és végrehajtása tárgyában, a fővárosi közmunkák tanácsának illető határozataival együtt. Bpest, 1873.

Révfy Géza

Révfy Géza, áll. tanítóképző-int. tanár, szül. 1868-ban. A temesvári Szabad Liczeumban több zenetörténeti felolvasást s hangversenyt rendezett. Mint zongoraművész, az ország számos városában hangversenyzett. Karnagya volt a Temesvári Iparos Dalegyletnek, a Temesvári Magyar Dalárdának, jelenleg a Temesvár-Gyárv. Zene- és Dalegylet karnagya. Számos dalegylet dísztagja. 1911-ben a Temesvári Arany János-Társaság rendes tagjává választotta. Az Országos Magyar Dalszövetség igazgatósági tagja. Férfikarszerzeményeivel számos országos dalpályázaton nyert első díjat. 1912-ben népdalával nyerte el a 300 koronás első díjat. Férfikarai, dalai országszerte el vannak terjedve. Megjelent műveinek száma a 100-at meghaladja. Arany János balladáihoz melodrámákat írt. Gyűjteményes művei: Új Magyar Férfikarok Zsebkönyve, 46 magyar szerző 149 műve (II-ik bőv. kiad.). —33 népdalegyveleg (99 dal) férfikarra.

Riesz Lajos

Riesz Lajos, nyomdatulajdonos és szerkesztő, szül. 1852-ben Temesvárott. Meghalt 1898 jún. 29-én Kassán.

Számos czikke jelent meg a Nemzetben, Ország Világban és a Typographiában. Munkája: A strike. Pályanyertes regény. Keppel után szabadon. Bpest, 1883.

Rosa György Konstantin

Rosa György Konstantin dr. Temesvár városi főorvos volt. Állítólag 14 nyelvet beszélt. Meghalt 1847-ben.

Művei: Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen; auf alte Urkunden gegründet. Pesth. 1808. Német és görög nyelven. — Maestria ghiovăsioii romanesci. Buda, 1809 — Dissertatio inauguralis medice de luxu in medicamentis, ejus fontibus et damno. Viennae, 1812.

Scheff László

Scheff László dr., ügyvéd, rendőrtanácsos, jogtudományi író, szül. Temesvárt, 1848-ban. Budapesten ügyvédi irodát nyitott. Részt vett a boszniai hadjáratban, honnan hazakerülvén, a budapesti államrendőrség szolgálatába állott, hol mint rendőrtanácsos működik.

Mint szakíró, jelenleg egyike a legkiválóbbaknak. Ő írta a Pallas Nagy Lexikona számára a rendészet körébe tartozó czikkeket.

Schmidt Ferencz

Schmidt Ferencz, építész, szül. 1827-ben Temesvárott. Budapesten működött. Meghalt 1901 márcz 7-én ugyanott. Nevét a külföldön egy a Grunert-féle Archiv für Math. und Physik czímű folyóirat 1868-iki évfolyamának 48. számában közölt értekezésével tette ismertté. E czikk czíme volt: „Aus dem Leben zweier ungar. Mathematiker Johann und Wolfgang Bólyai de Bólya". Ezt az értekezést franczia, olasz és angol nyelvre is lefordították és ennek a czikknek köszönhető, hogy a külföldi tudósok figyelme a két nagy magyar mathematikusra, Bólyai Farkasra és Jánosra irányult és hogy ma már az egész tudományos világ elismeri a két Bólyai nagy tudományos jelentőségét, abban Schmidt Ferencznek nagy érdemei vannak. Később megírta Bólyai Farkasnak életrajzát is a „Bólyai Farkas és Gauss Frigyes Károly levelezése" czímű munkához, melyet Stäckel Pállal az Akadémia megbízásából szerkesztett, 1899-ben. — Ugyancsak ő írta meg Petzval József jubileuma alkalmával ennek életrajzát is a Természettudományi Közlönyben (1887.).

Schmidt Márton

Schmidt Márton dr., főgimnáziumi tanár, az előbbinek fia, szül. 1865-ben Temesvárott. Tanár volt az ungvári, pozsonyi főgimnáziumnál. 1901 óta a budapesti I. ker. főgimnázium tanára.

Több paedagógiai czikkén és könyvismertetésén kívül, önálló művei: Adalékok egy Aeschylos életrajzhoz. Bpest, 1888. — Észrevételek a philosophiai propedeutika tanításához. Pozsony, 1898, — A Tudományos Zsebkönyvtár czímű vállalatban megjelentek tőle: Kis latin nyelvtan. Pozsony, 1898. — Görög nyelvtan. U. o. 1899. — Római régiségek. U. o. 1899. — Logika. U. o. 1901. — Lélektan. U. o. 1902. — Görög régiségek. U. o. 1903. — Képes Atlasz a görög és római régiségekhez. U. o. 1904. — A régi Athén. Gardner A. Ernest után ford. A M. T. Akadémia kiadása. I. köt. 1911., II. köt. 1912. — A budapesti I. ker. áll. főgimnázium tanári könyvtárának czímjegyzéke. Gimn. Értesítő 1910/11 és 1911/12.

Schönvitzky Bertalan dr.

Schönvitzky Bertalan dr., szül. 1859-ben. 1897-ben a temesvári főgimnáziumhoz nevezték ki igazgatónak, hol nagy kultúrális tevékenységet fejt ki.

Számos paedagógiai, történeti, társadalmi czikkein kívül önálló művei: II. Szilveszter bullája. Temesvár, 1884. — Egy elhanyagolt tudományszak és a pozsonyi levéltár. Pozsony, 1886. — A diplomatika és a nők. U. o. 1886. — A pozsonyi klarissza-apáczák története. U. u. 1886. — Az egységes középiskola törvényéhez. U. o. 1893. — A pozsonyi kir. kath. főgimnázium története. U. o. 1896.

Sellei József

Sellei József dr., orvostudományi író, szül. Temesvárt 1871-ben. Egyetemi hallgató korában egy értekezésével pályadíjat nyert. 1895-ben orvosi oklevelet szerezvén, a bőrkórtani klinikán volt tanársegéd. Jelenleg gyakorló orvos Budapesten.

Az orvosi szaklapokban körülbelül 100 czikke jelent meg a bőr- és bujakórtan köréből. Önálló művei: A bőr- és bujakórtan alapvonalai. Bpest, 1899. — A bőr- és veneriás betegségek tankönyve. U. o 1904. — Urologiai diagnostica. U. o. 1907.

Silberstein-Ötvös Adolf

Silberstein-Ötvös Adolf, a híres publiczista, szerkesztette a „Temesvarer Zeitung"-ot 1870—71-ben.

Singer Jakab

Singer Jakab, szül. 1867-ben. Miután 1894-ben a bpesti egyetemen doktori szigorlatot tett, 1896-ban rabbivá avatták és ugyancsak ez évben foglalta el a temesvári (Gyárváros) rabbiszéket, mely minőségben, a szószéket megmagyarosította. Volt honvéd tábori rabbi. Az „Izr. Magyar Irodalmi Társaság" választmányi tagja.

Irodalmi munkássága: Jóna, tekintettel mondáira. (Bp., 1894.) — A dönmék. (Egyenlőség, 1895.) — Adatok a bánsági zsidók történetéhez (Bloch Mózes-emlékmű és különnyomat. Bp., 1905.) — Temesmegye és a zsidók polgárosítása. (Az „Imit" évkönyvében és különnyomat Bp., 1907.) — Avatóbeszéd a temesvár-gyárvárosi templom felavatásakor. (Bonyhád, 1899.) —

A munka áldása, beszéd. (Temesvár, 1907.) és több alkalmi beszéd a „Magyar Zsinagógá"-ban. — A „Jewisch Encyclopedia" számára (New-Jork, London) a temesvári zsidók történetére vonatkozó czikket írta. — Jelenleg a temesvári zsidók történetén dolgozik.

Somló Károlyné

Somló Károlyné szül. Freud Erzsébet. Született Temesvárott, 1877-ben. 16 éves korában férjhez ment Somló Károly buenos-ayresi szeszgyári igazgatóhoz, kivel öt évet Braziliában töltött. 1898-ban férje Temesvárra költözködvén, azóta ott él. Számos művet fordított franczióból és spanyolból magyarra. Az „Uj Idők"-ben, „Ország-Világ"-ban és a „Jövendő"-ben számos feltünést keltő tárczája jelent meg. 1905-ben a Pallas kiadásában megjelent „A szív meséiből" című kötete, költemények prózában, mely nagy közvetetlenséggel van megírva.

Stark Andor dr.

Stark Andor dr., felsőbb leányiskolai tanár Temesvárott.

Számos tankönyvén kivül önálló művei Istvánffy Miklós és „Historia Regni Hungarici"-ja. Történelmi forrástanulmány. Debreczen, 1895.

Steiner Ferencz

Steiner Ferencz volt orsz. képviselő, szül. 1856-ban. Részt vett a boszniai okkupáczióban. 1879-ben átvette a temesvári városi gyógyszertárt és azóta a város társas-, politikai és közéletének egyik legtevékenyebb alakja, a magyar szellemnek és kultúrának egyik legbuzgóbb bajnoka. Nagy része van a Temesvári Magyar Nyelvterjesztő Egyesület, a Délvidéki Nemzeti Szövetség, a temesvári honvédszobor bizottság megalapításában; nagy érdemei vannak a temesvári magyar színészet állandósítása körül. A délvidéki mérsékelt, illetőleg nemzeti párt titkárakéntt 1892-ben megalapította a „Délvidéki Ellenőrt", melyet négy évig szerkesztett; később politikai vezérét, Apponyi Albertet követve, a függetlenségi pártba lépett és ekkor alapította a délvidéki függetlenségi pártot, melynek elnöke lett. 1907-ben, testvérbátyja Károly halála után, átvette a „Südungarische Reform" című függetlenségi párti politikai napilapot. 1901-ben az időközi és az általános választáson, 1905-ben és 1906-ban a kisbecskereki kerület képviselőjének választotta meg.

Számos politikai czikke jelent meg az általa szerkesztett lapokban és országgyülési beszédei a Naplókban.

Steiner Károly

Steiner Károly, a temesvári keresk. és iparkamara volt elnöke. Élénk tevékenységet fejtett ki a város politikai és kultúrális mozgalmaiban. Nagy érdemei vannak a magyarosítás és a nemzeti szellem terjesztése körül, melyet különösen az általa szerkesztett „Südungarische Reform" című lapjával, a délvidéki nemzeti párt organumával mozdított elő. Meghalt 1907. aug. 4. Temesvárt. Munkája: Unser Obergespann jubilirt! Temesvár, 1889.

Sternberg Adolf dr.

Sternberg Adolf dr., hírlapíró, 1871-ben átvette a „Temesvarer Zeitung" szerkesztését, melyet 10 évig vezetett. Ez időben írta „Délmagyarország: Budapesttől Orsováig és Belgrádig" című munkáját, mely „Nach und durch Ungarn" czím alatt, németül is megjelent.

Stojits Iván

Stojits Iván miniszteri titkár, szül. 1866-ban Temesvárott. Tanulmányai befejeztével a katonai pályára lépett, de négy év után Budapesten adótiszt lett. A magyar, német, szerb, horvát, orosz, bolgár, ruthén, szlovén és franczia nyelvekben való ismerete következtében 1894-ben a m. kir. miniszterelnökség sajtó- és fordítóosztályához nevezték ki, 1907 óta a belügyminisztériumban titkár.

Számos teozófiai czikke jelent meg a „Jövendőben" és a fővárosi napilapokban. Munkái: Teozófia és teozófiai mozgalom. Hartmann F. és mások nyomán. Budapest, 1905. II. kiadás, 1910. — Laoce életbölcselete. Tao-Te-King. Külföldi Kútfők nyomán. U. o. 1907.

Stolz M. Ágost

Stolz M. Ágost, takarékpénztári vezértitkár. Munkája: A temesvári első takarékpénztár ötvenéves története. (1846—1895.) Temesvár, 1896. Németül u. o. 1896.

Strasser Albert

Strasser Albert, keresk. és iparkamarai titkár, hírlapíró, a Ferencz József-rend lovagja. Előbb a katonai pályára lépett, majd jogot végzett és Temesvárott a Lloyd-társaság és 1876-ban a keresk. és iparkamara titkára lett. Meghalt 1894-ben. Szerkesztette a „Neue Temesvarer Zeitung"-ot 1868—1882-ig, a temesvári szabadkőműves páholy „Union" című közlönyét, a „Laterne" élczlapot (1880.), a „Temesvarer Lloyd" napilapot (1882.), a „Südungarischer Lloyd" napilapot (1882—84.) és a „Temesvári Kiállítási Közlemények" 25 számát (1891.).

Művei: Bericht über die 1885-er Landesausstellung in Budapest. Temesvár, 1885. — Die Bestimmungen über den Hausierer-Handel, wie solche in Ungarn in Kraft bestehen. U. o. 1886.

Stumpfoll Ede

Stumpfoll Ede a temesvári áll. ipari szakiskola igazgatója, szül. Temesvárott 1861-ben. 1877-ben Budapestre került, a hol az országos középiskolai tanárképző tagjaként a kir. Józsefműegyetemen és a tudományegyetemen hallgatta az előírt mathematikai és természettudományi tárgyakat. 1880-ban letette az alapvizsgát és ugyanaz év szeptember 1-én a temesvári nyilv. I. fokú ipariskolához került tanárnak. 1884 áprilisában Temesvár sz. kir. városa őt választotta meg az ipariskola igaz-

A temesvár-belvárosi róm. kath. plebánia-templom főoltárképe.
Festette Schieszl Ferd., temesvári festő, 1761-ben.

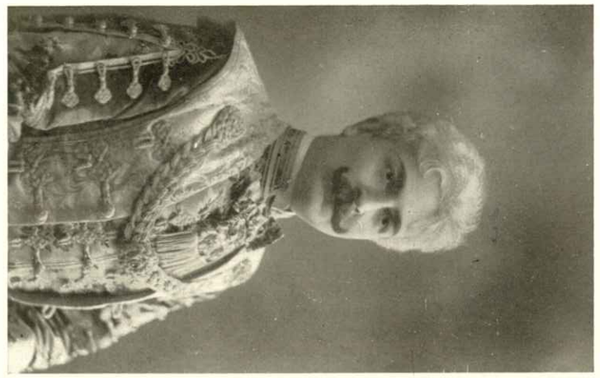

Doczy József.

Brocky Károly.

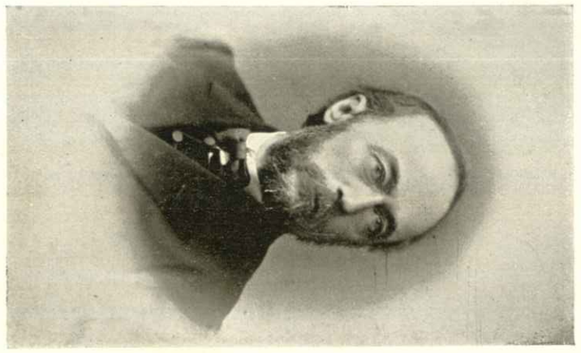

Bersuder Lajos.

gatójává. Ez intézet ügyeit 1900-ig vezette. Mikor 1900-ban az intézet állami fa- és fémipari szakiskolává alakult át, annak lett az igazgatója. Több kézikönyvet írt tanítványai használatára, két ízben természettani, egy ízben mechanikai tankönyvet és számos czikket írt a 80-as és 90-es években a helybeli lapokba. 1884 óta a temesvári iparostanonczi skolák ügyeit is vezette. Egyik alapítója volt 1882-ben a Temesvári Magyar Nyelvterjesztő Egyesületnek, melynek jelenleg is alelnöke, továbbá az időközben megszünt magyar színügygyámolító egyletnek is és minden hazafias irányú társadalmi mozgalomban hathatósan közreműködött. 1900 óta a temesmegyei iparostanonczi skolák szakfelügyelőjeként is működik.

Önálló műve: Millenniumi Értesítő az iparoktatás állapotáról Temesvárott 1878—1896.

Sulyok Mór

Sulyok Mór ügyvéd, szül. 1821-ben, Temesvárt. 1840-ben ügyvédi oklevelet szerzett, 1854-ben a temesvári takarékpénztár titkára, ügyésze, majd igazgatósági tagja lett. Meghalt 1878 ápr. 23-án. Több jogtudományi czikke jelent meg a szaklapokban. Egy ideig szerkesztője volt a „Temesvarer Wochenblatt"-nak.

Szabolcska Mihály

Szabolcska Mihály ref. lelkész, költő, a M. Tud. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja, szül. 1862-ben Ókécskén s bővebb életrajzi adatait Pestvármegyéje monográfiájában közöltük. 1899-ben a Kisfaludy-Társaság tagjai sorába választotta. Ugyanez évben Temesvár város reform. egyházközsége választotta lelkészül, hol jelenleg is működik és nemcsak a város, hanem az egész vármegye kultúrális életének, a magyarság minden szellemi mozgalmának egyik leglelkesebb vezetője. Czikkeivel, költeményeivel nemcsak a temesvári, hanem a megye vidéki magyar lapjait is felkeresi, hogy a magyar szellemet, a délvidéki magyarság ügyét szolgálja. 1909 óta az Arany János-Társaság elnöke.

Szalkay Gyula dr.

Szalkay Gyula dr. tanár, 1883—84-ben szerkesztője volt a „Természettud. Füzeteknek". Ő volt a Délmagyarországi Természettud. Társulat első alelnöke.

Szamovolszky Lőrincz

Szamovolszky Lőrincz ügyvéd, szül. 1845 ápr. 13-án Temesvárott. 1870-ben ügyvédi oklevelet szerzett és az ungvári népbank titkára lett. Itt megindította 1883-ban a „Fülesbagoly" cz. élczlapot. 1884-ben Ungvár város közgyámnak választotta meg. Számos beszélye és költeménye jelent meg a korabeli szépirodalmi és vidéki lapokban.

Szana Sándor dr.

Szana Sándor dr., királyi tanácsos, a királyi állami gyermekmenhely igazgató főorvosa, szül. Temesvárott 1868-ban. 1900-ban Temesvárott a Fehér Kereszt gyermekvédő egyesületet alapította. Ez az egyesület rövid néhány év alatt egy lelenczházat, egy gyermek-poliklinikát épített, a hol a gyermekek nemcsak ingyen orvosi tanácsokat, de ingyengyógyszereket is kapnak, sebészi kezelésben és ingyen ortopéd és vízgyógykezelésben is részesülnek. Szülészeti intézetet alapított, kapcsolatosan egy bábaképzővel. Itt keletkezett az országban az első tanfolyam hivasos gyermekgondozónők kiképzésére. Családi otthont is alapított züllött gyermekek megfigyelésére. 1909 óta a bpesti áll. gyermekmenhely ig. főorvosa.

A gyermekvédelem szociálhigiénikus részeiről kiterjedt szakirodalmi működést fejtett ki. Dolgozatai bel- és külföldi orvosi lapokban jelentek meg és főleg a közgondozásban levő csecsemők gondozási módjai körül elérhető eredmények tényezőinek értékelésével foglalkoznak. 1898-ban „Gesundheit" czím alatt havi folyóiratot indított meg Temesvárt. Egyéb művei: A vér hatása a fertőző anyagokra. Budapest, 1892 — Kisérleti vizsgálatok a szappanok antiszeptikus hatásáról. U. o. 1892. — Dajkaságba adott gyermekek ellenőrzésének rendezései. Temesvár, 1901. — Vizsgálat a csecsemők köz-ellátásáról. U. o. 1906.

Szana Zsigmond

Szana Zsigmond, szül. 1870-ben Temesvárott. 1896-ban alapította a Temesvári Gyufa- és Kocsikenőcsgyár Részvénytársaságot, mely az első volt, a mely hazánkban a svédgyújtók gyártását nagyobb mértékben űzte és az osztrák behozatalt e czikkben visszaszorította. E vállalat gyártmánya az „Emke gyújtó", melynek érdekében az első magyar iparpártolási mozgalmat indította. 1906-ban megvált Szana a gyújtógyár ügyvezető igazgatói állásától és a Magyar Bank és Kereskedelmi Részvénytársasággal alapította a Temesvári Bank és Kereskedelmi Részvénytársaságot, melynek nagy szerepe van a Délvidék gazdasági életében. Mint vezérigazgató, e vállalat érdekkörébe vonta a következő iparvállalatokat és ezek rekonstrukciójában tevékeny részt vett: Temesvári Első Szeszégető és Finomító Részvénytársaság, Temesvári Polgári Serfőzde R.-T., Első Délmagyarországi Gőzczukorka- és Csokoládégyár Részvénytársaság, Budapesti Tégla- és Mészégetőgyár Részvénytársaság, Budavidéki Gőztégla- és Tetőcserépgyár Részvénytársaság, Buziási fürdő- és Szénsavgyár vállalat, „Dráva" Gyújtógyár R.-T. A magyar kir. kereskedelemügyi miniszter 1910-ben a m. kir. Statisztikai Hivatal értékmegállapító bizottságának tagjává nevezte ki, kereskedelmi tanácsosi czímmel, azonkívül a Gyáriparosok Országos Szövetsége temesvári fiókjának alelnöke.

E széleskörű közgazdasági tevékenysége mellett élénk irodalmi működést is fejt ki. Az 1886-ban alapított „Südungarische Reform“ első munkatársai között részt vett a lap megindításában és sok tárczát és útirajzot közölt a lapban. Kiadott két novella-kötetet „Hell und Dunkel“ és „Mädchenschicksale“ czímen. — Azután közgazdasági czikkeket, különösen tanulmányokat írt a keleti gazdasági viszonyokról, a szövetkezeti eszméről és kartell-ügyekről a „Magyarország“-ba és a „Budapesti Hirlap“-ba. — 1910—1911-ben élénk irodalmi tevékenységet fejtett ki az „Ipari Záloglevél“ ügyében és e tárgyról írt tanulmányait az Atheneum adta ki.

Szekeres Margit

Szekeres Margit, tanítónő, szül. 1875-ben Temesvárott. Jelenleg a budapesti VI. ker. áll. felsőbb leányiskolában működik.

„Egy igaz történet“ czímű munkájával az Állatvédő-egyesület pályadíját nyerte el. Munkatársa volt a Pallas Lexikonának is, melyben a világtörténeti rész több czikkét írta.

Szentkláray Jenő dr.

Szentkláray Jenő dr., csanádi apát-kanonok, történettudós, a M. Tud. Akadémia tagja, a budapesti egyetem magántanára, a belgrádi szerb tudós-társaság tiszteleti tagja, a Délmagyarországi Tört. és Régiségtud. Múzeumtársulat tiszteleti tagja, az „Arany János-társaság“ elnöke. Torontálmegyei származású, de Temesvárott tanult és munkásságát teljesen Délmagyarország és Temesvár városa történeti multjának földerítésére szentelte. (Életrajzát a Torontálmegyei kötet közölte.) Temesvár magyarosodásában, kultúrális intézményeinek megalkotásában és fejlesztésében rendkívüli érdemei vannak.

Nagyszámú munkái közül Temesvárra és a vármegyére vonatkozó önálló művei: Észrevételek Temesvár physiognomiájának magyarosításához tört. és régészeti alapon. Temesvár, 1872. — Emlékkönyv. 1873. — Száz év Délmagyarország újabb történetéből. Temesvár, 1882. — A társadalom nemzeti feladatai Délmagyarországon. U. o. 1897. — Brocky Károly festőművész élete. Temesvár, 1907. — A szerb monostoregyházak tört. emlékei Délmagyarországon, 1908. — Mercy Klaudius Fl. kormányzata a Temesi Bánságban, 1909. — Szerkesztette a Történelmi Adattárt (1871—73) Temesvárott, és a Szépirodalmi és Szépműtani Közleményeket. Ő írta e kötet számára Temesvár és Temes vármegye történetét.

Szigeti Henrik dr.

Szigeti Henrik dr. Jelenleg törvényszéki orvos Temesvárott.

Munkái: A pestis Magyarországon. Bpest, 1898. — A „lex regia“-ról. U. o. 1899. — Az emberi test természetes arsentartalmáról és a vegyelemzés értékéről arsenmérgezésnél. U. o. 1906.

Sziklay György

Sziklay György, író, szül. 1854-ben. 1906-ban a temesvári Arany János-irodalmi társaság rendes tagjának választotta meg. Az irodalomba az egykor nagynevű, ünnepelt költő, Hiador (Jámbor Pál) vezette be. Eredeti költeményei és műfordításai, elbeszélései, rajzai, tárczái 1877-től kezdve elszórtan jelentek meg az összes magyar szépirodalmi lapokban, valamint több fővárosi politikai lapban, a szabadkai és a temesvári hírlapokban. 1878—1879-ben lefordította Shakespeare szonettjeit, 1881-ben kizárólag Petrarca szonettjeinek fordításával foglalkozott.

Önálló művei: *Mirza-Shaffy dalai* (1881) a Bodenstedt kötetének első teljes magyar kiadása. — *Palics fürdő monografiája.* — *Gloszszák* Egy pesszimista széljegyzetei. — *Nagybátyám könyvtára* (Toepffer regénye). — *„Álmok és ábrándok“* czím alatt megjelentek vál. költeményei.

Tábori Róbert

Tábori Róbert, író, a „Délmagyarországi Lapok“ szerkesztője volt 1887—90-ig. Nagy érdemei vannak a magyar színészet állandósítása körül Temesvárott.

Tauffer Jenő dr.

Tauffer Jenő dr., Temesvár város tiszti főorvosa, szül. 1857-ben. Oklevelet 1882-ben Budapesten nyert, hol öt éven át klinikai tanulmányokat folytatott. 1887 szeptember havában telepedett le Temesvárott és ugyanez évben kinevezték a temesvári állami főreáliskolához és az állami felsőbb leányiskolához iskolaorvossá és az egészségtan tanárává, 1889-ben pedig a városi közkórház rendelőorvosává. A Délmagyarországi Természettud. Társ. Orvosgyógyszerészi szakosztályának titkáraul is megválasztották. Később segédszerkesztője lesz a „Természettud. Füzetek“-nek; nemsokára e szakosztály alelnöke, majd 1910-ben tiszteletbeli elnöke lett. 1888-ban kinevezték a buziási vallásalapítványi uradalmi fürdőorvosává, hol a nyári nagy szünidők alatt működött. 1889-ben a temesvári kir. törvényszék területén törvényszéki orvos lett. Midőn *1895-ben városi tiszti főorvossá nezették ki,* mindkét utóbbi állásáról lemondott. 1897-ben az Orsz. Orvos-Szövetség temesvári fiókja elnökévé választotta meg. 1901-ben alapította a temesvári Fehérkereszt-egyesület szülészeti és nőgyógyászati osztályát tíz ágygyal, mely hat évi fennállása alatt 50 ágyra gyarapodott és ő alapította a Fehérkereszt-egyesület női szanatóriumát is, a jobbmódú nőbetegek számára. 1902-ben alapította ugyanitt a m. k. Belügyminiszter felügyelete alatt álló 2-od rendű bábaiskolát bábainternátussal kapcsolatban. 1907-ben a kir. Orvos-egyesület levelezőtagjává választotta. 1908-ban megalkotta — a Temesvárbelvárosi Humanitás asztaltársaság „Bandl Rezső“ nevét viselő 20.000 koronás alapítvány évi kamataiból és jótékony adományokból — a Temesvári Szűnidei gyermektelepet. Az orsz. Vöröskereszt-egylet temesvári választmányának egészségügyi tanácsosa. A délvidéki tüdővészellenes szövetség tiszteleti alelnöke. A temesvári Önkéntes mentő-egyesület főorvosa.

Az orvosi szaktudomány mívelése és a közegészségügy népszerűsítése terén élénk irodalmi tevékenységet fejt ki a szaksajtóban és a napilapokban. A Szabad Liczeum, Nemzeti Szövetség, Katholikus Népszövetség, Délmagyarorsz. Természettudományi Társulat stb. keretében tartott előadásaival a felnőttek oktatásában is résztvett.

Tedeschi Borbála dr.

Tedeschi Borbála dr., tanár, szül. 1869-ben Temesvárott. 1898-ban a szegedi áll. felsőbb leányiskolához helyezték át igazgatónak, a hol két év mulva meghalt.

Művei: A transcendens egész függvények előállítása alkalmazással néhány függvényre és az ezek közötti kapcsolat. Bpest, 1898. — Az északi fok és a Spitzbergák felé. Útirajzok és tanulmányok. U. o. 1904. — Leonardo da Vinci mint természettudós. Szeged, 1905.

Telbisz Károly

Telbisz Károly dr., szül. Németcsanádon 1854 nov. 19-én. 1879-ben ügyvédi oklevelet nyert. 1877 nov. 1-én a 38. sz. Mollináry-ezred hadnagya lett, 1878-ban Bosznia és Herczegovina megszállásában mint ilyen részt vett és hadi-érmet nyert. Tanulmányainak befejezése után hosszabb nyugateurópai útat tett és Párisban is hosszabb ideig tartózkodott. Hazaérkezve, Temesvárott ügyvédi irodát nyitott, de rövid gyakorlat után 1883-tól városi főügyész volt, 1884-től alig egy évig működött városi főjegyzőként, a mikor 1885-ben polgármesterré választották meg.

„Letett eskümhöz híven ígérem és fogadom — jelentette ki az új polgármester, — hogy gyenge erőm teljes megfeszítésével oda fogok törekedni, miként e szab. kir. városnak közügyei a haladásnak és fejlődésnek érdemdús elődeim által megtört útjain előbbre vitessenek s ígérem, hogy e percztől fogva elmémnek minden gondolata, szívemnek minden dobbanása e szab. kir. város üdvének és boldogulásának lesz szentelve.“ Huszonhét esztendő óta vezeti tehát Telbisz Károly dr. polgármester Temesvár város ügyeit s a mit díszes hivatalának elfoglalásánál esküvel ígért, azt mindvégig hűségesen teljesíti, mert hosszú polgármesteri működése Temesvár város rohamos fejlődésére és előhaladására nézve sehol sem látott fényes sikereknek és nagyjelentőségű eredményeknek szakadatlan lánczolata. Nem csoda, hogy a kiváló tehetségű és szerencsés kezű polgármester személyét is e ritka sikerű közpályáján a királyi kegynek és polgártársai szeretetének sugarai vették körül. Ő felsége a város vezetése körül szerzett kiváló érdemeiért már 1890-ben kir. tanácsosi czímmel, majd 1891-ben a III. osztályú vaskoronarenddel, utóbb, 1905-ben, polgármesteri működésének húszéves fordulója alkalmából, udvari tanácsosi méltósággal tüntette ki, míg a város törvényhatósági bizottsága ugyanekkor Temesvár díszpolgárává választotta. 27 évi áldásdús működésének eredményei e monografia lapjain és a köztudatban vannak megörökítve.

Temesvári Pál

Temesvári Pál, szerzetesi néven Pelbárt, ferencz-rendi, híres egyházi szónok, a XV. század egyik legkiválóbb egyházi írója és tudósa, szül. Temesvárott 1435 körül. Tanulmányait Krakkóban végezte, hol 1463-ban baccalaureussá lett. Ekkor a Ferencz-rendbe lépett. Életének további húsz évéről semmit sem tudunk, csak 1483-ban találkozunk vele újra, mikor szerzetének budai házában a theologia tanáraként működött. Ebbe az időbe esik hatalmas írói tevékenysége. Meghalt 1504 jan. 22-én Budán. Irodalmi munkássága nemcsak a magyar, hanem a külföldi egyházi irodalomban is nyomokat hagyott. Műveit többnyire latinul írta és ezek a XVI. században Európaszerte el voltak terjedve. Kódexeink nagy része: az Érdy-, Érsekújvári-, Kazinczy-, Tihanyi-, Weszprémi-, Horvát-kódex stb. nagyrészt Pelbárt műveiből van összeállítva. Első munkája, a „Stellarium Corone benedicte Marie virginis in laudem eius pro singulis praedicationibus elegantissime coaptatum“ (1496) a XV. századnak egyik legértékesebb terméke. E művet a boldogságos Szűz iránt való hálából írta, ki őt a pestis-betegségből kigyógyította. A Stellariumban Mária nagyságát, magasztosságát, tisztaságát dicsőíti Pelbárt oly vallásos ihlettel és költői képzelettel, mely e művet a középkori Mária-irodalom egyik legkiválóbb termékévé avatja. Második nagy munkájának megírására a prédikációs könyvekben való nagy hiány indította. 18 évi munkásságának eredményeként adta ki a „Pomerium“-ot, mely a középkori gondolkodásnak egyik legjellemzőbb terméke, a klastromi szellemnek valóságos tükörképe. A római katholikus egyház összes ünnepeire szóló több mint 500 beszéd gyűjteménye ez a könyv, mely nemcsak szerzőjének bámulatos olvasottságát és mély tudományosságát bizonyítja, hanem Pelbárt lelki világára és szellemére is élénk világot vet. A korában divatos szellemnek a jámbor ferenczrendi barát nagy ellensége. Beszédeiben nagy meggyőződéssel hirdeti a középkor aszketikus szellemét és erényeit és ostorozza kora fényűzését, igazságtalanságait, hatalmaskodásait, kikel a garázdálkodó főurak ellen és nem kíméli a kéjelgő lelkipásztorokat, sőt magát a királyt sem. Művéhez rengeteg anyagot hordott össze és a hazai és külföldi legendáknak,

példáknak, hasonlatoknak egész tárházát gyűjtötte egybe. Munkái rendkívül elterjedtek az egész nyugat-európai kereszténység között és nemcsak Németországban, hanem Velenczében, Lionban, Párisban számos kiadást értek meg a XVI. században. Munkái nemcsak a magyar kodex-irodalomra, hanem a külföldi egyházi irodalomra is nagy hatást gyakoroltak.

Művei az említett Stellariumon kívül a következők: Sermones Pomerii Fr. Pelbarti de Temesvár divi Ord. S. Francisci de Sanctis. Hagenau, 1499. (A mohácsi vészig 18 kiadás.) — Sermones Pomerii fratris Pelbarti . . . de tempore. 1499. (A mohácsi vészig 18 kiadás.) — Sermones quadragesimales Pomerii. Hagenau, 1499. (A mohácsi vészig 20 kiadás.) — Expositio compendiosa et familiaris sensus litteratem et mysticum Libri Psalmorum completens etc. Hagenau, 1503. — Aureum Rosarium Theologiae, ad Sententiarum quatuor libros pariformiter quadripartitum . . . per religiosum devotumque Patrem Fr. Pelbartum de Themesvár etc. Hagenau, 1503. (Több kiadás.) Sokáig tartotta magát Szilády Áronnak az a véleménye is, hogy a Szent Katalin verses legendának is Pelbárt volna a szerzője. Ezt azonban Horváth Cirill és Katona Lajos újabb kutatásai megczáfolták.

Tőkés Lajos

Tőkés Lajos, piarista főgimnáziumi tanár. 1900-ban került a temesvári főgimnáziumhoz, hol élénk társadalmi és irodalmi munkásságot fejtett ki. Titkára volt a Délmagyarországi Természettudományi Társulatnak (1901—1906) és a Délvidéki Kárpát-Egyesületnek. Szerkesztette a „Természettudományi Füzetek"-et, a „Délvidéki Kárpát-Egyesület Közlöny"-ét és megindította a „Természettudományi Filléres Könyvtár"-t. Temesvárott tartózkodása alatt különösen a délvidék növény-, állat- és ásványvilágát tanulmányozta.

Ebből az időből való munkái közül a legfontosabbak: Az elterjedés növénybiológiai alapjelenségei. Temesvár, 1901. — Délmagyarország gerinczes faunája és Systema et consignatio animalium vertebralium in Hungariae meridionalis comitatibus Temes, Torontál, Krassó-Szörény ad hoc tempus (1903) collectorum observatoriumque. U. o. 1903. — Délmagyarországi tanulmányi kirándulások. U. o. 1902. — Délmagyarország kőbányái. 1904. — Temesvár környékének edényes növényzete. U. o. 1905. — A délmagyarországi természetrajzi Múzeum. U. o. 1905. Ezenkívül: Arany János és a természet. Temesvár, 1906. 2 rész, 248 képpel.

Várady (Lipót) Árpád dr.

Várady (Lipót) Árpád dr., püspök, egyházi iró, szül. 1865-ben Temesvárt. A theologiát Budapesten és a bécsi Augusztineumban elvégezvén, theológiai tanár lett a temesvári papnevelő intézetben, majd a hittanórákat képesítő bizottság tagja. 1890-ben megszerezte a theológiai doktorátust és szentszéki jegyző, 1891-ben püspöki titkár, 1895-ben pápai kamarás, 1897-ben vallás- és közoktatásügyi miniszteri osztálytanácsos lett, mely minisztérium számára több fontos szabályrendeletet dolgozott ki, így a végrendelet nélkül elhalt alsóbbrendű katholikus papok hagyatékát és a hiteles helyi levéltárak felügyeletét szabályozó rendeletet. 1899-ben elnyerte a kanonokságot, 1902-ben szebenikói vál. püspök és miniszteri tanácsos lett, 1911-ben pedig győri püspöknek nevezték ki. Egyházi tevékenysége különösen a kivándorolt és a külföldön élő magyarság egyházi ügyeinek rendezésére és a kikötői lelkészség szervezésére terjedt ki. Egyházi és kultúrális téren szerzett érdemeiért őfelsége a Ferencz József-rend csillagos középkeresztjével tüntette ki. Tagja a Szent István-társulat tudományos osztályának.

Több értékes egyházi és szocziológiai értekezése jelent meg a szakfolyóiratokban. Számos egyházi beszédein kívül önálló művei: A kongrua-ügyről. Bpest, 1887. — Lelki gyógytár azok számára, kik örökké akarnak élni. Ford. Müller Ernő Mária után. Bpest, 1889. — Széljegyzetek Tímon Ákos „Magyar alkotmány- és jogtörténeté"-hez. U. o. 1904. — A népmissziók jelentőségéről és terjesztésük módjáról. Temesvár, 1905. — Bevezető a nők lelki gyakorlatához. Bpest, 1906—9. — A párbérkérdésről. U. o. 1908.

Vargics Imre dr.

Vargics Imre dr., ügyvéd és publiczista, szül. 1834-ben Temesvárott. A szabadságharcz kitörésekor több gimnázista iskolatársával beállt a honvédek közé és csak 1849-ben folytatta tanulmányait. A jogot Pesten elvégezvén, Temesvárott telepedett le, hol csakhamar egyike lett a vármegye vezető férfiainak és legkeresettebb ügyvédjeinek. 1872-ben a temesvári kerület országgyűlési képviselőjének választotta meg és Deák-, majd szabadelvűpárti programmal több czikluson át tagja volt az országgyűlésnek és több mint tíz éven át egyik alelnöke a szabadelvűpártnak. Meghalt 1904 nov. 25. Temesvárott. Kiváló publiczista volt.

Vértesy Gyula dr.

Vértesy Gyula dr., a Petőfi-társaság tagja, temesmegyei kir. tanfelügyelő, az Arany János-Társaság alelnöke. Életrajza megjelent a nógrádvármegyei kötetben. Ő írta e kötet számára a vármegye közoktatásügyére vonatkozó részt.

Wolafka Nándor dr.

Wolafka Nándor dr., püspök, szül. Temesvárott 1852 okt. 2-án, hol középiskolai tanulmányait végezte. A theológiát a bécsi Augusztineumban hallgatta, hol 1876-ban a doktori czímet megszerezvén, hazatért és a csanádi papnevelőben tanár lett. 1882-ben a budapesti központi papnevelő-intézetbe helyezték át, hol tanulmányi felügyelő volt és egyszersmind az egyetemen az ágazatos hittant adta elő. Ez időben élénk résztvett a kath. egyházi, kultúrális és társadalmi mozgalmakban. 1889-ben min. osztálytanácsos, 1892-ben cz. püspök és váradi kisprépost, debreczeni plebános, 1899-ben középszolnoki főesperes lett. Debreczenben nőzárdát alapított és részt vett a r. kath. gimnázium alapításában.

Wolafka kiváló hitszónokként volt ismeretes, de kiváló egyházi iró is volt. Állandó munkatársa volt az egyháztudományi szakfolyóiratoknak, melyekben nagyszámú jogtörténeti, dogmatikai, filozófiai, egyháztörténeti értekezése jelent meg.

Források

Források: *Kováts* Sándor: A csanádi papnövelde története. — *Ortvay-Szentkláray:* Adattár Csanád-egyházmegye hajdanához és jelenéhez. — *Bárány* Ágoston: Temes vármegye emléke. — *Milleker* Bódog: Versecz város története. — *Perjéssy* Lajos: A verseczi magyar közművelődési egylet története. — *Böhm* Lénárd: Weisskirchen in seiner Vergangenheit und Gegenwart. — *Ortvay* Tivadar: Temes vármegye és Temesvár város története. — *Berkeszi* István dr.: A Delejtű; Temesvár kis monográfiája; A temesvári könyvnyomdászat és hírlapirás története. *Bellai* József: Temesvár szab. kir. város közművelődési intézményei. — *Szilády* Áron: Régi magyar költők tára. — *Horváth* Czirill: A régi magyar irodalom. — *Beöthy* Zsolt: Képes magyar irod. történet. — *Wurzbach:* Biogr. Lexikon. — *Pintér* Kálmán: Újabb elbeszélő irodalmunk. — *Pintér* Jenő dr.: A magyar irodalom története. — Id. *Szinnyei* József: Magyar írók élete. — Pallas nagy Lexikon. — A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának jelentése 1911. — A Temesvármegyei Lapok évfolyamai. — Magántudósítások és önéletrajzi adatok.

TEMESVÁR MŰVÉSZI MÚLTJA.

Hogy Temesvárott a középkorban a képzőművészetek minden fajából voltak nevezetes alkotások, azt eléggé megokolja az, hogy már a XIV. század elején éveken át királyi székhely volt, hol a pompakedvelő, olasz származású Róbert Károly több ízben tartott lovagi játékot, hol 1526 előtt századokon át székeltek az ország legfőbb méltóságai közé tartozó *temesi grófok* és közöttük az éppen műérzékéről híres *Ozorai* Pipo is (Skolari Fülöp). De immár mindezek eltüntek; hogy azonban *voltak*, bizonyítja Bonfinius feljegyzése is, mely szerint „Temesvár kellemes fekvésű, szép, erős város, kiválóbb épületekkel, pompás palotákkal ékesítve". (Decades, III., VIII. 496.)

Építészet

Sajnos, e kiváló épületeket és pompás palotákat most már meg nem mutathatjuk. A régi időkből mindössze két épületünk volt, a mely átélte a 165 éves török uralmat. Az egyik a Szent Katalin temploma, a másik a Hunyadi-várkastély. Mind a kettő a kor izlésének megfelelően csúcsíves stílusban volt építve.

Szent Katalin templom

A *Szent-Katalin-templom* a mai Temesvár-Bel- és Gyárkülváros között, az állami felsőbb leányiskola közelében állott, a hol még mai napság is egy háromoldalú homokkő-piramis jelöli egykori helyét. E templom tornya nyolczoldalú volt, czukorsüvegalakú tetőzettel; hajóján mindkét oldalról öt-öt ablak nyílt, az ablakok között pedig falvédő támaszok voltak építve, belül czukorsüvegalakú tetőzettel. 1762-ig állott fenn, de ekkor áldozatul esett a várépítésnek. Alakja meg van örökítve a Temesvárról 1762 előtt kiadott valamennyi képen.

Hunyadi várkastély

Az előbbinél még sokkal jelesebb épületünk volt a *Hunyadi-várkastély*, mely Róbert Károly király egykori palotájának a helyén épült; eredetileg ez is csúcsíves épület volt, de a sok ostromok és az idegen uralmak alatt sokféle változáson ment át, míg 1716 után a bécsi kormány alaposan renováltatta s ebben az állapotában maradt fenn 1849-ig, a mikor az ostromló honvédsereg annyira összebombázta, hogy az osztrák kormány a falait lehordatta s 1854—56-ig újjáépítette.

A régi várkastély tömegességével hatott; hatalmas, négyszögű, emeletes épület volt, a sarkokon tornyokkal. Ebben az épületben laktak az egykori „temesi grófok" a szolgálatukban álló nagyszámú őrséggel, vagy annak egy részével. Hogy mily benyomást gyakorolt még egy művelt külföldi utazóra is, kitűnik a Sehmann útirajzából, ki 1785-ben azt írja róla, hogy „a régi magyar időknek egy igen tiszteletreméltó emléke még mindig látható Temesváron, s ez az *erős vár*, mely építőjének jó ízléséről is tanúskodik és előnyei vannak mindamaz épületek fölött, a miket Magyarországon láttam. *Még mostan is illően ellakhatnék benne egy herczeg, sőt még századok mulva is*". (Johann Lehmanns Reise. Leipzig, 1785.)

A török építkezéseknek már alig van némi nyomuk. A minarettes mosékat a visszafoglalás után lerombolták; *az utolsót 1817-ben.* A mai városháza helyén

állott török fürdő emlékét őrzi a városháza külső falába elhelyezett egykorú, török feliratos *márványtábla*. Megmaradt végül egy kisebbszerű épület is, a melyről vajmi kevesen tudnak, pedig ez a temesvári *török basák nyári palotája* volt, a mai Erzsébetvárosban, a Templom-tér 3 számú ház udvarában van. Emeletes épület, földszint és felül egyaránt igen alacsony, kis szobákkal.

A visszafoglalás után gróf *Mercy* tábornok egyik főczéljául tűzte ki, hogy Temesvár egyike legyen a legszebb provinciális városoknak; hiszen fővárosául volt kiszemelve a külön osztrák tartományként kormányozandó Temesi-Bánságnak.

Építészeti stílusok

Minden valamire való XVIII. századbeli épülete *barokk-stílben* van építve; így a templomok közül a *püspöki székesegyház*, a nemrég lerombolt *szent-ferenczrendi* (később kegyesrendi) *templom*, a *szemináriumi*, az *irgalmas barátoké* s a *belvárosi plebánia-templom*, mely egykor szintén a ferenczrendiek temploma volt. A nyilvános és középületek között legjelentékenyebb a mai *vármegyeháza*, mely a XVIII. század közepén a bánsági tartományi elnökök szék- és hivatali helyiségéül készült; híres volt gazdag barokk-díszítményeiről, de sajnos, egy negyedszázad előtt renoválás alkalmával e díszítményeket majdnem mind leszedték. Kisebbek, de szép barokk-stílű épületek az 1734-ben készült *városháza*, a mai *tiszti kaszinó* épülete, mely a XVIII. század végén gróf Soro hadikormányzóé volt. Sok kisebb magánházon még most is meglátszik az egykori barokk-díszítés.

A XIX. század már csak a hézagokat pótolta. Uralkodó építészeti stílussá a *reneszánsz* lesz. Ennek legjellemzőbb képviselője az ú. n. *Deschan-palota* (ma Róna Ignácz háza) a Belvárosban (Zápolya-utcza), mely 1810 táján épült. E kétemeletes palota homlokzatát gyönyörűen kiképzett hat korintoszi-oszlop díszíti. E ház ma is egyike Temesvár legszebb épületeinek.

A szabadságharcz lezajlása után az osztrák kormány építtette hivatalos közegeivel az egykori Hunyadi-várkastély helyén vegyes bizanczi mór-stílusban a mai *tüzérségi szertárt*, melynek bástyaszerű tornya és főhomlokzata az egész épületnek monumentális jelleget kölcsönöz, míg a *Szerb-Vajdaság* és *Temesi-Bánság* kormányszéki helyiségéül 1856—1860 között épült háromemeletes óriási épület (Dikaszteráliis palota) csakis tömegességével hat a szemlélőre.

A provizórium idejében, 1863—1865 között épült *Schumann* Ignácz bécsi tervei alapján a Belvárosban az *izraeliták* kéttornyú szép *temploma*, mór stílusban s ez mai napig is a város egyik legszebb épülete.

Ugyancsak egy bécsi építőczég — Hellmer és Fellner — építette a *Ferencz József-színház épületét* és annak bérpalotáját 1879-ben, a tőlük annyira megszokott színházi stílusban.

Az elmúlt két század alatt műépítőinkre csak a kisebb igényű épületek tervezése, a nagyobbaknál pedig legfeljebb az építkezés vezetése maradt. Így a kath. székesegyház tervezetét *Erlachi Fischer* Emánuel, a császári udvar kitünő építésze készítette, míg magát az építkezést a Temesvárott lakó *Kosztka* János Tivadar és *Steinlein* mérnök, 1850 óta pedig már a magyar származású *Lechner* János temesvári építőmester vezette.

Schmidt Antal

A XIX. században két jeles műépítője volt Temesvárnak: *Schmidt Antal* (1786—1863) és *Reiter Ede* (1847—1908). Mindketten temesvári polgárok s a reneszánsz-stílus hívei. Schmidt Antal számos helybeli és vidéki középületet tervezett és épített; ő tervezte a *temesvári színház* épületét is 1834-ben, de a terv kivitele elmaradt.

Reiter Ede

Reiter Ede tervezte és építette a Miasszonyunkról nevezett szegény iskolanővérek józsefkülvárosi zárdaépületét, mely nemes arányaival ma is egyik legszebb ékessége a városnak; ezenkívül számos köz- és magánépületet emelt.

Millenniumi templom

A XIX. század monumentális építkezését bezárja a gyárkülvárosi *millenniumi templom*, melyet *Ybl* Lajos tervezett román építészeti stílusban. Kéttornyos, kupolás épület, mely külsejével és művésziesen kiképzett belsejével kiválik.

Az újabb középületek közül a legjelesebbek a *kath. főgimnázium* és *rendháza*, az *állami főgimnázium* és a *felsőbb leányiskola*. Most épül a *postapalota* s a közel jövőben a nagyarányú *kultúrpalota* és több közintézet, úgyszintén több monumentális *híd* a Bega-folyón.

Szobrászat

Temesvár meglevő szobrainak egy részét a vallásos kultúra teremtette a XVIII. században s ezek ama kor művészi magaslatain állanak; a XIX. században azonban e tekintetben hanyatlás állott be. Szobrainkat csekély kivétellel, nem hazai művészek készítették.

Szent János-szobor

Legelső szobrunk Nepomuki *Szent János* életnagyságú kőszobra volt, melyet a Temesvárott fennállott Nepomuki Szent János-Egyesület tagjai emeltettek a Bánság védőjévé megtett szentnek. Eredetileg a a mai Jenő-herczeg-téren állott és valószínű, hogy a legrégibb kőfaragvány Délmagyarországon. 1722-ben a szobor már itt állott, de 1756-ban kivitték a nagypalánki Szent-Katalin-templomhoz; midőn pedig ezt a templomot 1762-ben lerombolták, a Gyárvárosba vezető gyalogjáró mellett állították fel, a Bega partján, honnan 1908-ban ismét áthelyezték a Ferencz József-ligettel szemben álló városi ültetvényes kertbe.

Szent-Háromság szobra

Sorrendben második szobrunk a *Szent-Háromság* szobra a belvárosi Losonczy-téren. Ezt *Deschán* János, temesvári kamarai tanácsos emeltette saját költségén 1740-ben, a megszünt pestis emlékére. A homokkőből faragott szobor háromoldalú tetején van a Szent Háromság jelvénye, oldalt itt is látható a Bánság védőszentjének: Nepomuki Szent Jánosnak az alakja, a talapzat három oldalán pedig a *háború*, a *pestis* és a *kétségbeesés* allegorikus domborművei. Ezek felett *Boromaei Károly*, *Szent Sebestyén* és *Szent Rókus* életnagyságú kőszobrai. E szoborcsoportozat művészi becsértékű; nem lehetetlen, hogy készítője a Bajorországból Temesvára telepedett *Major* Gusztáv szobrász.

Második Szent János-szobor

Harmadik szobrunkat szintén *Nepomuki Szent János* emlékére emeltette 1756-ban — a pestisveszedelemtől való félelemből — a Nepomuki Szent János-Egyesület. Művészi kivitele az előbbieknél jóval értékesebb. A homokkőből faragott szoborcsoportozat legfelsőbb alakja az élőnagyságban faragott Szűz Mária alakja, a miért *Mária-szobornak* is nevezik. A szobor törzse itt is háromoldalú, elől Szűz Mária lábainál van Nepomuki Szent János térdelő alakja. A talapzat három oldalán, domborműben, márványlapokon Nepomuki Szent János életének három kimagasló eseménye van megörökítve: *a császárné gyónása, Nepomuki Szent János Venczel császár előtt* és *Szent Jánosnak a Moldvába dobatása a prágai hídról*. A talapzat fölött, az oszlop aljában ugyancsak *Boromaei Károly*, *Szent Sebestyén* és *Szent Rókus* életnagyságú szobrai állanak. E szobor Bécsben készült *Wasserburger* és *Blim* bécsi kőfaragóknál, kik az egész munkát 1189 forintért végezték el[1] és 1756 máj. 23-án szentelték fel a Jenő herczeg-téren, hol majdnem száz évig állott; 1852-ben a *Balázs-térre*, az Erdélyi kaszárnya elé állították.

Templomi szobrok

A templomi szobrászat nagyobb igényeinek is Bécs felelt meg. Így a róm. kath. székesegyház főoltárát ioni oszlopaival, a *Szent-Háromság* szobrával, két oldalról *Boromaei Szent Károly* és *Szent Terézia* életnagyságúnál nagyobb magas talapzaton álló szobraival és a két *Cherubinnal* együtt *Reszler* József, bécsi szobrász készítette s *Bössinger* Antal ugyancsak bécsi aranyozó aranyozta 1854-ben.[2]

Ugyancsak a XVIII. századból való a székesegyház hat mellékoltára; a mellékoltárok képei és szobrai is, kivétel nélkül, szintén bécsi készítmények.

A bánsági adminisztrácziő hivatalos könyvéből kitünik, hogy 1744-ben a bajor származású *Major* Gáspárt leginkább azért vették fel temesvári polgárnak, mert szobrász; 1746-ban pedig az adminisztrácziő a bogsáni bányáknál alkalmaz havi 28 forint fizetéssel egy *szobrászt*.[3] 1773-ban egy második, 1809-ben harmadik szobrász telepedik meg a városban és lesz temesvári polgár. Az egyik a bádeni nagyherczegségből, a másik Innsbruckból jött hozzánk.[4]

Osztrák harczosok emlékszobor

A szabadságharcz lezajlása után az osztrák katonai uralom állíttatott egy *katonai emlékoszlopot* a Belvárosban (Jenőherczeg-tér) a vár védelmében 1849-ben hősileg elesett osztrák harczosok emlékére. E 18 méter magas, csúcsíves homokkő emlékmű alapját 1852 jún. 15-én tették le. Alapja várbástyát ábrázol, melyen csúcsíves torony emelkedik ki. A torony négy oldalán a négy allegorikus alak a *becsületet, engedelmességet, éberséget* és az *önfeláldozást* jelképezik. A mennyezet alatt emelkedik a szobor főalakja: *egy ifjú nő* — Temesvár geniusza — kezében a vár megőrzött kulcsaival. E szobrot *Kranner* József prágai építőművész, és az allegorikus szobrokat *Max* József bécsi szobrász tervezte.[5] E szobor idáig kétség-

[1] Baróti: Adattár. III. 615.
[2] Schematismus . . . Csanadiensis. 1900. 104.
[3] Baróti: Adattár. I. 70.
[4] Liebemann Lőrincz és Weibel József voltak ezek. (Temesvári polgárok törzskönyve. Városi levéltár.)
[5] Preyer: Monographie v. Temesvár és „Rückblicke auf Temesvár in der Enthüllungsfeier des Monumentes am 17-ten Jänner 1853." Temesvár, 1853.

kívül a legkiválóbb szobrászművészi alkotás Temesvárott, de minthogy történelmünk legszomorúbb korára emlékeztet, senkinek sem telik benne nagy gyönyörűsége. A szobor talapzatán — egy negyedszázad előtt — még megvoltak azok az állati szörnyalakok is, melyek vigyorogva és fogukat csikorgatva pillantottak felfelé és mivel azt a hiedelmet keltették, mintha a Temesvárt ostromló magyarságot jelképeznék, a hazafias érzületett állandóan botránkoztatták, a mi miatt végleg eltávolították azokat.

Dombormű-szobor

A hazai szobrászművészetnek e vidéken való felkarolása *Ormós* Zsigmond nevéhez fűződik; ő volt az, a ki a fiatal *Kupfer* Pál Ferenczczel 1865-ben elkészíttette a saját dombormű-szobrát és 1872-ben azt a szép dombormű *márvány-emléktáblát*, mely Temes vármegye székházának lépcsőcsarnokába van befalazva.

Scudier-szobor

Modern, nyilvános szobor Temesváron nagyon kevés van és a mi van, az is csekély jelentőségű. Ilyen első sorban a báró *Scudier Antal* táborszernagy állószobra, a róla elnevezett parkban. *Kauffungen* R. bécsi szobrász mintázta 1879-ben.

Ferencz József-szobor

Királyunknak, *I. Ferencz Józsefnek* Hoffmann Ede bécsi szobrásztól mintázott s a bécsi Arzenálban bronzágyúanyagból öntött szobrát 1902 okt. 4-én leplezték le a temesvári csász. és kir. hadapródiskola kertjében. Életnagyságban, honvédtábornoki egyenruhában, márványtalapzaton állítja elénk az uralkodót. Ez már valódi modern szobor és jó alkotás.

Sailer-szobor

A *Ligeti* Miklóstól tervezett s 1906 jún. 6-án leleplezett *Sailer-szobor* volt az első, valamivel nagyobbszabású szobrunk, melyet magyar művész tervezett. Sailer Antal bronz mellszobra magas márványoszlopra van állítva, maga az oszlop pedig háromlépcsős talapzaton áll. E lépcsőkön két gyermekleány bronzalakja símul az oszlophoz; az egyik, az álló alak, árvaleányt ábrázol, felemelt jobbjában virágbokrétát tart, míg a másik, ülő alak, ölében csecsemővel, az elhagyott ifjú anyát ábrázolja. A Sailer-szobor poétikus hatású, csak a helye nincs eléggé jól megválasztva.

Ugyancsak 1906-ban fejezték be a *Mária-kápolnát* és *szobrot*, mely a József- és Erzsébetvárosok elején, a Dósa-utcza bejáratának üresen hagyott telkén, ama helyet van hivatva megörökíteni, hol a néphit szerint 1514-ben

Dósa-emlék

Dósa Györgyöt kivégezték. Ez az emlékmű két részből áll; egy román stílusban épült, három oldalról nyílt s hátulról zártfalú kápolnából, mely *Székely* László temesvári műépítész alkotása és magából a Mária-szoborból, karján a gyermek Jézussal. Ez *Kiss* György szobrász műve. A szobor karrarai márványból van faragva és mintegy másfél méter magas.

Ha még megemlítjük, hogy ugyancsak Kiss György készítette a kath. főgimnázium új épületén és templomán díszlő, homokkőből faragott, életnagyságnál valamivel nagyobb négy szobrot (Szt. István, Szt. Imre, Szt. László, Szt. Erzsébet), úgy elmondottunk mindent, a mit Temesvár a szobrászművészet terén felmutathat.

Festőművészet

Szobrászművészetünknél sokkal jelentékenyebb a képzőművészet harmadik ága, a *festőművészet*. Itt már nemcsak országos hírnevű, hanem világraszóló tekintélyt tudunk felmutatni a temesvári születésű *Brocky* Károlyban. A visszafoglalás óta mindenkor tudott Temesvár egy-két festőművészt foglalkoztatni.

Miután az igények különbözők voltak, sokan a bécsi festőművészeket vették igénybe. *Schieszl* Ferdinánd bécsi festő 1753-ban végleg Temesvárott telepedett le.

A kath. székesegyház

A Temesvárott fennmaradt régi festmények között a r. kath. székesegyház főoltárképét, *Szent Györgyöt*, a bécsi művészeti Akadémia igazgatója, *Unterberger* Mihály festette 1754-ben Bécsben; a főhajó mellékoltárainak képeit pedig 1772-ben *Schöpf* János bécsi festőművész.[1] A g. kel. szerb székesegyház 1746-ban épült, de 1791-ben megújított oldalfalain és tetőzetén a képeket a XIX. század első felében *Habinger*, a jeles bécsi festő készítette. A belvárosi *szemináriumi* templomban, mind a fő-, mind a mellékoltárok képeit a jezsuiták Bécsben készíttették.[2] Az egykori bolgár *Salvatorianus* barátok (a kegyesrendiek által 1909-ben elhagyott s 1911-ben lerombolt) temploma gyönyörű falfestményeinek művészeit, melyek a XVIII. század harminczas éveiből maradtak reánk, nem ismerjük.

Magyar festők művei

Magyar festők művészetét a vármegye és a város csak az alkotmány helyreállítása után vette igénybe. Jelesebb festőink kiválóbb képgyűjteményével dicse-

[1] *Schematismus* Dioc. Csanad. 1900. 104—105.

[2] *Kováts Sándor:* A csanádi papnevelde története. 1908. 557. Sajnos, hogy a jezsuiták naplója, melyet Kováts S. felhasznált, a képek festőit meg nem nevezi.

Dániel Konstantin.

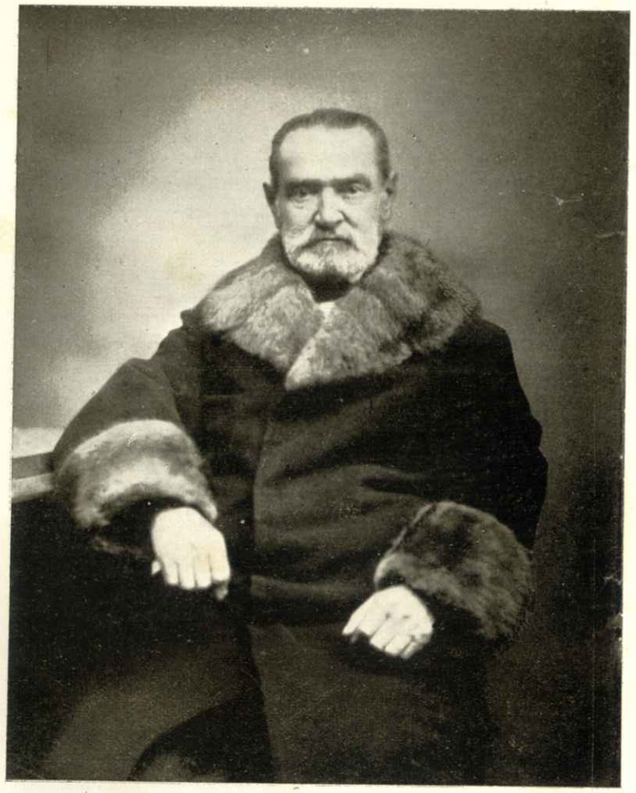

Jáborszky Mihály.

Vizkelety Béla: Önarczkép.

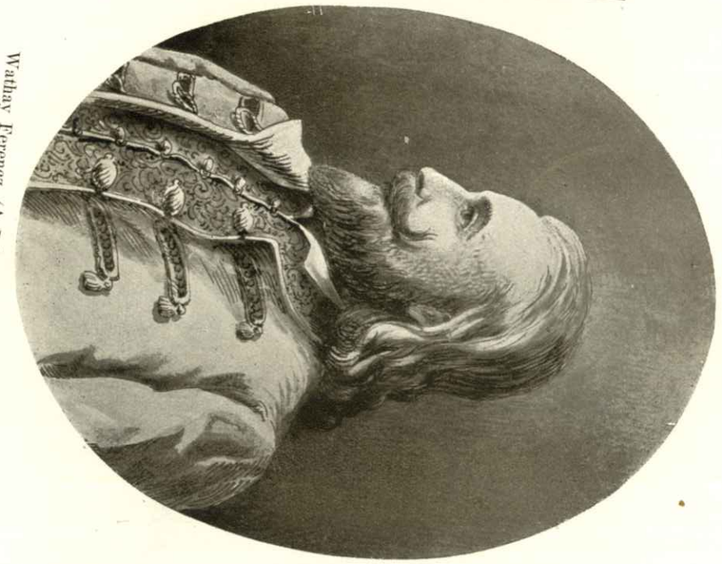

Wathay Ferencz. (A Délmagy. Múzeumból.)

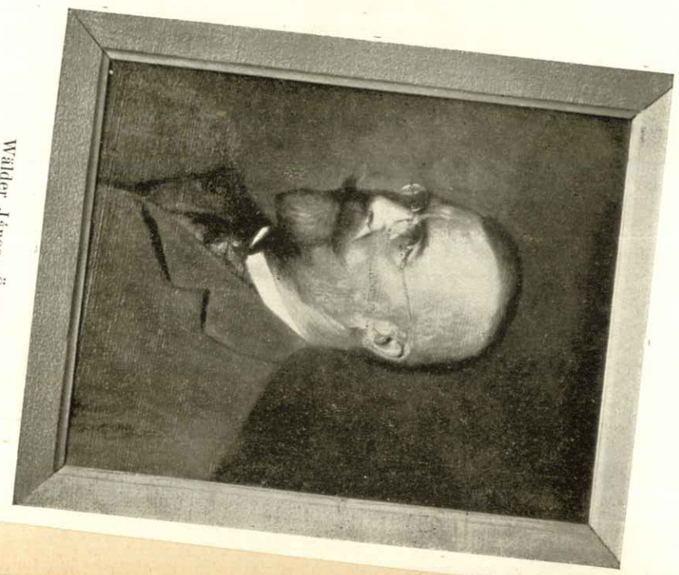

Wälder János: Önarczkép.

kedhetnek jelenleg *Temes vármegye* és *Temesvár* székházai, a *csanádi és a szerb püspöki székház és a délmagyarországi történelmi és régészeti múzeum.*

A vármegyeházán levő arczképek közül *I. Ferencz József* királyt és *Erzsébet királynét* 1869-ben Budán festette *Kovács* Mihály. Erzsébet királyné emez életnagyságú arczképe egyike a legjobbaknak. Ugyancsak *Kovács* Mihály festette *Murányi Ignácz* főispán arczképét, *Thán* Károly festette *Ormós Zsigmond* főispánt, *Szamossy* Elek *Deák Ferenczet*, *Vastagh* Györgytől van *Gorove István* miniszter és *Molnár Viktor* főispán arczképe, *I. Ferencz József* királynak idősebbkori arczképét, úgyszintén gróf *Andrássy Gyula* képeit 1902-ben készítette el *Ábrányi* Lajos. *Ozorai Pipó* (Skolári Fülöp), *Hunyadi János*, *Hunyadi László*, *Tihanyi Ferencz*, *Csernovits Péter* temesi grófok és főispánok, úgyszintén *Capdebó Gergelynek* mint temesi alispánnak, *Kossuth Lajosnak* és *II. Rákóczi Ferencznek* a képeit *Ferenczy* József készítette a legutóbbi években. *Feszty* Árpádtól is van a megyeházának egy képe: *Capdebó Gergely* főispáné. Történelmi festmény csak egy van itt; ez *Gyárfás* Imrének: *V. László király esküje*, melyet a vármegye közönsége a millennium emlékére festetett meg.

A városháza újabb képei között kiválóbb festőművészeink alkotásai a következők: a gyűjtemény legkiválóbb darabjai *Ormós* főispán térdképe *Vastagh* Györgytől, *Deák Ferencz* arczképe *Szamossytól*, *Török János* polgármester képe *Burger* Lajostól, báró *Scudier Antal* táborszernagy *Csillagi* Lajostól, gróf *Andrássy Gyula* arczképe *Veres* G.-től. Temesvár polgármestereit és képviselőit, számszerint tizenkettőt, *Wälder* János és *Ferenczy* József temesvári festők festették meg.

A kath. püspöki aula

A csanádi püspöki aula nevezetes képgyűjteménnyel rendelkezik. A házikápolna oltárán levő két kép egyike *Szűz Máriát*, a másika *Szent Józsefet* ábrázolja és művészi becsértékűek. A palota képei közül *I. Ferencz* király képéről azt gyanítják, hogy *Brocky* Károly festette Bécsben. A király arczképe két különböző időből van meg; az egyiket 1891-ben egy bécsi festőművész festette, a másikat *Vastagh* György; ugyancsak ő készítette el *Dessewffy Sándor* püspök arczképét is. A püspök egyik termében van a Rómában élő *Szoldatics* Ferencz festőművészünk gyöngéd, szépszínezésű *Madonnája*, melyet Dessewffy püspök rendelt meg 4000 koronáért. A püspöki palota folyósóján vannak a régibb csanádi püspökök olajfestésű arczképei 1716 óta. Műbecse csakis a *Kőszeghy László* püspök arczképének van. Valószínű, hogy helybeli festők művei. *Bonnaz* S. püspök arczképét *Gautsch* osztrák festő készítette.

A régibb csanádi püspökök közül *Melegh Boldizsár*, *Mathysy István* és *Werancsics Fauszt* XVI. századbeli püspökök arczképeit néhai Dessewffy Sándor püspök 1899-ben másoltatta le *Thury* Gyula festőművészszel. 1896-ban festtette vele a püspöki fogadóterem számára *Szent Gellért* püspököt, a mint a pogány magyarság előtt a keresztény hitet terjeszti. Ugyancsak ő készítette ama nagyarányú festményt, mely 1900-ban a püspök vezetése alatt végbement *velenczei magyar zarándoklást Szent Gellért sírjához* tünteti fel. Mind a két kép szép műalkotás. Az utóbbi azóta a Délmagyarországi Múzeumba került.

A szerb püspöki székház

A szerb püspöki palota termeiben is számottevő képgyűjtemény van. Festőik legnagyobbrészben ismeretlenek és a képek műértéke is nagyon különböző. A legbecsesebbek *Mária Terézia* és férje *I. Ferencz* császár egykori olajfestésű mellképei. *Mária Teréziának* van még egy utolsó éveiből származó, másik mellképe is, úgyszintén *II. József* császárnak is, a melyek a jobbak közé tartoznak.

A XVIII. században élt szerb püspökeink arczképeit többnyire a *zárdákban élő szerb szerzetesek tartották meg.* Ez arczképek műtörténeti szempontból ugyan csekély értékűek, de hely- és művelődéstörténeti szempontból annál értékesebbek. A XIX. században élt püspökök nagyobb részét szerb ajkú festőink festették, mint *Pitrovics* Száva, *Alexics* Miklós és *Radomics* Novák.

A Délmagyarországi Múzeum

A Délmagyarországi Múzeum képtára a legjelentékenyebb képgyűjtemény Délmagyarországon. Alapját *Ormós Zsigmond*, Temes vármegye egykori főispánja, e nevezetes műértő és író vetette meg, ki e gyűjtemény legtöbb darabját olasz- és németországi utazásai alatt szerezte meg. Becsértékének alapját amaz 50 drb olasz kép alkotja, mely Ormós ajándéka. Nem tartoznak ugyan ez olasz képek az elsőrangú nagy művészek képei közé, de részben jelentékeny régi másolatok az elsőrangú mesterek műveiről, részben másod-, vagy harmadrangú olasz művészek eredeti festményei. Képviselve van e képtárban még a *német, németalföldi* és *osztrák* festőiskola, továbbá a *régi* és *újabb magyar festőművészet.*

A régibb magyar festőművészek közül képviselve van itt *Kupeczky* két eredeti művével (Huth J. Farkas frankfurti patriczius arczképe és Dávid Góliáth fejével); *Donáth* Jánosnak, a XIX. század elején élt magyar festőművésznek öt kis arczképét találjuk itt; *Brocky* Károly három festményével van képviselve; Munkácsy Mihály mesterétől, *Szamossy* Elektől egész sorozatképe van a Múzeumnak; számra nézve huszonkettő, magának *Munkácsy* Mihálynak két rajza van itt. Egyik a saját arczképe 1862-ből, a másik a „*Rossz hír*“ című karczolat. *Pál* László nagybecsű művészete egy kis tájképpel van képviselve, ugyancsak egy-egy darabbal vannak képviselve *Ligeti* Antal és *Telepy* Károly. *Komlóssy* Ferencz művészete két tájképpel, két *virágfestménynyel* és egy arczképpel van képviselve; *Vizkelety* Imre és *Vizkelety* Béla művészete is két-két képpel foglal helyet a Múzeumban. Újabb neves festőművészeink közül képviselve vannak 1—2 festménynyel *Komlóssy* Ede, *Kardos* Gyula, *Baditz* Ottó, *Aggházy* Gyula, *Kézdi-Kovács* László, *Vágó* Pál és *Humborg* Adolf.

Újabb időben nagy gondot fordít e képtár a temesvári és egyéb délmagyarországi származású festőművészek műveinek az összegyűjtésére. Képtárunknak egyik legfőbb czélja, hogy egész fejlődésükben tudja majd bemutatni a régibb és újabb délmagyarországi művészek alkotásait. Idáig képviselve vannak *Wathay* Ferencz, *Schieszl* Ferdinánd, *Wagner* Anselm, *Theodorovits* Arsza, *Dániel* Konstantin, *Petrovics* Száva, *Koppold* József, *Melegh* Gábor, *Brocky* Károly, *Komlóssy* Ferencz, *Fialla* Antal, *Vizkelety* Imre és *Béla*, *Bersuder* Lajos, *Wälder* János, *Novák* Rezső, *Humborg* Adolf, *Ferenczy* József, *Popeszku* János, *Jovánovits* Pál és gróf *Bissingen* Antal.

Temesvári festőművészek

A festőművészet kisebb igényeit ugyanis — már régi idő óta — a helybeli művészek elégítették ki, a kik eleinte idegenből telepedtek városunkba; később már hazai festők is jöttek ide. Végre következtek Temesvár és a vidék szülöttei, a kik között többen vannak, kik már a magasabb igényeknek is meg tudtak felelni és e miatt máshol kerestek maguknak és művészetüknek megfelelőbb helyet. Ilyenek voltak *Brocky* Károly és *Komlóssy* Ferencz, mindketten Temesvár szülöttei s a verseczi születésű *Jovánovits* Pál, ki évtizedek óta külföldön lakik.

A XVIII. és XIX. században élt temesvári festők egy részét ugyan már eddig is ismerte a műtörténet, de nagy részük még ismeretlen volt. Ezeket valósággal fel kellett fedezni és bizonyára még elég ily művész neve ismeretlen.

Hosszabb-rövidebb ideig laktak városunkban a következő szerb festők: *Illits* Tivadar, *Joanovits* Bazil, *Theodorovits* Arsza, *Dániel* Konstantin, *Petrovits* Száva, *Alexics* Miklós, *Petrovits* Pál, *Alexandrovits* Lyubomir, *Tyroll* Demeter.

A Temesvárott született vagy lakott nevesebb festőink működéséről a következőkben számolhatunk be időrendi sorban.

Wathay Ferencz

Wathay Ferencz a XVII. század közepén raboskodott a városban. Kiszabadulása után két kis képet rajzolt és festett, fogságára vonatkozókat. Egyszerű színes rajz mind a kettő; értéküket a közvetlenség adja meg. Az egyik kép *Wathay talponveretése a török fogságban* (15 × 14 cm). Erről vettük W. arczképét. A másik kép *Temesvár régi látképe* az 1650 körüli évekből (29 × 20 cm).

Schieszl Ferdinánd

Schieszl Ferdinánd. Szül. Bécsben 1721-ben, temesvári polgár lett 1753-ban. Leginkább oltárképek festésével foglalkozott; ő festette meg 1761-ben a mai belvárosi kath. plébánia templom főoltárképét, *Szent Katalint* 25 aranyért. E kép ma is egyik ékessége a templomnak.

Illits Tivadar

Illits Tivadar. Szül. Szőreghen 1746-ban, 1782-ben lett temesvári polgár. Egyike volt a legtehetségesebb templomi festőknek. Arczképek és templomi szent képek festésével foglalkozott. A szerbek „Cseszlyár“-nak (Fésüs) nevezik. 1786 körül a bécsi képzőművészeti Akadémián is járt és megfordult Olasz- és Országban. Itt a gör.-keleti egyházi festészetet tanulmányozta. Ő festette az *ókanizsai* templom képeit; 1792-ben a bács-petrovoszellói templom képeinek megfestésére vállalkozott, el is készített már 20-at, de közben, 1793-ban meghalt.

Joannovits B.

Joannovits, alias *Barbulovits Bazil,* szül. Temesváron 1767-ben, 1798-ban lett temesvári polgár. Oly igényeknek felelhetett meg, mint Illits Tivadar.

Wagner Anselm

Wagner Anselm, szül. Temesváron 1766-ban, meghalt ugyanott 1806-ban. Egyike volt a legkiválóbb arczképfestőknek. Egész technikája mutatja, hogy a művészetben alapos kiképzést nyert. Előkelő családok birtokában mai napig is számos arczkép maradt fenn tőle. Négy darab a Délmagyarországi Múzeum képtárában is van.

Dániel Konstantin

Dániel Konstantin 1810 körül került Temesvárra, hol 1816-ig Theodorovits festőnél tanult, de más festőkhöz is eljárt. 1816 körül hagyta el Temesvárt, de gyakran visszakerült ide és huzamosabban is lakott itt, különösen mikor a szerb püspöki templom ikonosztázát festette 1837—1843 között. Művei nagyon elterjedtek a Délvidéken. A Délmagyarorsz. Múzeumban is három kép van tőle. Életrajzi adatait Torontál vármegye monografiájában is közöltük.

Petrovits Száva

Petrovits Száva, szül. 1794-ben Őszényben. 1815-ben lett temesvári polgár s itt is halt meg 1857-ben. Arczkép- és templomfestő volt. Igen sok képet festett a gör.-kel. templomok számára. Ő festette meg a *battonyai,* a *temesvár-ferenczvárosi* szerb templomok ikonosztázait, a *temesvár-gyárvárosi* templom számára pedig Péter és Pál apostolok képeit. A temesvár-belvárosi szerb székesegyház számára is több kisebb-nagyobb képet festett. Petrovits Szávától számos arczkép maradt, különösen a görög-kel. szerb családok birtokában; a temesvári szerb püspöki palotában is van néhány, egy darab pedig a Délmagyarorsz. Múzeumban.

Koppold József

Koppold József. Működedvelő szentkép-, arczkép- és genre-festő, szül. 1799-ben Temesvárott, hol 1822-ben pappá szentelték. Hat év kivételével, a melyet 1854—1860-ig szemináriumi rektorként Temesvárott töltött, harmincz évig lakott Új-Bessenyőn; ott is halt meg 1871 decz. 29-én.

Nem látogatott ugyan festészeti akadémiákat, de ittlakása idejében gyakran felkereste az itteni festőket. Különösen *Fialla Antallal* állott jó barátságban; 1853-ban ellátogatott Münchenbe is, hol a képtárakat tanulmányozta. Festményein meg is látszik a müncheni és a düsseldorfi hatás. Leginkább a nagy mesterek műveit másolgatta, de van sok önálló festménye is. Leginkább szentképeket festett. Ilyenekkel el vannak árasztva a csanádi egyházmegye templomai. Gyümölcscsoportozatokat ábrázoló képei színdúsak és kedvesek.

Melegh Gábor

Melegh Gábor, temesvári nemes család ivadéka. 1801 május 14-én született. Művészileg képzett festő volt; a festőakadémiát Bécsben végezte, de már előbb is műtermet rendezett be Verseczen, hol tanítványai közé tartozott Brocky Károly is.

Leginkább arczképeket festett, két darab van belőlük a Délm. Múzeumban és ezek bizonyítják, hogy művész volt.

Brocky Károly

Brocky Károly nemcsak Temesvárnak, hanem Európának is egyik elsőrangú festőművésze. Szül. Temesváron 1807 május 22-én. Atyja borbély és parókacsináló volt. Gyermekkorában atyja borbélyüzletében dolgozott, majd öt éven át a temesvári „normál“ iskolába járt, azután ismét borbélyüzletekbe került, mígnem atyja sógora: Weldin Ferencz pékmester pártfogásával a temesvári gimnáziumba vették fel. Csak az I. osztályt végezhette itt kitűnő eredménynyel. A család szűkös anyagi helyzete miatt kénytelen volt az iskolát elhagyni, mire Weldin Ferencz őt a temesvári rajziskolába adta, melynek tanítója felismerte B. kiváló tehetségét s azt ajánlotta, hogy kiképeztetése végett Bécsbe küldessék. De ez — legalább egyelőre — lehetetlen volt. Másfél évig vergődött még az ifjú B. hol Temesváron, hol Verseczen. Végre teljesült régi vágya. 1823 nov. 18-án felvették a bécsi festészeti akadémiába. Hihetetlen nélkülözésekkel küzdve, tíz évig látogatta az akadémiát. Végre keresett művész lett Bécsben és maga a császári család is több ízben vette igénybe művészetét. 1835 tavaszán Olaszországba indult tanulmányútra. Néhány hónapig időzött Rómában, azután Firenzében, végre Velenczében; innen tért vissza 1836-ban Bécsbe, de csak rövid időre. Olaszországi benyomásai után Bécs már szegényesnek tünt fel előtte az ő műgyűjteményeivel. Elhatározta, hogy Párisba teszi át lakását. Ez 1876 őszén meg is történt.

Párisban ismerkedett meg *Turner* Vilmossal, a híres festővel és esztétikussal, majd ennek révén *Munro of Novar* londoni skót főúrral és gazdag műbaráttal. Munro rábírta Brockyt, hogy menjen vele Angliába, Londonba. Brocky elfogadta az ajánlatot s így került 1839-ben Londonba, a Munro palotájába, hol két évig időzött. 1842-ben hagyta el e házat, hogy *Colnaghi Dominik,* a híres műárús házába költözzék, kivel sírig tartó barátság kötötte össze.

Brockyt Londonban elárasztották különféle munkákkal. Itt készíté nagyszámú illuminált krétarajzait; rajzolt tanulmányfejeket, festett szentképeket és tájképeket, mithologiát és nagyon sok arczképet.

Barabás Miklós 1843-ban kereste fel Brockyt Londonban. Reánk főképp azért volt nevezetes ez a látogatás, mert a Barabás révén jutott Magyarország először annak a tudatára, hogy milyen nagy művész hazánkfia él Londonban. Hogy

Temesváron is tudták méltányolni a Brocky művészetét, kitűnik a város akkori egyetlen hírlapjának, a *Temesvarer Wochenblatt*-nak 1846 júl. 18-ki számából, a hol a lap szerkesztője Brockyt a *világ első arczképfestőjének* mondja.

Az 1846—52 közé eső években érte el Brocky művészi nagyságának legmagasabb fokát. Ritka szerencséje még háziúrrá is tette Londonban. Ekkor lép érintkezésbe az angol udvarral. Colnaghi megismerteté őt *Miss Liddel* udvarhölggyel, kinek megfesté arczképét. Ez az arczkép arra indította Viktória királynét és férjét Albert herczeget, valamint az angol arisztokráczia számos tagját, hogy arczképeiket Brockyval festessék meg.

Foglalkozott magyar tárgyú festményekkel is. Megfestette a Londonba menekült Kmetty és Mészáros honvédtábornokok arczképeit; de sokkal híresebb lett volna egyetlen történelmi tárgyú festménye: *II. Endre király, a mint a magyaroknak átnyújtja az aranybullát*. Ez a kép nem készült el teljesen és el is kallódott.

Élete utolsó éveiben B. a mithologiából vett témákkal foglalkozott. Gyönyörű a képek színezése, de az angol közönség nem látta szívesen kedvencz festőjének ily irányú művészetét. Az angol közvélemény elfordult a mithologia meztelen alakjaitól s a mester tekintélye csökkent. Bizonyára ez is oka volt korai halálának, mely 1855 július 8-án következett be.

B. a festőművészetnek bár minden válfajában otthonos volt, mégis az arczképfestés volt az ő igazi szakmája. E tekintetben mindig a nagy olasz mesterek voltak az ő példaképei. Páratlan volt az emberi szem megfestésében. Tájképein és biblikus festményein szerette a szétáradó alkonyi napfényt, az elhaló nap bágyadt sugarait. A színeket a pompás levegő olvasztja össze harmónikus egységgé. Kréta- és aquarell-művei meglepőek, illuminált krétarajzai pedig utólérhetetlenek.

Alexics Miklós

Alexics Miklós. Arczkép- és templomfestő, kinek életrajzi adatait a torontáli kötetben közöltük. 1840 körül jött Temesvárra lakni és itt vette nőül Sztankits Máriát. Csak néhány évig lakott itt; Aradra költözvén, ott halt meg 1873-ban.

Fialla Antal

Fialla Antal. A XIX. század első felében, sőt azon túl is, nagyon kiváló tehetségű festőművész volt; arczképeket és tájképeket festett, de leginkább arczképfestésével aratott nagy sikereket és elismerést nemcsak Temesváron, de sokkal tágabb körökben is. Valószínű, hogy Temesvártt született. A XIX. század negyvenes és ötvenes éveiben hosszabb ideig élt itt, hol az előkelő körök festője volt.

A művészeti akadémiát valószínűleg Bécsben végezte, a hol műveivel a kiállításokon is részt vett; 1842-ben, egyik Temesváron festett arczképpel, dicsérő oklevelet és aranyérdem-érmet is nyert. E műve jelenleg a Délmagy. Múzeumban van s ezenkívül még két más arczképe is.

Komlóssy Ferencz

Komlóssy Ferencz. Tájkép-, arczkép- és virágfestőművész. Szül. Temesváron 1817-ben. Művészi tanulmányait a bécsi akadémián és Waldmüller oldala mellett befejezve, hazájába tért. Szülővárosában több ízben, hosszabb időre is megfordult és műveiből a hatvanas években itt kiállítást is rendezett. Tájképei és virágfestményei Temesvárott és vidékén nagyon elterjedtek. Temesvárról kiindulva, Délmagyarországon, Erdélyben és a dunai fejedelemségekben is gyakran megfordult, hogy a szebb tájakat lefesse. 1865-ben Bécsben telepedett le és különösen a virágfestésre adta magát. Itt szerkesztette a „Rózsa-Albumot“ is. Bécsben halt meg 1892 július 14-én.

Petrovits Pál

Petrovits Pál, Petrovits Száva fia, szül. Temesvárott 1819-ben. Korán nősült és Módos községben telepedett meg. Az 1838—41. évekből valók ama képei, melyek a módosi gör.-kel. szerb templomban vannak és még néhány arczkép. Kalandos természetű ember volt. Folyton utazgatott. 1843—44-ben Kelet-Indiában volt; és talán Kína egyrészét is beutazta, mindenütt arczképfestéssel keresve kenyerét. Négy évi keleti tartózkodás után visszajött Európába. 1851 után nem ismerjük többé semmi nyomát.

Vizkelety Imre

Vizkelety Imre. Arczkép- és templomfestő. Szül. 1819-ben Újaradon. 1840-ben feljutott Bécsbe a festőművészi akadémiába, azonkívül sokat foglalkozott *Kuppelwieser* és a hírneves *Ranftl* festőművész műtermében. Csakhamar keresett arczképfestő lett. 1844-ben visszajött szülőhelyére és ettől kezdve állami szolgálatban volt teljes negyven éven át, 1884-ben pénzügyi titkárként vonult nyugalomba Pécsett s ott is halt meg 1895-ben.

Sok szál fűzte Temesvárhoz; több ízben hosszabb ideig lakott itt és itt is nősült meg. Vizkelety művei nagyon elszórva vannak Magyar- és Horvátországban. Festészeti stílusa általában Kuppelwieser gondos, részletező, lágy ecsetkezelésére emlékeztet.

Vizkelety Béla

Vizkelety Béla. Történelmi és arczképfestő. Szül. Újaradon, 1825 nov. 25-én. Történelmi festészetünk kezdőkorában egyike volt a legkiválóbb erőknek, de a hozzá fűzött reményeknek véget vetett a művész korai halála. Temesvárott fejezte be a jogot 1848-ban. Itt kezdett festeni arczképeket és a Jósika regényeiből merített történelmi eseményeket. A kitört szabadságharczban ő is részt vett. A harcz befejeztével Aradra, majd Lugosra ment lakni, honnan gyakran kirándult a vidékre is, arczképeket festeni. Így jutott el 1856-ban Ormós Zsigmondhoz is Búziásra. 1856-ban végre felmehetett Bécsbe, hogy az akadémián folytassa tanulmányait. Idejének nagy részét a magyar történelmi festészettel összefüggő tanulmányokra fordította s a hazai kosztüm-tudomány felkutatásában nagy érdemei vannak. Néhány évi bécsi tartózkodás után Pestre tette át lakását és élénk részt vett a magyar képzőművészeti társulat működésében. Az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején számos magyar történelmi tárgyú festményt alkotott. Saját arczképe, Attila mellképe s egy ifjú férfi arczképe van tőle a Délmagy. Múzeumban.

Grausam József

Grausam József. Működvelő arczkép- és gyermekfestő. Szül. 1824 jan. 7-én Verseczen, meghalt mint temesvár-józsefvárosi római kath. plebános 1875 febr. 13-án. Majdnem egész életét Temesváron töltötte. Festett arczképeket, madonnákat, de megpróbálkozott a történelmi festészettel is. Művei szétszóródtak, de Temesváron több darab található belőlük. Legjelentékenyebb a *Csajághy Sándor* püspök arczképe a temesvár-józsefvárosi zárdában.

Bersuder Lajos

Bersuder Lajos. Működvelő történelmi és arczképfestő. Szül. Temesvárott 1825-ben, meghalt ugyanott 1895 május 3-án. Vagyonos család sarjadékaként, sokat áldozhatott a művészetekért. Ifjú éveiben a bécsi műakadémia növendéke is volt és Waldmüller tanár vezetése alatt igen szép haladást tanúsított. Hazakerülvén Temesvárra, szabad idejét a festészetnek szentelte, a működvelőséget felülmúló tehetséggel. Művei közül nehányat a bécsi műtárlatokon ki is állított. Első kiállított műve: *Keresztények üldözése a római katakombákban*, melyet 1851-ben festett s mai napig a család birtokában van. Ennél még nagyobb arányú egy másik történelmi festménye: *Habsburgi Rudolf császárrá választása*, melyet a Délmagyarországi Múzeumnak adott.

Alexandrovits Lyubomir

Alexandrovits Lyubomir. Arczkép- és szentképfestőművész. Szül. 1828-ban. Majdnem egész életét Temesvárott töltötte; meghalt 1890-ben. Nem tartozott a tehetségesebb festők sorába. Jobb műveire a nevét alákarczolta. Legkiválóbb volt mint másoló. A gör.-keleti templomokban s a szerb családoknál számos képe maradt fenn.

Wälder János

Wälder János. Rajztanár és akadémiai festő; legkiválóbb arczképfestőink egyike. Szül. 1854-ben, meghalt 1902 július 1-én Temesváron, hol a reáliskola rajztanáraként huszonöt évig működött. Bécsben négy évig tanult a festőakadémián, onnan Münchenbe ment, hol a bajor festőakadémián szintén egy évet töltött; itt a magyar *Wagner* Sándor és *Piloty* Károly voltak reá nagy hatással. Münchenből visszatérve, Pesten keresett foglalkozást és 1876-ban állami ösztöndíjjal Párisba utazott, hogy tanulmányait befejezze.

Párisból visszatérve, a József-műegyetemen szabadkézi rajztanársegéd lett és így került *Engerth* tanár mellé. 1877-ben rendes tanárrá nevezték ki Temesvárra. Nemcsak rajzolni tanított, hanem a művészetnek is élt. Egész Délmagyarország műértő közönsége elismeréssel adózott művészetének, mely majdnem kizárólag arczképfestésben nyilvánult.

Egyetlen temesvári festő sem festett annyi képet, mint Wälder. Számuk több százra rug; gyorsan dolgozott. Festett nehány oltárképet is. Legnagyobb alkotása az a kép, mely Temesvár város dísztermében van s azt a jelenetet ábrázolja, midőn Temesvár város *polgármestere az akkor lebontott józsefvárosi várkapu helyén üdvözli 1891 szept. 16-án a kiállítás alkalmából Temesvárra érkező királyt*.

Novák Rezső

Novák Rezső. Sokoldalú, nagytehetségű festőművész. Szül. 1883 ápr. 2-án, meghalt 1909 okt. 30-án Temesváron, a polgári iskola rajztanáraként. Főiskolai tanulmányait a budapesti képzőművészeti akadémián végezte 1901—1905-ben, majd Olaszországban tett tanulmányi útat, 1906-ban pedig Temesvárra jött. Festett olaj- és vízfestményeket, pasztelleket, rajz, tus- és krétarajzokat; műveinek tárgyai arczképek, genreképek, tájképek, karikaturák, ex-librisek és iparművészeti tervezetek.

Humborg Adolf

Humborg Adolf. Hazájától elszakadt festőművész. Szül. 1847-ben. 15 éves korában Temesvárra került kereskedőinasnak s itt öt évet töltött az üzletben. Itt ébredt fel benne a művészi hajlam s mint kereskedőinas, a Temesvárott

lakó Komlóssy Ferencz festőművésztől tanulta meg e művészet elemeit. Vágya Bécsbe vitte, hol bejutott a festőakadémiába s itt öt évet töltött. 1872-ben Münchenbe ment. Itt Wagner S. hazánkfia fogadta be festőiskolájába; 1875-ből már önálló művészként működött Münchenben. Itt kezdette meg ama műfaj művelését, mely neki oly nagy hírnevet szerzett, t. i. a zárdai és festészeti élet barátságos és vidám, de néha komor és sikamlós hangulatú mozzanatainak a művészi ábrázolását.

Gégebaja miatt 1897-ben Dél-Franciaországba költözött s onnan alig néhány év előtt érkezett vissza Münchenbe. A Délmagyarországi Múzeumban két festménye van: *Vitatkozó szerzetesek*, a másik *Önarczképe*, melylyel a toulousei Salonban 1907-ben nagy sikert aratott.

Ferenczy József

Jelenleg egyetlen kiváló festőművész lakik állandóan Temesváron. *Ferenczy* József, ki a festőművészetnek minden ágát szerencsés kézzel műveli, de a viszonyok következtében leginkább az arczképfestésre van utalva.

Ének és zene

Temesvár zenei életének már a XVIII. század közepe táján két igen kiváló iskolája volt. Egyik a *róm. kath. székesegyház*, a másik a *színház*.

A székesegyház ének- és zenekara jól megválogatott erőkből állott. Keletkezése 1721-re vezethető vissza. Tagjainak fizetésére évenként igen jelentékeny összegeket fordítottak; 1731-ben 1000 forintot, 1737-ben pedig a király 2500 forintot adott erre a czélra. Hogy e zene- és énekkarok élén kiváló zenészek állottak, már a fizetésükből is kitünik; 1740 táján már 200 forintnál magasabb évi fizetést kaptak, sőt a zenészek között is voltak, a kik évente 200 forintot kaptak.

A karmesterek közül a XVIII. századból csak kevésnek ismerjük a nevét, annál kevésbé szerzeményeiket. 1740 körül *Fauner* Ferencz, első hegedüs (Premier Violinist) volt a zenekar vezetője; 1752-ben *Piringer* Henriket nevezik karmesternek (Kappelmeister und Regens-Chori). A XIX. században már nagyhírű zeneművek állanak a székesegyházi zenekar szolgálatában, mint *Limmer* Ferencz, *Jáborszky* Mihály, *Pfeiffer*, *Seper* Vilmos és *Novacsek* Márton, a kik mindannyian a zeneirodalmat is művelték. Méltó utóda ezeknek jelenleg *Járosy* Dezső.

A klasszikus zenének egy másik iskolája volt a *színház*, mely a világi zenének volt a képviselője. Különben többször megtörtént, hogy a székesegyházi zenekarnak és a színházinak ugyanaz volt a vezetője.

Zongora-, hegedű- és gitárművészek, híres énekesek elég gyakran keresték fel a várost. *Liszt* Ferencz 1846 nov. 4-én tisztelte meg a várost és zongorajátékával elbűvölte a közönséget; ugyancsak 1846-ban *Hollósy* Kornélia egy német operatársulattal volt Temesvárott. Így ment ez évről évre.

Zeneegyesület, zeneiskola

A zenekedvelő polgárok 1845-ben *Zene-Egyesületet* alakítottak, melynek *Lonovics* püspök volt a védnöke. Az egyesület 1846-ban *zeneiskolát* is alapított, melyben *Maschek* Vincze tanította a zongorát s *Jáborszky* Mihály a hegedűt. De ez a zeneiskola nem sokára a Zene-Egyesülettel együtt megszűnt.

A zeneoktatás ezután magánvállalkozók kezébe került, ilyenek voltak 1862-ben *Smicheus* Róbert zongoraiskolája és *Kleer* Lajos énekiskolája.

A hatvanas évek legelején ugyan ismét keletkezett egy *férfi-dalegyesület* (Männergesangsverein), de rövid idő mulva ez is megszünt. Végre 1871-ben *Pummer* Ágost buzgólkodására megalakult a *Temesvári Zenekedvelő-Egyesület*, mely arra törekedett, hogy oly *zeneiskolát* alapitson, a hol az ifjúság zongorában, hegedűben és énekben nyerjen oktatást. Az iskola meg is nyílt 1871 okt. 1-én *Speer* Vilmos és *Novacsek* Márton vezetése alatt. De ez a Zeneiskola is megszünt 1875-ben.

A zeneoktatás ezután ismét magánkezekbe jutott. Szerencse, hogy kiváló zeneértő embereink voltak, mint *Wendt* Henrik, *Kárrán* Rezső, *Gaszner* Károly, *Osvát* János, a kik az ifjúságot oktatták.

Időközben a zeneművészetnek városunkban egy új emporiuma keletkezett, mikor 1891-ben az *állami tanitóképző-intézet* megnyílt, melynek fennállása óta mindig kiváló zenetanárai voltak, mint *Hoós János* és *Révfy Géza*.

Hoós és Révfy

Dóczy József

Egyedül álló jelenségként tünik fel Temesvárott a hírneves *dalköltő* vagy, a mint magát nevezni szokta, a „nótacsináló“ *Dóczy József*, ki pénzügyi tisztviselőként hosszú éveken át, 1908-ig lakott közöttünk. Országosan elterjedt sok szép dalának legnagyobb részét városunk falai között alkotta meg.

Zenekedvelő-Egyesület

A *Temesvári Zenekedvelő-Egyesület* (Philharmonischer Verein), ha megszüntette is zeneiskoláját, de annál nagyobb érdemeket szerzett a dal- és zeneművészet összes ágainak művelése terén, sőt hódolva a magyar nemzeti eszmének, 1896-ban,

midőn összeolvadt a hasonló czélú *Magyar Dal- és Zene-Egyesülettel* és felvette a *Temesvári Zenekedvelő-Egyesület* czímet, egészen magyarrá vált.

A hány nevezetes hazai vagy külföldi művész 1871 óta Temesváron fellépett, az legtöbbnyire ennek az egyesületnek a meghívása vagy közreműködése mellett esett meg.

Mióta a Temesvári Zenekedvelő-Egyesület 1875-ben megszüntette zeneiskoláját, harmincz éven át nem volt hatósági felügyelet alatt álló zeneiskolánk. Végre Temesvár városa maga állított fel egy magas színvonalú *ének- és zeneiskolát*, mely 1907 január 1-én nyílt meg *Major* Gyula zenetanár és zeneíró vezetése alatt. Az 1908/9. tanév elején Majort *Pogatschnigg* Guidó, addigi egri székesegyházi karnagy és jeles zeneszerző váltotta fel.

Limmer Ferencz

Temesvár zenei multjának két különösen kiemelkedő alakja van: *Limmer* Ferencz és *Jáborszky* Mihály.

Limmer Ferencz Bécsben született 1808-ban. Apja a zenekonzervatóriumba adta, hol az ifjú Limmer hat évig tanult. A vizsgálatok alkalmával mindig kitüntették; az utolsó vizsgán pedig ezüstérmet nyert, melyen felbuzdulva, most már a zenealkotás terére lépett. Alig volt 17 éves, mikor első nagy miséjét kezdte írni s azt hat hónap alatt be is fejezte. Nem volt még 18 éves, mikor e zeneművét a bécsi Augusztinusok templomában nagy sikerrel előadták. Ezután Limmer gordonkanégyeseket és triókat, nemkülönben egy Szimfóniát írt, melyek nem kisebb sikernek örülhettek.

1834-ben kapott meghívást a temesvári színház karmesteri állására. Teljes 23 évet töltött Temesvárott és itt is halt meg. 1835-ben Lonovics püspök a székesegyház zeneigazgatójává is kinevezte. Ezt a hivatalát azután soha sem cserélte fel mással, míg a színház karmesteri állásáról élete utolsó éveiben lemondott.

Temesváron számos zeneszerzeményt írt, a melyek egy része nyomtatásban is megjelent, de a legnagyobb részök csak kéziratban maradt. Szerzeményei majdnem kizárólag az egyházi zeneirodalmat szolgálják, bár megpróbálkozott a világi zenével is. Írt egy háromfelvonásos operát is, a *Havasi kunyhó* (Alpenhütte) czímmel, mely a helybeli színpadon 1845 febr. 15-én színre is került.

Limmer utolsó szerzeményei a *responsoriumok* voltak, száma 27; ezek a nagy hétre szólanak s négy énekhangra s pléh-harmonikára irvák.

Jáborszky Mihály

Jáborszky Mihály. Hegedűművész és zeneszerző. Szül. 1805-ben. Mesterei Táborszky és Lipinszky voltak. Első nyilvános zeneestélyét Pesten, 1830 nov. 26-án tartotta. Hírneves művész volt már, mikor 1832-ben Temesvárra, a kath. székesegyház zenekarának *első hegedüs*-állására hivták meg. Elfogadta és azóta 52 évet töltött Temesváron s ebből 50 évet szentelt a székesegyház zenéjének. Egyike volt a legünnepeltebb művészeknek. A temesvári színháznál is működött, hol az operai zenekarnak volt az igazgatója.

Évenként legalább egyszer — virágvasárnap — zeneelőadást rendezett. Limmer és Jáborszky gyakran együtt léptek fel, sőt nem egyszer Limmer szerezte a *nyitányt*, a melyet maga dirigált, Jáborszky pedig a hazai és külföldi művészek szerzeményeit játszotta el hegedűjén, e mellett igen sokszor a saját alkotásait is.

Nagyon jellemző Jáborszky művészetére, hogy *Hellmesberger* Ferdinánd, a bécsi nagy hegedűművész az 1860-as években Temesvárra küldte a fiát, hogy Jáborszkytól tanuljon hegedülni.

Utolsó éveit nagy visszavonultságban töltötte; meghalt 1884 szept. 20-án.

* * *

Színészet

Temesvár színészete egyike a legrégiebbeknek hazánkban. Már a XVIII. század közepe táján, sőt talán már jóval előbb is, felkeresték német szintársulatok, mert ezen az elhagyott vidéken lakó sok katonatiszt, hivatalnok és az osztrák tartományokból, sőt Németországból idetelepedett polgárok egyaránt megragadtak minden alkalmat a szórakozásra. A városi tanács már 1757-től kezdve foglalkozott állandó színházépület emelésével. A tervet 1776-ban akként valósították meg, hogy a mai reáliskola helyén épült, akkori „szerb városház“-ban báró Brigido József, bánsági tartományi elnök a német színészet czéljaira a kincstár költségén *állandó szini helyiséget* szereltetett fel. Ekként, ha 1776-tól számítjuk is Temesvár színházi multját, városunk a hazai színészet terén a harmadik helyet foglalja el, mert csak Pozsony és Buda előzték meg.

A XVIII. század hetvenes és nyolczvanas éveiben a pesti, bécsi és különféle osztrák színtársulatok keresték fel s a színi idény már akkor október elejétől virágvasárnapig tartott.

1782-ben megszünt a külön temesvári rácz magisztrátus, és így annak a városháza most már teljesen a színház czéljaira volt berendezhető. Csakhamar szűknek bizonyult s ezért a város 1794-ben az épületet teljesen színházzá alakíttatta át; de még így sem tudott megfelelni a közönség igényeinek. Végre 1832-ben *Müller* Tivadar színigazgató negyvenezer forint költséggel, a meglevő színházépülethez új szárnyat építtetett s ebbe a központi légfűtést is bevezette. Még így sem felelt meg az épület a színházi igényeknek, *Schmidl* Antal építőmester tehát új színházi tervet készített 1834-ben. A tervezet tetszetős volt, de kivitelre akkor nem került. A temesvári színház a régi állapotában maradt 1874-ig. Időközben megalakult a „*Színház, vigarda és szálloda részvénytársaság,*" mely a kor igényeinek minden tekintetben megfelelő „*Ferencz József városi színházat*" építtette.

Az új színházat 1875 szept. 22-én nyitották meg, még pedig *magyar előadással.* A Nemzeti Színház művészei rándultak le, hogy e napot Temesvárott a magyarság ünnepévé avassák, ámde a színház azért még jó sokáig német maradt.

Magyar színtársulatok Temesváron

A magyar színészet csak lassan tudott Temesvárott gyökeret verni. Magyar színtársulat 1828-ban jött először városunkba és hogy előadásaikat a német közönség élvezhesse, *énekes darabokat és operákat* adtak. A temesvári első magyar színi előadás 1828 szept. 25-én volt. *Béla futását* adták elő. A magyar társulat ezúttal csak néhány előadást tartott. E magyar színtársulat az akkor hírneves *kassai színtársulat* volt, mely 1832-ben is ellátogatott városunkba.

E legkiválóbb magyar színtársulat most is kénytelen volt az internaczionális nyelvhez fordulni, a melyet mindenki megért: az *operához*. Nyolcz előadást rendeztek. Az anyagi siker példátlan volt és kb. 1800 forintot jövedelmezett, de még fényesebb volt az erkölcsi siker. Kántorné annyira elragadta a közönséget, hogy a karzatról több ízben nyomtatott üdvözlőverseket szórtak alá. A magyar színészet történetében azért is emlékezetes marad ez a kirándulás, mert az első, szakavatott magyar kritika a temesvári *Pechata* tollából ezekről az előadásokról maradt fenn. Pechata tollából keletkeztek azok az üdvözlőversek is, a melyeket Déryné kapott. A temesvári viszonyokra igen jellemző amaz egy-két adat, a melyet Déryné naplója őrzött meg. Azt írja ugyanis, hogy *Temesvár egy valódi nobel kis város . . .* a társaságot itt nem hívták meg vendégségekre (t. i. úgy, mint más városokban), de felkereste őket a főszolgabiró, ki igyekezett rábeszélni Dérynét, *hogy lépjen át a temesvári német színészethez és bizonyosan nagy fizetést fog kapni.*

A temesvári közönség alig tudta a színházat néhány hónapig nélkülözni. Ha a főidénynek virágvasárnapján vége volt, már május elejétől egy másik német társulat játszott szeptember közepéig, a gyár-külvárosi *Arenában.*

A temesvári német színészet fejlettségét mutatja az is, hogy már 1828-tól kezdve egy németnyelvű színügyi szaklap (Thalia) jelent itt meg nehány éven át.

A magyar színészetnek még sokáig nehéz helyzete volt városunkban. Kezdetben csak vendégként, nehány előadásra szorítkozhatott csak a városi színházban. Így 1848-ban, éppen a márcziusi napokban, *Feleki* Miklós társulata *Prielle* Kornéliával játszott három délután. 1852-ben május végén *Szabó* Ferencz jeles társulata hat hétre vonult be a színházba. Nevezetes, hogy egyik előadáson, 1852 június 15-én ő felsége is megjelent, ki a harczosemlék alapkövének letétele alkalmából jött akkor Temesvárra.

Nagy haladásnak lehetett venni már azt is, mikor az újonnan elkészült színházban elnyerte a február 1-től virágvasárnapig tartó kisebb téli idényt. Időközben, 1883-ban megalakult a *Magyar Színügygyámolító-egyesület,* melynek egyetlen czélja volt a magyar színügy felkarolása. Erős támasza volt a magyar színügynek az 1872-ben megindult temesvári első magyar napilap, a „*Temesi Lapok*" is.

Az 1885. évi október 1-je hatalmas lépéssel vitte előre a magyar színészet ügyét. Ekkor kezdődött a fő téli idény először a magyar színészettel, míg a német másodsorba jutott. A városi színház 1886 őszétől kezdve Pozsony város színházával hozatván kapcsolatba, a színházi évadot úgy osztották be, hogy októbertől januárig négy hónapon át működjék Temesvárott magyar társulat, mely február elején Pozsonyba vonul, míg a német színház az önállóan szervezett operával Temesvárra jön, hol február és márczius hónapokon át tartó utószezonban vendégszerepel.

A temesvári magyar színészetnek előbbrevitelét és előkelő színvonalra való emelését kivált azzal biztosították, hogy a temesvári magyar színtársulat részére nyári állomásul sikerült a budapest-krisztinavárosi színkört megszerezni. Mindezt a város közönségének s a helyi társadalomnak a magyar színügy iránt tanusított nagyarányú áldozatkészsége tette lehetővé. Tekintélyes városi szubvenczión kívül ugyanis maga a Temesvári Színügygyámolító Egyesület is a magyar színházi főidény első éveiben évi 7000 koronával segélyezte a magyar színtársulatot. A magyar színészet térhódítása ezenkívül nagyban *Krecsányi* Ignácz, színigazgató buzgó tevékenységének és kiváló szakavatottságának is köszönhető. Krecsányi kitünően szervezett társulatával első ízben 1888-ban lépett a temesvári színpadra, melyen azóta csupán három évi (*Makó* Lajos, színigazgatóval kitöltött) idő kivételével teljes sikerrel elégíti ki a város műigényét.

A temesvár-pozsonyi szövetség kedvező alapján álló német színészet 1885-től 1899-ig *Kment* Miksa és *Raul* Manó, pozsonyi színigazgatók vezetése mellett a két hónapi utószezonokban még különösen magas színvonalon álló operaelőadásaival sikeres működést fejtett ki, de a városi közgyűlés már az 1898 november hó 20-án a Színügygyámolító- és a Magyar Nyelvterjesztő-egyesületek képviselőinek, valamint a vármegye vezetőségének a város részéről egybehívott értekezlete által előterjesztett javaslat alapján egyhangúlag elhatározta, hogy a városi színházat — a német színészet kizárásával — egész idényre csakis magyar nyelvű előadásokra adja ki. A város közönségének eme közgyűlési határozatával 1899 október 1-ével a magyar színészetet állandósították.

Temesvár magyar színészete a város közönsége részéről reáfordított nagy anyagi áldozatok, az élén álló igazgatók szakavatott rátermettsége, a budai színkörrel való kedvező összeköttetése s mindenekfelett Temesvár lakosságának a magyar színészet iránti kitartó lelkesedése mellett oly magas színvonalra emelkedett, hogy a temesvári színház a vidéki városok egyik legjobb színházává lett.

* * *

Temesvári sajtó

A *temesvári sajtóval Berkeszi* István dr. „*A Temesvári Könyvnyomdászat és Hirlapirodalom Története*" czímű 1900-ban megjelent terjedelmes munkája oly behatóan és bőven foglalkozik közel 200 oldalon át, hogy mi Temesvár monografiája keretében annak legfeljebb csak kivonatát közölhetjük. Adjuk tehát Temesvár sajtóját Berkeszi művének kronologiai rendszerében és beosztásában, csak azzal a különbséggel, hogy a megindulásuk után csakhamar megszünt, jelentéktelen lapokat időrend szerint egyszerűen felemlítjük, a többit pedig a legszükségesebb adatok felsorolásával közöljük, annál inkább, mert azok, a kik a mindenre kiterjedő részletes adatokat megismerni kívánják, azokat a fent idézett jeles munkában könnyen megtalálhatják.

Temesvár első lapja már **1771**-ben jelent meg **Intelligenz Blatt** czímen, *Heimerle* Mátyás nyomdász kiadásában, hetenként egyszer. — **1784**-ben **Temesvarer Zeitung** politikai hirlap. Kiadó *Trattner* János Tamás. Rövid ideig élt. — **1787**-ben **Temesvarer Merkur.** Kiadó *Eisenführer* József. Rövid ideig állott fenn. — **1805**-ben **Temesvarer Wochenblatt**. Kiadó ifj. *Jónás* Lajos. Szintén rövid életű volt. — **1809**-ben **Tagesbericht.** Kiadó *Klapka* József. Rövidesen megszünt. — **1828**-ban **Banater Zeitschrift.** Kiadó ugyanaz. Ugyanaz évben megszünt. — **1830**-ban **Thalia.** Kiadó *Klapka* József. — **1831**-ben **Temesvarer Wochenblatt.** Kiadó *Beichel* József. 1840-ben szünt meg. — **1840**-ben **Temesvarer Wochenblatt.** Kiadó ugyanaz. 1849-ig állott fenn. Szerkesztők *Klapka* József, *Beichel* Károly, *Wachtel* Dávid dr., *Stokinger* Mór, *Feldinger* G. dr., majd *Hirschfeld* Károly.

1848-ban indult meg *Hazay* Ernő kiadásában a **Tagesanzeiger** czímű első temesvári napilap, de rövid idő alatt „felsőbb nyomás" következtében megszünt. Ugyancsak ez időben indult meg a **Der Südungar** *Wachtel* Dávid dr. szerkesztésében és kiadásában. Mint a Tagesanzeigernek, ennek is hazafias iránya miatt kellett megszünnie 1848 okt. végén.

1849-ben **Temesvarer Anzeiger.** Kiadó *Beichel* József. 1851-ben megszünt.

1851-ben **Euphrosine.** Szerkesztő *Feldinger* G. dr. Fél évig állott fenn. — **1851**-ben **Banater Courir.** Kiadó *Beichel*, szerkesztő *Feldinger*. Csak néhány száma jelent meg. Folytatása a **Banater Telegraph.** 34 száma jelent meg. — **1851**-ben **Landes-Gesetz und Regierungsblatt** hivatalos lap. 1860-ig jelent meg.

1852-ben indult meg a **Temesvarer Zeitung** című napilap. Szerkesztője 1860 végéig *Flatt* András volt és a lapot a cs. kir. fiók-államnyomda nyomta. Ez ujság a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság kormányának hivatalos lapja volt 1860-ig, vagyis a visszacsatolásig. Ez volt itt az első politikai napilap. 1861 elején, a mikor a lap megszünt hivatalos közlöny lenni, *Hirschfeld* Károly lett a tulajdonosa és szerkesztője, míg 1864 végén *Uhrmann* Márton vásárolta meg. 1866 nov. 1-én *Niamesny* Mihály ügyvéd, a kereskedelmi és iparkamara titkára lett a szerkesztő, 1867 ápr. 30-ig, a mikor *Strasser* Albert váltotta fel, de ugyanez év nov. 3-tól már maga Uhrmann szerepel szerkesztőként, de csak egy hétig, mivel nov. 11-én már *Zilahy* Pál dr. bécsi ujságíró volt a szerkesztő 1868 aug. 30-ig, utána ismét Uhrmann, de már decz. 15-től *Blau* Manó, egész 1870 aug. 15-ig, a mikor *Silberstein Eötvös Adolf*, a kiváló író vette át helyét és maga mellé vette *Sternberg* Adolfot, a Pester Journal egykori szerkesztőjét. E lapnak ezidőtájt *Török* János, a későbbi polgármester és budapesti főkapitány is munkatársa volt. Sternberg 1882 őszig maradt a lap élén. Időközben a lap Uhrmann leányára, majd az ő révén férjére, *Heim* Antalra szállott. Sternberg távozása után *Vaisz* Lajos egy évig, *Eichner* S. tíz hónapig, *Bolgár* Ferencz két hónapig, *Schmidt* Norbert egy évig és *Weiszberger* Manó két hónapig szerkesztette a lapot. Utána 1886 szeptembertől 1867 márcziusig ismét *Sternberg* következett. Időközben Heim megvette a *Südungarischer Lloyd* című napilapot és azt lapjába olvasztotta, az egyesült lap szerkesztésével pedig *Barát* Ármint bízta meg. 1891 elején ünnepelte 40 éves jubileumát. Mikor Barát Ármin a Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök meghívására átvette a sajtóiroda vezetését, *Kácser* Romulus lett a lap szerkesztője.

1853-ban **Kundschaftblatt.** Kiadók *Hazay* Márk és fia Vilmos. — **1853**-ban **Unterhaltungsblätter.** Szerk. *Hirschfeld* Károly. A 26-ik számmal megszünt. — **1861**-ben *Uhrmann* Márton és *Hazay* Vilmos kiadásában és *Gelich* Richárd a későbbi honvédtábornok szerkesztésében indult meg a hetenként háromszor megjelent **Grenzbote** politikai lap, melyet azonban a provizorium alatt a helytartótanács, hazafias iránya miatt, betiltott. — **1862—1866** között **Temesvarer Wochenblatt.** Kiadók *Förk* és *Steger*. Szerk. Förk Károly Gusztáv. — **1867**-ben **Banater Chronik.** Szerk. *Hirschfeld* Károly.

A **Neue Temesvarer Zeitung** politikai napilap **1868** jan. 1-én indult meg. Szerkesztői voltak 1868-tól 1882 júniusig *Strasser* Albert, utána *Reische* Frigyes 1887 nov. 13-ig, majd *Guidkovszky* Kornél 1892 nov. 1-ig, őt követte *Dévay* Ferencz, most pedig *Lovas* Antal a szerkesztője. Kiadói voltak 1881-ig *Förk* és társa, utána a czégtárs, *Steger* Ernő, azután ennek utódai, most pedig *Lovas* Antal és *Strobl* Dezső. E lap 1882 nov. 29-től 1884 decz. 31-ig naponként kétszer, reggeli- és estilapként jelent meg. Melléklapjai voltak az *Illustrirtes Familienblatt*, a *Sonntagsblätter* és a *Leuchtkugeln*.

1868 és **1871** között **Temesvarer Anzeiger.** Kiadó *Massner* Gusztáv Ottomár. — **1868**-ban **Temesvarer Zwischenakt.** Kiadók Magyar testvérek. Csak néhány száma jelent meg. — **1870—71**-ben **Temesvarer Sonntagsblatt.** Kiadók *Diemer* K. és *Wallace* Zsigmond dr. Rövid életű volt. — **1871**-től **1873**-ig állott fenn a *Strasser* Albert szerkesztése alatt, a temesvári szabadkőmíves páholy **Union** című hivatalos lapja. — **1871**-ben **Wochenkrebs** heti élczlap; csak fél évig jelent meg. — **1872**-ben **Jugendblätter.** *Schäffer* Károly kiadása és szerkesztése. Négy évig állott fenn.

A **Der Landbote** című politikai hetilap **1872**-ben indult meg. Alapította *Grosz* József dr. 1874-ben lett politikai lappá. 1876-ban a *Hausfreund* volt a melléklapja, 1895-ben pedig a *Sonntagsfeier*. Grosz 1877-ig szerkesztett, azután 1879-ig *Wolafka* Nándor dr., 1881-ig *Palmer* Mátyás dr., 1883-ig *Ochsenfeld* Vendel, 1886-ig *Ehling* János, 1893-ig *Blaskovics* Ferencz, 1896-ig *Schlinger* József és azóta *Kraushaar* Károly. Kiadói voltak Grosz Józsefen kívül, Mayr János, utána Schlinger József és most Kraushaar Károly.

Az **Ungarische Biene,** a délvidéki méhészegylet havi folyóirata, *Grosz* József dr. szerkesztésében és kiadásában 1873-ban indult meg. 1876-tól az egyesület lett a kiadója, szerkesztői pedig báró *Ambrózy* Béla és *Grand* Miklós. Most Budapesten jelenik meg. Magyar kiadása is volt 1877-től, *Magyar Méh* czímen. — **1874—77** között **Gasthofzeitung.** Kiadók *Bauer* M. és egy társaság, szerk. *Hirschfeld* és *Bauer* M. — **1875**-ben **Temesvarer Wochenblatt.** Szerk. *Förk*. Csak öt száma

jelent meg. — **1876**-ban **Temesvarer Volksblatt.** Kiadó és szerkesztő *Reiner* Adolf. 20 száma jelent meg.

A **Die Posaune** című illusztrált élczlap, *Mayerfi* J. C. kiadó szerkesztésében **1876**-ban indult meg. Az álnév alatt lappangó *Lechenmayer* J. C. kiadó azonban lelepleztetvén, *Knopf* Dávid hordárt jelentette be és a lap czímét *Neue Posaune*-ra változtatta. Az álnév használata miatt reá rótt büntetés után, 1879 végén a lapot beszüntette, de 1880-tól *Posaune* néven ismét megindította. Szerkesztőül Dr. *Peitsche* álnév szerepelt. 1880-ban Lechenmayer két havi fogságra ítéltetvén, ez alatt a lap szünetelt, de ápr. 1-én ismét megindult. Mostani kiadója és szerk. *Jenkner* Gusztáv.

1877-től 1882-ig kiadott **Südungarischer Bote,** kiadó szerk. *Reiner* Adolf, előbb hetenként kétszer, majd négyszer és végül naponként jelent meg. Politikai lap volt. **1877**-ben **Der Hausfreund,** 1878-ban szünt meg. Szerkesztői *Hetzl* S., *Wiener* J. P. és *Petrás*. Kiadója *Steger* Ernő. **1875**-től 1888-ig **Südung. Ackerbau-Zeitung**, kiadó-szerk. *Wettel* F. J. **1880**-tól 1887-ig **Beamten-Zeitung** kiadó-szerk. *Berán* Oszkár. A nagykikindai *Tisztviselők Lapjába* olvadt. 1891-ben a *Községi közigazgatás* új czímet vette fel. Megszünt 1891-ben. Csak néhány hónapig állott fenn az **1880**-ban *Strasser* Albert és *Sternberg* Adolf kiadók szerkesztése alatt megindult **Die Laterne** című élczlap. **1881**-ben **Zeitschrift für Hausfrauen** kiadó *Wettel* F. J., szerk. *Rosenfeld* Mór. Hat száma látott napvilágot. **1881**-ben **Der Sammler,** kiadó-szerk. *Förk*. **1882**-ben **Banater Musik- und Sänger-Zeitung** kiadó-szerk. *Wettel* F. J.

A **Temesvarer Lloyd** című politikai napilap **1882** aug. 1-én indult meg *Strasser* Albert kiadó szerkesztésében, de 1882-ben a *Südung. Bote*-val olvadt össze. A Temesvarer Llyod és a Südung. Bote fuziójából keletkezett **1882** nov. 16-án a **Südung. Lloyd** pol. napilap. Kiadói és szerkesztői *Strasser* és *Reiner* voltak, 1884-től azonban csak Reiner Adolf egyedül. 1885-ben a lap *Hössler* Emilé lett, 1885-ben pedig *Barát* Ármin lett a szerkesztő. 1887-ben *Heim* Antal vette meg a lapot és egybeolvasztotta a Temesvarer Zeitunggal, melynek szerkesztője szintén *Barát* Ármin lett.

1882-ben **Temesvarer Mittagblatt**. Rövidesen megszünt. Szerk. *Fulda* János, kiadták a *Magyar* testvérek. **1883**-ban megjelent és megszünt a **Südung. Anzeiger,** *Klein* J. adta ki. **1884**-ben **Südung. Gewerbe-Zeitung.** Kiadó *Hössler* Emil, szerk. *Reische* Frigyes. Megszünt. **1884**-ben **Temesvarer Tagblatt.** Kiadó-szerk. *Pelzer* S. Megszünt. **1885**-ben **Der Beobachter.** Kiadó-szerk. *Hössler* Emil volt, *Hetzl* S. mellett. 1885-ben *Berán* Oszkáré lett és **Volkswirthschaft** czímen nemsokára megszünt. **1885—1888** között **Südung. Bauer.** Kiadó *Reichrat* József, szerk. *Petrásch* György. **1885**-ben **Südung. Presse,** hetenként ötször megjelenő politikai lap. Kiadó és szerk. *Reiner* Adolf. Csak néhány száma jelent meg. **1885**—1894 között **Románische Jahrbücher.** Kiadó *Diaconovits* Cornél, szerk. *Branisce* Valér.

A **Neuer Landbote** hetilap **1886**-ban indult meg. Kiadó *Reisz* Aloizia, szerk. *Kádár* Antal volt. 1887-ben **Der Freimüthige Landbote** lett belőle. 1887-ben Kádár lett a tulajdonosa is és 1888-ban politikai lappá lett. 1888-ban czíme a **Der Freimüthige**-re változott. 1893-ban *Blaskovics* Ferencz lett a tulajdonosa és szerkesztője és most is ő vezeti a lapot, melynek melléklapja a „*Sonntagsblatt*".

1886-ban **Temesvarer Damen-Zeitung.** Szerk. *Dimitrievics* Milos, kiadó *Hössler* Emil, **1887**-ben **Temesvarer Tagblatt**. Kiadó *Aranyossy* L. és társa, szerk. *Berán* Oszkár, csak **1887**-ben jelent meg. Az **Ung. Rosen-Zeitung**-ot **1887**-ben *Kaufmann* Ernő dr. alapította, 1893-ban eladta *Mühle* Vilmosnak, 1896-ban szünt meg. **1888**-ban indult meg a **Neue Südung. Zeitung** pol. napilap. Előbb naponként kétszer. Kiadó a „Délmagyarországi nyomda és kiadói szövetkezet" volt, utána rövidesen *Reische* Frigyes, egyszersmind a szerkesztőség főnöke, a fel. szerk. pedig *Tofis* Mór. Megszünt. **1888**-ban indult és szünt meg a **Das Freie Wort.** Kiadó *Hetzel* S. és szerk. *Strasser* Albert. **1889**-ben **Der Ung. Landwirth,** előbb **„Volksfreund"** czímen. Szerk. és kiadó *Kraushaar* Károly. Megszünt.

A **Südungarische Reform** pol. napilap **1889**-ben indult meg. 1893-ban naponként kétszer jelent meg. Szerkesztője és kiadója kezdettől fogva ifj. *Steiner* Károly. 1898-ban melléklapja lett az *Unsere Gesundheit*. Jelenleg szerkesztőtulajdonosa *Steiner* Ferencz volt orsz. képviselő, ki a lapot fivérének 1907-ben történt halála után átvette és ugyanabban a független politikai szellemben vezeti tovább.

1889-ben megindult és megszünt **Der Pantoffel** élczlap, kiadó-szerk. *Rácz* J. F. **1890**-ben jelent és szünt meg a **Frauenzeitung**, míg a **Der Rathgeber** cz.

mezőgazdasági lap, mely *Lechenmayer* kiadásában, *Lang* Mátyás szerkesztésében **1891**-ben indult, 1892-ben már szintén megszünt. **1893**-ban **St. Gerardusblatt**, 1898-ig élt, kezdetben *Magyary* Pál szerk. alatt, majd a Landbote melléklapja lett, előbb *Schlesinger* József, majd ismét Magyary szerk. alatt, 1898-tól ismét önálló lap lett, a mikor *Kramp* János volt a kiadója, 1898-ban megszünt. Hasonló irányú volt az **1894**—97 között fennállott **Seelentrost.** Kiadó-szerk. *Engels* János dr. Magyar kiadása a **Lelki Vigasz** volt.

A **Volkswille** című heti munkáslap **1894**-ben indult meg. Kiadó és szerk. *Blum* Róbert volt. Most *Bauer* György a szerk. és *Spielmann* Károly a kiadója. **1895**-ben indult és szünt meg a **Der Schalk** élczlap, szerk. *Graef* János. Ennek magyar fordítása az **Élczlapok,** kivonata a **Der Kobold. 1897**-ben **Handel u. Gewerbe,** szerk. *Kácser* Romulus. **1898**-ban **Fortuna.** Kiadó a Fortuna váltóüzlet, szerk. *Hartmann* A. **1898**-ban **Das Freie Wort.** Kiadó-szerk. *Novotny* József. Megszünt.

Az első temesvári magyar lap a **Delejtű** volt, **1858**-ban indult meg és 1861-ig állott fenn. Minden kedden jelent meg. Kiadója és szerkesztője *Pesty* Frigyes volt, 1861-ben a szerkesztést *Öttevényi* vette át, 1861-ben pedig *Hazay* Vilmos lett a kiadó. Hazafias iránya miatt 1860 szept. 1-én Pestyt és Hazayt elfogták és Josefstadtban elzárták. Több havi szünet következett, de 1860-ban Pesty ismét megindította lapját, 1861-ben Pesty orsz. képviselővé választatván, Öttevényi vette át a szerkesztést, utána pedig Hazay, míg 1861 júl. 23-án megszünt.

Néhány esztendő mult el, míg **1869**-ben ismét megindult egy magyar lap. Ez is csak egyházi havi folyóirat volt, **Csanád** czímen, melyet *Kun* László alapított. A második évfolyamtól *Csiky* Gergely dr. volt a szerkesztője. **1870**-ben **Gazdasági Értesítő,** a gazd. egyesület közlönye. Kiadó-szerk. *Mokry* István, 1872 végén megszünt. A **Történelmi Adattár** havi folyóirat, *Ortvay* Tivadar és *Szentkláray* Jenő kiadásában és szerkesztésében, **1871**-ben indult és 1874-ben szünt meg. Ezt követte *1872*-ben az *Ormós* Zsigmond kezdeményezésére alakult **Temesi Lapok** pol. napilap, 1874-ig *Kakujay* Gyula dr., azután rövid ideig *Löszek* Mihály, majd *Tácz* József és 1874 nov. 18-tól 1875 ápr. 30-ig *Vuchetich* Endre, utána ismét Tácz, 1878-tól 1880-ig *S. Sallay* Jenő szerkesztette, **1880** okt. 17-én **Délmagyarországi Lapok** lett a neve és *Áldor* Imre a szerkesztője 1887-ig, utána *Magyar* S. és júl. 22-től *Tábori* Róbert, **1887** okt. 4-én **Délmagyarországi Közlöny** czímet vett fel. Táborit 1890 június 1-én *Lendvai* Miklós követte és kiadók a Magyar testvérek voltak 1894-ig, a mikor *Csendes* Jakab lett a kiadó, 1896-ban pedig Lendvai Miklós és Sándor. Miklósnak 1912-ben történt elhúnyta óta *Osztie* Andor a szerkesztő.

A **Történelmi és Régészeti Értesítő,** a múzeumtársulat közlönye, **1875**-ben indult meg. Évenként 4 füzet jelenik meg belőle. Szerkeszti mindenkor a főtitkár. Jelenlegi szerkesztője *Berkeszi István.* — A **Természettud. Füzetek**, a Délmagy. Természettud. Társulát közlönye **1877**-ben indult meg. Szintén 4 szám jelenik meg belőle évenként. Megelőzte az **Évkönyv**. Azelőtt 6 füzet jelent meg belőle évenként. Mostani szerkesztője *Steiner* Vilmos dr.

A **Magyar Méh**, mint már említettük, az *Ungarische Biene* fordítása volt és **1877**-től 1884-ig állott fenn. Most Budapesten jelenik meg. — A **Délmagyarországi Tanítóegylet közlönye 1879**-től 1882-ig állott fenn és kétszer havonként jelent meg. Szerk. *Elemy* Sándor. **1878**-ban indult meg a **Havi Közlöny**, az elméleti és gyakorlati lelkipásztorság köréből. Szerkesztő és kiadó *Tokody* Ödön volt, most pedig *Kováts* Sándor dr. — A **Temesvidéki Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 1880**—1882-ben jelent meg kéthavonként egyszer, *Kecskés* Sándor szerkesztésében. — A **Délibáb** ifjúsági folyóirat **1881**—1882-ben jelent meg havonként kétszer, *Löwy* Miklós szerkesztésében és ifj. *Magyar* Dávid kiadásában. — **1882**-től 1884-ig állott fenn *Weninger* János kiadó szerkesztése alatt a **Temesvári Hirlap** című humorisztikus hetilap. — Rövid időszaki közlöny volt az **1886**-ban megjelent **Napi Közlöny**, mely a Magy. Orvosok és Természetvizsgálók az évi nagygyülése alkalmából jelent meg. — **1886**—1887-ig jelent meg az **Egyesüljünk** hetilap, birósági végrehajtók számára. Kiadója *Bossányi* József, szerk. id. *Gyertyánffy* Béla volt. — A **Temesvári Hirlap** című képes hetilap 1886—87 között állott fenn és az előbbi hasonló nevű lapnak volt a folytatása. Szerk. tulajdonosa *Weninger* János volt. — **1886**-tól 1888-ig jelent meg a **Bölcsészeti Folyóirat** negyedévenként, előbb *Kiss* János dr. és *Palmer* Mátyás, majd egyedül Kiss szerk. és kiadásában. — A **Rózsa-Ujság** a Rosen-Zeitung-nak volt a fordítása. — Alig nehány száma jelent meg az **1887**-ben megindult **Délmagyarország** című lapnak. — A **Délvidéki Törv. és Közig. Ertesítő** heti közlöny csak 1891—92-ben jelent meg, *Steiner* Adolf dr. és *Dobrov* Ede dr. szerkesztették. — **1891**—93 között jelent meg a **Délvidéki Szemle**. Kiadó-szerk. *Weninger* János volt.

1893—96 között állott fenn a **Délvidéki Ellenőr**, kiadó-szerk. *Steiner* Ferencz volt. Előbb hetilap volt, 1894-től hetenként kétszer, 1895-től pedig háromszor jelent meg. Az orsz. nemzeti párt organuma volt. — **1894**-ben: az **Állatvédő.** Az Á.-Egyesület hivatalos lapja. Szerk. voltak az elnökök és titkárok. Megszünt. — **1894**-ben: **Szt.-Gellértlap**. Kiadó-szerk. *Magyary Pál.* Megszünt. — **1894**-től 1897-ig: **Lelki Vigasz**. Kiadó-szerk. *Engels* János dr. Német kiadása a „Seelen-Trost" volt. — **1895**-ben: **Gyorsirászati Hirlap.** Szerk. *Rosenthal* Mór. 16 száma jelent meg. — **1895**-ben: **Élczlapok.** Szerk. *Gref* János. Ennek kivonata volt a **Kópé.** — **1895**—1897-ig: **Velocitas** sportközlöny. Szerk. *Neuhausz* Ernő. — **1896**-ban: **Délvideki Turista.** Szerk. *Erdélyi* Károly dr. — **1896**-ban: **Hétfői Lapok.** Kiadó volt az „*Unió*" nyomda, szerk. *Lányi* Zsigmond. — **1896**-ban: **Délvidéki Tanügy,** a Délmagyarországi Tanító-Egylet közlönye. Szerk. *Reitter* Ferencz. Megszünt. — **1897**-ben: **A Zuhany** élczlap. Kiadó: *Korger* Károly, szerk. *Török* István.

A **Városi Közlöny** hivatalos folyóirat **1898** január 15-én indult meg. Megjelenik minden hó 15-én. Szerkeszti a mindenkori főjegyző, jelenleg *Geml* József kir. tan. — **1898** ban: **Délvidéki Sport.** Szerkesztők: *Neuhausz* Ernő és *Osztie* Andor. Megszünt. — **1898**-ban: **Temesvári Napló** napilap. Kiadó *Klein* Nándor, szerk. *Reiner* Adolf. Két hó után megszünt. — **1898**-ban: **Temesvári Naplók.** Hetilap: Kiadó-szerk. *Dereztye* György Miklós. Nehány száma jelent meg. — **1898**-ban: **Közgazdaság.** A gazd. egyes. hiv. közlönye. Szerk. *Lendvai* Miklós. Megszünt.

A *vegyes, magyar és német nyelvű* lapok közül **1886**-ban jelent meg a **Kiállítási Lap.** Kiadók *Magyar* testvérek, szerk. *Stumpfoll* Ede. Egy száma jelent meg. — **1886**-ban: **Utmutató. Wegweiser.** Kiadó *Fried* Lipót. Csak egyszer jelent meg. — **Tisztviselők Lapja,** lásd *Beamten-Zeitung* alatt. — **Continent.** Mellékczíme: **Központi Értesítő. 1885**—1895 között jelent meg. Kiadó-szerk. *Kollmann* Rudolf. — **1891**-ben: **Temesvári kiállítási közlemények.** Kiadó-szerk. *Strasser* Albert. 25 száma jelent meg. — **1891**—92-ben **Délmagyarországi Pinczér-Ujság.** Kiadó-szerk. *Muzsaly* Béni. — **1892**-től 1896-ig: **Herculesfürdő.** Hivatalos közlöny. Szerk. *Brettner* Ernő, *Uhrmann* H. és *Morvin* Frigyes. — **1894**—1895-ben: **Kereskedők Lapja.** Egyleti közlöny. Szerk. *Tedeschi* János. — **1895**—1896-ban: **Papyrus** szaklap. Kiadó-szerk: *Rácz* F. János. — **1896**-ban: **Magyar Hirdetési Ujság.** Kiadó-szerk. *Grosz* Jakab. — **1896**-ban: **Temesvári Lakáshirdető.** Kiadó-szerk. *Lechenmayer* Károly.

A **román nyelvű** lapok között **1874**—75-ben állott fenn a **Priculiciu** élczlap. Kiadó-szerk. *Rotariu* Pál. — **1876**—78 között: **Higiena si Serl'a.** Kiadó *Negrutiu* N. F., szerk. *Vasiciu* P. dr. — **1880**—1894-ig: **Luminatoriul,** politikai lap. Kiadó *Dregics* Mellett, szerk. *Rotariu* Pál. — **1885**-ben: **Timisiana.** Kiadó-szerk. *Pakatian* V. Tivadar. Megszünt. — **1886**-tól 1892-ig: **Gazeta Poporului.** A Timisiana folytatása. Kiadók és szerk. *Pakatian* V. Tivadar és *Kosariu* Miklós. — **1886**—1887-ig: **Advocatul Poporal**. A Luminatoriul melléklapja. — **1891**-ben: **Satenul.** Kiadó-szerk. *Andreesku* E. — **1894**—98: **Dreptatea.** Politikai napilap. Szerk. *Branisce* Valér dr., *Candrea* György, *Voniga Döme*, majd *Trif* Aurél. — **1894**—98-ig: **Foaia de Dumineca.** Politikai hetilap, Szerk. a Depretata szerkesztői. — **1895**-ben: **Controla.** Politikai lap, hetenként kétszer jelent meg. Kiadó-szerk. *Barcian* János V. Megszünt.

A **szerb nyelvű** lapok közül **1851**-ben indult meg a **Južna Pčela**. Kiadó-szerk. *Medaković* Milodár. 1852-ben megszünt. — **1878**—80-ig: **Narodni Glasznik,** politikai lap. Szerk. *Jovanovits* Pál. — **1880**-ban: **Smotra.** Kiadó *Jovanovits,* szerk. *Markovits* Nikola. Megszünt.

Az ezeken kívül időközben megindult és megszünt lapok még: **Zorile.** Hetilap. Kiadó-szerk. *Indrescu* Ábrahám. — **Humoristische Marken-Zeitung.** Havi folyóirat. Kiadó-szerk. *Berey* István. — **Raiffeisen Bote.** Szaklap. Kiadó-szerk. id. *Anheuer* János. — **Temesvári Lakáshirdető.** Forgalmi közlöny. Kiadó-szerk. *Szőllősi* Armin. — **Levélbélyeg Tözsde.** Heti szaklap. Kiadó-szerk. *Ürményi*

Dezső dr. — **Délmagyarországi Gépvásár.** Gépszaklap. Kiadó *Rohlik* Ferencz, szerk. *Nagy* János. — **Világpostabélyeg-hirlap**. Kiadó-szerk. *Abonyi* Zsigmond. — **Az Orvos.** Heti szaklap. Kiadó-szerk. *Roth* Kálmán dr.

A már fölsoroltakon kívül időközben megindult és fennálló lapok, a **Temesvarer Volksblatt**. Politikai napilap. Kiadó-szerk. *Kastriener* Samu. — **Temesvári Hirlap**. Politikai napilap. Kiadó-szerk. *Pogány* Mihály. — **Temesvári Ujság.** Politikai napilap. Kiadó *Lotter* Ferencz, szerk. *Schweiger* Béla dr. — **Die Zeitung.** Polit. napilap. Kiadó *Lotter* Ferencz, szerk. *Kartjé* Mihály. — **Deutsch-Ungarischer Volksfreund.** Polit. hetilap. Kiadó *Schmidt* Fülöp, szerk. ifj. *Herber* József. -- **Temesmegyei Hivatalos Lap.** Hetilap. Kiadó a vármegye, szerk. *Tőkés* István dr. — **Plugarul román „Babu Izatului"** élczlap melléklettel. Hetilap. Kiadó-szerk. *Mitru* Miklós. — **Színházi Ujság.** Kiadó-szerk. *Vuchetich* Endre és *Juhl* Marczel. — **Kath. Egyházi és Zeneközlöny.** Havi közlöny. Kiadó a Czeczilia-egylet, szerk. *Járosy* Dezső. — **Von der Heide.** Folyóirat. Kiadó-szerk. *Orendi Hommenau* Viktor. — **Temesvári Színház.** Kiadó *Csendes* Lipót, szerk. *Osztie* Andor. — **Revista Preosilor.** Lelkészek lapja. Kiadó-szerk. *Voniga* Dávid. — **Az Erdő.** Szaklap. Kiadó-szerk. *Török* Sándor. — **Orsz. Hirdető Ujság.** Hetilap. Kiadó-szerk. *Király* Miklós. — **Bios.** Havi folyóirat. Kiadó a Bios-szövetkezet, szerk. *Ajváz* Szvetozár. — **Az Ördög.** Heti élczlap. Kiadó-szerk. *Muresián* Döme. — **Az Utazó.** Havi szaklap. Kiadó a Délmagy. Utazók Egyesülete, szerk. *Leipnik* Adolf dr.

* * *

Könyvtárak

Temesvár város számos tudományos és népnevelési intézményeinek eredményes működését nagyban fokozza és még sikeresebbé teszi a tudományos és népkönyvtárak működése, mely az iskolánkívüli oktatásnak kétségkívül ma a leghatalmasabb faktora. A tudományos városi közkönyvtáron kívül hat többé-kevésbé fejlett népkönyvtár teljesíti Temesvárott népnevelési és magyarosító hivatását.

A városi nyilvános könyvtár a kultúra terjesztésének szolgálatában immár nyolczadik éve folytatja komoly munkáját. A könyvtár ma már a tudományok különböző szakmáiba vágó művekkel is fel lévén szerelve, bármily tudományos kérdés iránt érdeklődők igényeit teljesen ki tudja elégíteni és nemcsak hogy bárki bármilyen tudományszakba vágó alapvető vagy délmagyarországi vonatkozású művet megtalál benne, hanem a mennyiben az a könyvtárban még nem volna meg, a komoly tanulmányok kielégítése czéljából bármily keresett munkát megrendel, esetleg a fővárosi vagy külföldi könytárakból kölcsön meghozatja.

Az úgyszólván hetenként bemutatásra kerülő minden új magyar könyv javarészét a könytár részben az évenként megismétlődő államsegélyből, legnagyobbrészt azonban a városi házipénztár terhére nyomban meg is hozatja.

A gyarapodás az ajándékozott könyvekben is elég gazdag volt és legutóbb is Laky Mátyás dr., főreálisk. igazgató nyugdíjaztatása alkalmával 567 kötetből álló kíválóan becses könyvtárát ajándékozta a városi könyvtárnak.

A könyvtár gyarapodásának harmadik értékes forrása volt legutóbb a Délmagyarorsz. Természettudományi Társulat folytatólagos letétje és végül a városi tanácshoz beérkezett és a könyvtárban elhelyezett különféle hivatalos kiadványok is, úgy hogy csak a lefolyt évi gyarapodás 1355 tételben 3584 kötetre és füzetre rúgott.

Az egész gyűjtemény e gyarapodással, a duplumokat nem számítva, 42.953 kötetre szaporodott, mely műveknek értéke összesen 128.107 korona.

De egyébként szóljon az alábbi statisztika, mely egyuttal a könyvtár látogatásáról, a használt művek számáról és azok szak szerinti megoszlásáról is szól.

A gyarapodás és a használt művek száma szak szerint:

Szakcsoport	Gyarapodás		Használt könyvek		Összesen
	művek száma	kötet, füzet	Kikölcsönözött száma	A könyvtárban használt művek	
I. Könyvtártan	34	59	10	27	37
II. Encyklopaedia	42	387	141	391	532
III. Hittudomány	50	63	79	49	123
IV. Bölcsészet	32	39	84	112	196
V. Közművelődés	69	145	193	205	398
VI. Nyelvtudomány	89	144	367	1235	1602
VII. Szépirodalom	164	289	3104	2362	5466
VIII. Művészetek	56	179	206	226	432
IX. Történelem	194	444	608	556	1164
X. Jogtudomány	57	177	171	142	313
XI. Közigazgatás	36	78	104	61	165
XII. Ipar, kereskedelem	86	178	231	77	308
XIII. Statisztika	17	107	21	49	70
XIV. Természettudomány	93	228	155	199	354
XV. Földrajz	100	282	238	649	887
XVI. Műszaki művek	24	63	41	173	214
XVII. Orvosi művek	165	334	149	95	244
XVIII. Vegyesek	14	54	78	170	248
XIX. Hírlapok	2	136	26	111	137
XX. Térképek	7	18	21	26	47
Összesen	1331	3342	6027	6920	12.947

Az olvasótermet látogatók foglalkozási ág szerinti kimutatása 1911. évben.

Foglalkozás	Január	Február	Márczius	Április	Május	Június	Július	Augusztus	Szeptember	Október	November	Deczember	Összesen
Főiskolai tanuló	18	6	1	4	5	19	—	—	6	9	1	11	80
Középiskolai tanuló	714	775	632	339	107	72	—	—	125	384	635	582	4366
Felső keresk. tanuló	101	76	98	38	23	18	—	—	25	50	102	149	680
Közép szakisk. tanuló	24	8	10	—	1	—	—	—	14	9	10	16	92
Tanár, tanárj., tanító	39	10	36	28	22	13	—	—	20	11	21	18	218
Magánzó	21	12	10	—	8	3	—	—	11	12	8	7	92
Hivatalnok	36	25	12	10	11	7	—	—	15	20	30	72	238
Hírlapíró, író	11	—	6	—	3	—	—	—	1	4	1	3	29
Ügyvéd	1	2	3	4	2	3	—	—	3	2	3	5	28
Orvos	6	1	4	2	1	1	—	—	2	1	1	4	23
Mérnök	2	1	2	2	4	—	—	—	2	1	1	5	20
Lelkész	8	4	2	3	4	—	—	—	1	5	6	2	35
Katonatiszt	3	2	1	—	1	2	—	—	1	—	—	—	10
Kereskedő	10	7	3	4	2	—	—	—	3	8	7	3	47
Művész	3	2	1	—	1	—	—	—	2	1	1	4	15
Vegyész	1	1	1	—	2	—	—	—	1	2	—	—	8
Műiparos	4	4	2	3	1	1	—	—	1	3	4	8	31
Összesen	1002	936	824	437	198	139	—	—	234	522	831	889	6012

Hatezer művet vettek ki tehát az elmult év folyamán a városi nyilvános könyvtárból és közel hétezret olvastak a könyvtár olvasótermében.

Az olvasóterem minden hétköznap délután 3—7-ig nyitva van, sőt legutóbb a délelőtti órákban is nyitva volt az olvasó közönség részére.

A könyvtár 1912. évi költségelőirányzatát a városi közgyűlés 8900 koronában állapította meg.

A városi nyilvános könyvtárt 1904-ben Temesvár város közönsége a saját erejéből alapította. Az állam 1906-ban 25.000 korona rendkívüli segélyt folyósított gyarapítására s azonkívül rendes évi 1000 koronás segélyben is részesíti. A könyvtár igazgatója Bellai József, városi közművelődésügyi tanácsos.

A városi nyilvános közkönyvtáron kívül hat kisebb *népkönyvtár* szolgálja a magyarosítás és ismeretterjesztés ügyét városunkban, ú. m.:

A gyárvárosi népkönyvtár hetenként kétszer, szerdán és vasárnapon délutánonként van nyitva. Az utolsó évben a könyvtárból 8165 darab könyvet vettek ki használatra.

Könyvállománya az 1911. évi államsegélylyel és a városi tanács hozzájárulásával 238 kötettel szaporodott és így összesen 2402 kötetet tesz, a könyvtár kezelője *Mező* Dániel városi tanító.

A népkönyvtár 400 korona államsegélyben részesült. Fenntartási költségeire a folyó évre még további 1990 korona van előirányozva. Alapította 1902-ben a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa.

Az erzsébetvárosi népkönyvtár vasárnap délután 2—4-ig és szerdán 4—6-ig van nyitva. Azonban ezt a két-két órai időt a téli hónapok alatt egy—egy órával megtoldják. A nyolcz hónap alatt (június—szeptember hónapokban a könyvtár zárva van) 58 ízben adtak ki könyveket s miután a kiadott kötetek száma 6310-ről 6703-ra emelkedett, az egy-egy napon kiadásra került könyvek átlaga 105-ről 115-re emelkedett.

A könyvtár 1911-ben 286 kötettel gyarapodott s így jelenleg 2433 kötetet tartalmaz 7565 kor. értékben. Ezt a könyvtárt is a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsa alapította 1902. évben.

A könyvtár műveinek szaporítását a nyert 400 kor. államsegély tette lehetővé, míg dologi kiadásait a városi tanács 940 koronányi hozzájárulásával fedezte. A könyvtár kezelője *Lindner* Nándor közs. tanító.

A józsefvárosi népkönyvtár mindennap d. u. 3—7 óráig van nyitva. Közel 9000 kötetnyi könyvanyagát, 246 egyleti tag havi 60 fillérnyi tagsági díj ellenében, a munkásnép pedig teljesen ingyen használja. A használt könyvek száma 27.860. A temesvár-józsefvárosi polgári olvasóegylet által fenntartott könyvtár 1000 kor. állami és 500 kor. városi segélyben részesül.

A Népiroda-egyesülettől fenntartott belvárosi *népkönyvtár* második évi fennállása óta közel 400 kötetből álló könyvanyagra tett szert, s e csekély könyvanyag mellett is, igen sűrű használatnak örvend. A könyvtár a lefolyt évben 400 korona állami támogatásban részesült.

A ferenczvárosi, eredetileg a m. kir. földmívelésügyi minisztertől adományozott *népkönyvtár* fejlesztését a lefolyt évben a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsa vette a kezébe, mely e czélra 400 koronát utalványozott ki.

A Ferenczváros-Rónácz telepi népkönyvtar az ottani Magyar Társas-kör kezelése alatt áll s azt a telepnek legnagyobbrészt vasúti alkalmazottakból álló lakossága használja.

TÖRVÉNYKEZÉS.

Temesvár a temesvári kir. ítélőtáblának, főügyészségnek, kir. törvényszéknek, kir. ügyészségnek, kir. járásbíróságnak, ügyvédi és kir. közjegyzői kamarának, kir. kincstári ügyészségnek, munkásbiztosítási választott bíróságnak és a temesvári Lloydtársulat választott bíróságának székhelye.

Kir. ítélőtábla

A kir. ítélőtáblák szervezése alkalmából élénk versengés támadt az egymással ugyis vetélkedő két nagy alföldi város: Arad és Temesvár között. Az 1890. évi XXV. törvényczikk, a mely a kir. ítélőtáblák és kir. főügyészségek szervezéséről intézkedik, Temesvárnak juttatta a kir. ítélőtáblát, a melynek hatáskörét a fehértemplomi, karánsebesi, lugosi, pancsovai és a temesvári kir. törvényszékek területeire terjesztette ki.

Az ekként szervezett kir. ítélőtábla 1891. évi május hó 5-én kezdette meg működését és az nap d. e. 10 órakor tartotta alakuló teljes ülését Paiss Andor dr., kir. ítélőtáblai elnök, mint a temesvári kir. ítélőtábla területére kiküldött miniszteri biztos elnöklete alatt. A kir. ítélőtábla személyzetét alkották: a már említett elnökön kívül *Horváth* Jenő és *Fluk* Ádám tanácselnökök, *Jekelfalussy* Andor, *Berlogia* Ábrahám, *Sey* Andor, *Ternovszky* Béla, *Burián* Pál, *Huszka* Mihály, *Istvánffy* József, *Seyfried* József, *Pap* László dr., *Biró* János dr., *Scherff* János, *Ludvig* János, *Dogáriu* Tamás, *Avarffy* Gyula, *Gidró* László és *Gál* Lajos bírák, *Küttel* Sámuel dr. elnöki titkár, *Röth* László dr., *Antal* Miklós, *Havas* Antal, *Kelemen* András és *Wesztermayer* Vidor dr. kir. albírák, tanácsjegyzők és *Omazta* Lajos segédhivatali igazgató.

Jelenleg a kir. ítélőtáblánál működnek: *Laszy* József dr., a II. osztályú vaskorona rend lovagja, elnök; *Szekeres* János és *Dömök* Jenő tanácselnökök, *Stein* József, *Wesztermayer* Vidor dr., *Kovács* Béla, *Balás* Döme dr. *Jurka* János dr., *Havas* Antal, *Küttel* Sámuel dr., *Kotócz* Pál, *Abay* Leó, *Raszlaviczy* Géza, *Kovács* Károly dr., *Scholmáschi* Adolf, *Balázs* Adolf dr., *Pálffy* Dezső dr. és *Kovács* Marczell dr. bírák, *Ury* Lajos elnöki titkár, *Kvassay* Gyula, *Lehótzky* Miklós dr. és *Radu* Tivadar kir. járásbírák és *Rabocskay* Béla dr. bírósági jegyző, tanácsjegyzők, *Omazta* Lajos kir. tanácsos segédhivatali főigazgató.

A temesvári kir. ítélőtáblának ügyvitelét és ügykezelését 1909. évi július hó 11 óta, az Omazta Lajos segédhivatali főigazgató által kidolgozott kezelési rendszer irányítja és e részben ügyvitele és ügykezelése az ország többi királyi ítélőtáblájától elütő.

A temesvári kir. ítélőtábla ügyforgalma volt az 1911. évben 2069 polgári ügy, 384 sommás perbeli felülvizsgálat és felfolyamodás, 984 büntetőügy, 465 pénzügyi kihágás, összesen 4442 ügy; elintézetlen volt 1911. év végén 498 ügy. Egy bíróra a kir. ítélőtáblánál 296 ügy és 164 ítélet esik. A temesvári kir. ítélőtábla ügyforgalom tekintetében az ország 11 táblája között az ötödik, a bírák megterheltetését illetően a harmadik, a hátralékok tekintetében pedig a hetedik helyen áll; ellenben egy bíróra a legtöbb ítélet a temesvári kir. ítélőtáblánál esik.

Fennállása óta a kir. ítélőtábla hat polgári és három büntetőjogi teljes ülési döntvényt hozott.

A temesvári kir. ítélőtábla elnökének felügyeleti jogköre kiterjed a temesvári kir. ítélőtábla kerületében levő kir. bíróságokon felül a munkásbiztosítási és a temesvári Lloyd társulati választott bíróságokra is.

Kir. főügyészség

Az 1890. évi XXV. törvényczikk a kir. ítélőtáblák mellé kir. főügyészségeket is szervezett; a temesvári kir. ítélőtábla mellett azonban kir. főügyészség 1900. évi január 1-ig nem volt felállítva, hanem ennek teendőit a szegedi kir. főügyészség látta el. A bűnvádi perrendtartás életbeléptetése következtében azon-

ban 1900 január 1-ével a temesvári kir. főügyészséget is megszervezték. *Igyártó* Sándor, a debreczeni kir. törvényszék elnöke lett ez alkalommal a kir. főügyész. Jelenleg a temesvári kir. főügyész *Gozsdu* Elek dr., főügyészi helyettes *Répászky* Béla dr., irodafőtiszt *Baán* Lajos. A kir. főügyészséghez a fehértemplomi, karánsebesi, lugosi, pancsovai és temesvári kir. ügyészségek területei tartoznak. A temesvári kir. főügyészség ügyforgalma volt 1911-ben 329 bűnvádi ügy, 2 házassági ügyben tett vélemény és 14 fegyelmi ügy.

A temesvári kir. törvényszék

A temesvári kir. törvényszéket az 1871. évi XXXII. törvényczikk és az ennek alapján kiadott 1871. évi 9225. számú igazságügyminiszteri rendelettel állították fel. Területéhez tartoznak a buziásfürdői, csáki, lippai, temesrékasi temesvári, újaradi és vingai kir. járásbíróságok. A temesvári kir. törvényszék 1872 óta saját, úgy a nagybecskereki és a nagykikindai kir. törvényszékek területére nézve, pénzügyekben bírói hatóságot nyert. 1892—1900. évig sajtó-ügyekben bírói hatósággal volt felruházva; 1900 január 1-től kezdve, mint a temesvári kir. ítélőtábla székhelyén lévő kir. törvényszék, kivételes esküdtbirósági, sajtóbirósági és büntető bírósági hatáskörrel bír az 1897. évi XXXIV. törvényczikk 15. § II. pontjában és a 17. § utolsóelőtti bekezdésében megjelölt bűntettek és vétségek eseteiben.

Mint kir. közjegyzői kamara székhelyén lévő törvényszék, a temesvári kir. törvényszék egyúttal a kir. közjegyzők elleni fegyelmi bírósági jogkörrel is fel van ruházva és ebbeli hatásköre a temesvári kir. közjegyzői kamara egész területére terjed.

A temesvári kir. törvényszék területére nézve a bányaügyi bírósági hatóságot a fehértemplomi kir. törvényszék gyakorolja.

Lottóper

A temesvári kir. törvényszéknek fennállása óta legszenzációsabb bűnügye a közokirathamisítás büntette miatt Farkas Menyhért és társai ellen folyamatba tett bűnper volt, a melyet a mult század kilenczvenes éveinek elején, „lottóper“ néven ismert a világ.

Az 1889. évi július hó 6-án Temesvárott tartott állami lottóhúzás alkalmával ugyanis a szerencsekerékből a 44., 50., 55., 80. és 88. számok kerültek ki nyerőkként. Bécsben csakhamar jelentkezett is a szerencsés nyerő, a kinek az osztrák államkincstár 480.000 forintot fizetett ki nyereményként. A kis lutrinak nevezett állami lottójövedéknél eddigelé hallatlan összegű nyeremény gyanus volt. Tényleg kiderült, hogy Bécsben három ottani lottógyűjtőben a 40., 44., 50., 55., 60., 66., 70., 77., 80. és 88. számokból különböző változatossággal összeállított 240 ternó sorozatot, minden egyes sorozatot 5—5 forinttal rakván meg, *Farkas* Menyhért, volt városi hivatalnok, ügyvédi írnok tette be az 1889 július hó 9-én Temesvárott tartandó húzásra a lutriba, a ki 1889. évi július hó 1-től 3-ig Bécsben tartózkodott. A megindult vizsgálat azután kiderítette, hogy Farkas Menyhért a húzás napjára Temesvárra érkezett, itt a Koronaherczeg-szállóban vett lakást, ott özv. Telkessy Nándorné nevű bűntársával találkozott és ennek 11 éves Margit nevű leányát fiúruhába öltöztetve, ezekkel a húzás helyére, a lottóhivatalba ment. A nyerő számokat az erre rendelt bizottság előtt rendesen a Gizella-árvaházból odaküldött fiúcska emelte ki a szerencsekerékből; ezt a fiúcskát azonban Püspöky József lottóhivatalnok, Farkas Menyhértnek szintén bűntársa, eltávolította és a szerencsekerékhez Telkessy Margitot állította. A negyedik bűntárs, Szobovits Károly lottóhivatalnok, e közben a szerencsekerékbe a számokat berakta, a számok befogadására szolgáló fatokok közül azonban tíz, előzőleg sötétre festett tokba a Farkas Menyhért által megrakott tíz számot helyezte el. A kis Margit, a kit Farkas Menyhért megelőzően erre kitanított, a kerékből hat sötét tokot húzott ki, a mi által Farkas Menyhért húsz ternónyereményt, egyénkint 24.000, összesen 480.000 forinttal ért el. A bírói vizsgálat az egész bűnszövetkezetre világosságot vetett és *Farkas* Menyhért öt évi, *Szobovits* Károly és *Püspöky* József $4^1/_2$—$4^1/_2$ évi, özv. *Telkessy* Nándorné pedig 1 és $^1/_2$ évi börtönnel lakolt.

Ezen kívül az utóbbi években is volt elég szomorúan szenzációs bűnpöre a temesvári kir. törvényszéknek, a melyek egy-egy időre az ország figyelmét a kir. törvényszékre és a területén lévő közbiztonsági és közműveltségi viszonyokra irányították.

Mérgezési bűnperek

Így 1899. és 1900. években Széphely és Liget, 1905. évben pedig Kenéz községben jött a hatóság tömeges mérgezéseknek a nyomára; az útban álló házastárs, gyermek, szülő eltávolítására rögtön kéznél állott a szerecsika nevű kendőzőszerből készült arzén. A folyamatba tett bírói eljárás és az annak alapján kiszabott

súlyos bűntetések sem voltak elriasztó hatással; mérgezési bűnperek most is gyakoriak, jelenleg (1912) is, Lippán elkövetett tömeges mérgezések ügyében folyik a vizsgálat.

Kivégzések

1912. évi április hó 20-án szomorú bírósági aktus folyt le a kir. ügyészség zárt udvarán; aznap reggel 7 órakor végezték ki *Balázs* Istvánt, a ki 1911. évi június hó 10-én a Belváros egyik élénk utczájában, a déli órákban, Lőwinger Ferencz zálogháztulajdonost meggyilkolta és kirabolta. Ezenkívül még három kivégzés történt a kir. törvényszék fennállása óta: 1885-ben, midőn *Romanov* József és neje *Dupcza* Anna gyilkosság és rablás bűntette miatt és 1892-ben, midőn egy kintornás fiú gyilkosa, *Jovanovics* Antal került a hóhér kezére.

Személyzet

A temesvári kir. törvényszék élén jelenleg (1912) *Virág* Béla dr. kir. törvényszéki elnök áll, a ki 1911 óta vezeti a kir. törvényszéket. Bírái jelenleg: *Gerdánovits* Sándor (kir. ítélőtáblai bírói czímmel és jelleggel), *Kirvay* Döme, *Hermann* Béla, *Rosenfeld* Béla dr., *Szunyogh* András, *Fehér* Antal (vizsgálóbíró), *Szász* János dr., *Muntyán* István dr., *Radu* Aurél, *Noszkó* Imre dr., *Lászlóffy* Béla, *Simonfay* Emil dr., *Mayer* György, *Dárda* Géza dr., *Menczer* Rezső dr., *Sárga* József kir. törvényszéki bírák; *Lamberg* Ferencz és *Becker* János dr. albírák, kilencz jegyző, hét joggyakornok, egy irodaigazgató, három telekkönyvvezető, hét irodatiszt, hét írnok, tizenhat díjnok, tizenhárom hivatalszolga.

A kir. törvényszék területén öt kir. közjegyző működik, továbbá hat állandó szakértő és tizenhárom tolmács. A kereskedelmi ülnökök száma tizenkettő, közöttük két kereskedelmi tanácsos.

Járásbíróságok

A temesvári kir. törvényszékhez a következő kir. járásbíróságok tartoznak:

Buziásfürdői kir. járásbíróság. Vezető: *Horváth* Jenő kir. ítélőtáblai bírói czímmel és jelleggel felruházva; járásbírák: *Juricskay* Aurél, *Liszkai* Béla, *Kaminszky* István; egy telekkönyvvezető, egy irodatiszt, négy írnok, öt díjnok, egy bírósági végrehajtó.

Csáki kir. járásbíróság. Vezető: *Simonyi* Dezső kir. járásbíró; albírák: *Korondy* Sándor, *Popovics* Miklós; két telekkönyvvezető, egy irodatiszt, három írnok, három díjnok, egy bírósági végrehajtó.

Lippai kir. járásbíróság. Vezető: *Halász* István kir. járásbíró; járásbíró: *Schweiger* Gábor, albíró: *Candrea* János; két telekkönyvvezető, három irodatiszt, egy írnok, két díjnok, egy bírósági végrehajtó.

Temesrékasi kir. járásbíróság. Vezető: *Grecsek* Ede kir. járásbíró; járásbíró: *Simon* Endre; albíró: *Papp* István; egy telekkönyvvezető, két irodatiszt, két írnok, három díjnok, egy bírósági végrehajtó.

Temesvári kir. járásbíróság. Vezető: *Hofbauer* Péter kir. ítelőtáblai bírói czímmel és jelleggel felruházva; járásbírák: *Szandics* Uros, *Schmidt* József, *Darnay* Jónás, *Herczegfy* Viktor, *Fischer* János, *Szathmáry* Béla, *Onody* Illés, *Rázel* István; egy joggyakornok, négy irodatiszt, két írnok, nyolcz díjnok, három bírósági végrehajtó, három hivatalszolga.

Újaradi kir. járásbíróság. Vezető: *Kovácsics* Ágoston kir. járásbíró; járásbírák: *Csáklány* Sándor, *Komáromi* Kálmán; egy telekkönyvvezető, egy irodatiszt, két írnok, két díjnok, egy bírósági végrehajtó.

Vingai kir. járásbíróság. Vezető: *Kövér* Ákos kir. járásbíró. Járásbíró: *Eisler* Mihály dr.; albíró: *Pásztor* Imre; két telekkönyvvezető, egy irodatiszt, két írnok, négy díjnok, egy bírósági végrehajtó.

A kir. törvényszék székhelyén lévő temesvári kir. járásbíróság kivételével, a többi kir. járásbíróság mindenike egyúttal telekkönyvi hatósággal is fel van ruházva.

Ügyforgalom

A temesvári kir. törvényszék és a hozzátartozó kir. járásbíróságok ügyforgalmáról a következő számadatok nyujtanak felvilágosítást:

A kir. törvényszékhez 1911-ben 56.664 beadvány és sommás fellebb vitt ügy érkezett és pedig: 27.000 polgári, 15.454 telekkönyvi, 12.995 büntető, 43 fegyelmi beadvány és 1172 sommás fellebb vitt ügy.

A polgári perek száma 3152, a telekkönyvi ügyeké 11.365, a perenkívülieké 941, a sommás perbeli fellebbezéseké 896, a felülvizsgálatoké 196, a felfolyamodásoké 76, a vizsgálóbírói ügyeké 657, az első folyamodású bűnvádi pereké 610, a pénzügyi kihágásoké 1089 és a másodfolyamodású bűnügyeké 1089 volt. Egy bíróra, a telekkönyvi ügyekkel együtt, 1031, ezek nélkül 433 ügy esett.

A temesvári kir. törvényszékhez tartozó kir. járásbíróságokhoz az 1911-ben befolyt 11.246 sommás per, 2096 örökösödési, 6329 végrehajtási, 6305 vétségi és kihágási és 32.002 telekkönyvi ügy; a mellékes ügyszakokkal együtt 66017, a

melyekből az év végén csak 3289 maradt folyamatban, vagyis a kir. járásbíróságok terhére a beérkezett ügyeknek csak 4·9%-a írható hátrálékul.

Temesvári kir. ügyészség

A temesvári kir. törvényszék mellett működő temesvári kir. ügyészség vezetője *Boross* Dezső dr. kir. ügyész; mellette működnek még *Lázár* József, *Jörg* Endre és *Vaniss* Dezső kir. ügyészek, egy beosztott bírósági jegyző, két írnok, két díjnok és egy szolga.

A temesvári kir. ügyészséghez 1911-ben 10.291 beadvány, 1735 nyomozási és vizsgálati s 10 fegyelmi ügy érkezett.

A temesvári ügyvédi kamara

A temesvári ügyvédi kamara a fehértemplomi, karánsebesi, lugosi, pancsovai és temesvári kir. törvényszékek területeire terjed ki. 1911-ben a kamara elnöke volt *Kisfaludy* Kálmán, alelnöke: *Várnay* Ernő, titkára *Korniss* Géza, pénztárnoka *Sztura* Szilárd dr., ügyésze *Weldin* József dr. Rendes választmányi tagok: *Muth* Gáspár dr., *Keppich* Henrik, *Cosma* Aurél dr., *Sugár* Tivadar dr., *Buding* József dr., *Steiner* Adolf dr., *Junkert* Mátyás dr.; póttagok: *Pokomándy* Sándor dr., *Ungár* Adolf dr., *Ádám* György dr. és *Radocsay* László dr. temesvári ügyvédek. A kamarának 1911 végén 350 ügyvéd és 196 ügyvédjelölt bejegyzett tagja volt, a kik közül Temesvárott 101, Buziásfürdőn 7, Csákon 6, Dettán 7, Fehértemplomon 18, Kevevárán 11, Lippán 7, Nagykárolyfalván 3, Temesrékason 4, Újaradon 4, Verseczen 22 és Vingán 5 ügyvéd működött.

Ügyvédszövetség

Az országos ügyvédszövetség temesvári osztálya még 1911-ben alakult 60 taggal. Jelenleg (1912) az ügyvédszövetség elnöke *Fáy* Ignácz dr.; társelnök: *Skuteczky* Miksa dr., titkárok: *Láng* Béla dr. és *Löffler* Géza dr., pénztáros *Radocsay* László dr.

A temesvár kir. közjegyzői kamarához

A temesvári kir. közjegyzői kamarához a fehértemplomi, karánsebesi, lugosi, nagybecskereki, nagykikindai, pancsovai és temesvári kir. törvényszéki kerületek tartoznak. A közjegyzői kamara elnöke 1878. év óta *Plausich* Mátyás temesvári kir. közjegyző; helyettes elnöke *Telbisz* Imre dr. temesvári kir. közjegyző; választmányi tagok: *Simonsich* Géza (Nagyszentmiklós), *Szathmáry* Lajos (Vinga) és *Sussich* Károly (Karánsebes); póttagok: *Buócz* Béla (Versecz), és *Kikinday* Győző dr. (Nagykikinda). A fegyelmi bíróság közjegyző tagjai: *Plausich* Mátyás, *Telbisz* Imre dr. és *Susich* Károly.

A kamarába bejegyzett kir. közjegyzők száma 26, a kik közül Temesvárott működnek: *Plausich* Mátyás és *Telbisz* Imre dr. és Temesmegyében: Buziásfürdőn (jelenleg betöltetlen), Dettán *Sziklai* György dr., Fehértemplomon *Bottlik* Dezső dr., Kevevárán *Kuna* Jenő, Lippán *Vannay* Gusztáv, Verseczen *Buócz* Béla és Vingán *Szathmáry* Lajos.

Kir. kincstári ügyészség

A temesvári kir. kincstári ügyészség vezetője: *Nagy* János jogügyi tanácsos; alügyész: *Mayer* István dr., irodatiszt *Nagy* István és négy díjnok.

Munkásbiztosítási választott bíróságok

A temesvári munkásbiztosítási választott bíróság elnöke *Gerdánovics* Sándor kir. ítélőtáblai bírói címmel és jelleggel felruházott temesvári kir. törvényszéki bíró; helyettes elnöke *Szász* János temesvári kir. törvényszéki bíró; jegyzője *Ellbogen* István temesvári kir. törvényszéki írnok; bírái a munkaadók részéről 25 ülnök és 10 helyettes ülnök, a biztosítottak részéről 24 ülnök és 10 helyettes ülnök; ezekből az ügyek tárgyalásán 2 munkaadó és 2biztosított munkásülnök vesz részt bíróként, úgy hogy a bíróság ötös tanácsból áll.

A temesvári választott bíróság ügyforgalma 1911-ben a következő volt: érkezett hét elnöki ügy, nyolcz betegsegély, két baleseti állandó járadék és egyéb baleseti kártalanítás iránti per; folyamatban maradt 1911 végén egy betegsegély iránti per.

Temes vármegyében még egy munkásbiztosítási választott bíróság működik és pedig Verseczen; ennek elnöke *Paulovits* István kir. ítélőtáblai bírói címmel és jelleggel felruházott vezető kir. járásbíró; helyettes elnöke *Baross* Dezső. kir. járásbíró; jegyzője *Györits* Milutin kir. járásbírósági írnok; a bizottság többi tagjai: a munkaadók részéről 10 ülnök és 8 helyettes ülnök, a biztosított munkások részéről 10 ülnök és 7 helyettes ülnök. A verseczi munkásbiztosítási választott bírósághoz 1911-ben 8 elnöki ügy és 4 betegségi segély iránti per érkezett; 1911 végén folyamatban maradt egy segély iránti per.

A temesvári Lloyd-társulat választott bírósága

A temesvári Lloyd-társulat választott bírósága állandó, kivételes, állami bíróság, a melynek hatáskörét törvény (1881:LX. t.-cz. 94. §) határozza meg. A budapesti árú- és értéktőzsdén működő tőzsdebíróságon kívül, egyedül a temesvári Lloyd-társulat választott bírósága van ily állandó, törvényes hatáskörű bíróság gyanánt elismerve, a mennyiben az 1870. évi II. t.-cz. 2. §-a csak ama vidéki termény- és

gabonacsarnokok külön bíróságát állította vissza, a melyeknek még az 1868. évi LIV. t.-cz. életbelépte előtt, felsőbb helyről jóváhagyott alapszabályok erejénél fogva, tényleg fennállott választott bírósága volt, ilyennel pedig csak a temesvári Lloyd-társulat rendelkezett. A Lloyd-társulat választott bíróságának szervezetét és eljárási szabályait a társulat autonom jogkörében megállapított alapszabályok tartalmazzák. A választott bíróság fölött a közvetetlen felügyeletet Nagypélyi *Sternthal* Salamon, a Lloyd-társulat igazgatója gyakorolja, míg felsőbb felügyeleti hatósága a temesvári királyi ítélőtábla elnöke. Hogy ez a kivételes bíróság a temesvári és vidéki kereskedelmi és ipari életre mily befolyást gyakorol és mennyire elősegíti a kir. járásbíróságok nehézkes eljárásától elütő, gyors ítélkezésével az eléje utalt vitás ügyek és kérdések elintézését, arra nézve az 1911. évi ügyforgalmi adatok szolgálnak mindennél bővebb magyarázattal. Ezek szerint 1911-ben érkezett 296 per, a melyből az év végén csak 14 volt elintézetlen és 76 végrehajtási kérvény. A választott bíróság határozatát mindössze 8 esetben támadták meg jogorvoslattal és a kir. ítélőtábla a választott bíróság határozatát mind a nyolcz esetben helybenhagyta.

Jogászegylet

A jogi élet fejlesztése, a bíróságok tagjai és az ügyvédek közötti társas érintkezés intenzivebb kultiválása, mind a jogi élet által felvetett kérdések beható megvitatása czéljából, még 1891-ben megalakult a temesvári jogászegylet, a mely első elnökévé *Horváth* Jenő kir. ítélőtáblai tanácselnököt választotta. A mily nagy volt az egylet megalakításakor az iránta való érdeklődés, épp oly közöny mutatkozik jelenleg az egylet iránt. Alapos azonban a remény, hogy Temesvárott, mihamarább lüktető jogászi egyleti életről adhatunk számot.

A fehértemplomi kir. törvényszék

Az 1872. évi június hó 9-én kelt és a katonai Határőrvidék polgárosítását elrendelő legfelsőbb kir. leirat alapján kiadott 31.700/1872. számú igazságügyi miniszteri rendelet szervezte Temesmegye második törvényszékét, a fehértemplomi kir. törvényszéket. Ennek első tisztviselői katonák voltak; elnöke lett *Glaser* Eulog őrnagy hadbíró, bírái: *Burián* János őrnagy és *Hesske* József kapitány hadbírák; a kir. ügyészi tisztet *Kellner* Ferencz kapitány hadbíró töltötte be, a kik személyes ügyeiket illetőleg a katonai hatóságnak és a katonai bíróságnak voltak alávetve. Az ekként felállított törvényszék 1872 nov. hó 20-án kezdette meg működését; a hivatalos nyelv természetesen a német volt, 1873. évi deczember hó 1-én életbelépett a magyar hivatalos nyelvű kir. törvényszék, *Mály* István elnöklete alatt, azonban még az 1880-as évek is német nyelvű ítéleteket és határozatokat adtak ki. Ma már természetesen az összes ügyvitel magyar.

Fokozatosan lépett életbe a kir. törvényszék területén az 1868. évi LIV. t.-cz.-ben foglalt polgári perrendtartás, 1882. évi január elsején és fokozatosan léptek életbe a többi magyar törvények és jogszabályok is, kivéve a magyar magánjog szabályait, a melyek a kir. törvényszék területének egyes részeiből máig is száműzve vannak, a mennyiben a volt katonai Határőrvidékből alakított fehértemplomi, kevevárai és nagykárolyfalvai kir. járásbíróságok területén egyelőre még ma is az ausztriai általános polgári törvénykönyv van érvényben.

A fehértemplomi kir. törvényszék joghatósága a dettai, fehértemplomi, kevevárai, nagykárolyfalvai, oraviczabányai, szászkabányai és verseczi kir. járásbíróságok területeire terjed ki. A polgári, bűntető és telekkönyvi joghatóságon kívül, pénzügyi bírói hatáskörrel bír a saját, mind a karánsebesi, mind a pancsovai kir. törvényszékek területére nézve, míg bányaügyi bírósági jogköre, saját területén kívül, a lugosi, nagybecskereki, nagykikindai, szabadkai, temesvári, újvidéki és zombori kir. törvényszékekre terjed ki. Sajtóügyekben a fehértemplomi, kevevárai és nagykárolyfalvai kir. járásbíróságok területére nézve — esküdtszék kizárásával — szintén bírói hatósággal bírt, eme hatósága azonban 1900 január elsejével megszünt; jelenleg az 1897. évi XXXIV. t.-cz. 15. § II. pontjában és a 17. § utolsóelőtti bekezdésében megjelölt bűntettek és vétségekre nézve kivételes esküdt-, sajtó- és bűntetőbírósága a temesvári kir. törvényszék.

A fehértemplomi kir. törvényszék elnöke 1911 óta *Jakabffy* Pál. Bírák: *Popescu* Traján (ítélőtáblai bírói czímmel és jelleggel), *Seemayer* Béla, *Michalovitz* Gábor (vizsgálóbíró), *Kinaszevich* Béla, *Mártonffy* János, *László* Izidor, *Szenttamási* Miklós, *Schlachta* Jenő, *György* József dr., *Ladányi* Zoltán; albírák: *Gillányi* Artur, *Gál* Jenő dr., egy állás betöltetlen; kilencz jegyző, egy joggyakornok, egy irodaigazgató, két telekkönyvvezető, öt irodatiszt, két írnok, kilencz díjnok, öt hivatalszolga. A kir. törvényszék területén öt kir. közjegyző székel; van továbbá 14 állandó szakértő. A kir. törvényszékhez két kereskedelmi ülnök van kinevezve.

Járásbíróságok

A fehértemplomi kir. törvényszékhez tartozó kir. járásbíróságok a következők: *Dettai kir. járásbíróság.* Vezetője: *Porutiu* Emil kir. járásbíró, járásbírák: *Mottl* Lajos dr. és *Wild* Károly, egy telekkönyvvezető, két irodatiszt, egy írnok, két díjnok, egy bírósági végrehajtó.

Fehértemplomi kir. járásbíróság. Vezetője: *Zemplényi* Árpád Emil dr., járásbíró: *Sikorszky* Sándor, albíró ifj. *Tornya* Endre; egy jegyző, egy irodatiszt, két írnok, két díjnok, egy bírósági végrehajtó.

Kevevárai kir. járásbíróság. Vezetője: *Reichel* Frigyes dr., kir. járásbíró. Járásbírák: *Kapp* János, *Szabó* Sándor; albíró: *Hajdú* János; egy jegyző, egy telekkönyvvezető, egy irodatiszt, három írnok, öt díjnok, két bírósági végrehajtó.

Nagykárolyfalvai kir. járásbíróság Vezetője: *Jákó* Zoltán kir. járásbíró; albíró: *Novák* Jenő dr.; egy jegyző, egy telekkönyvvezető, egy irodatiszt, egy írnok, két díjnok, egy bírósági végrehajtó.

Az *oraviczabányai* és a *szászkabányai* kir. járásbíróságok nem fekszenek Temes vármegye területén s így azok személyzeti felsorolását mellőzzük.

Verseczi kir. járásbíróság. Vezető: *Paulovits* István, kir. ítélőtáblai bíró; járásbírák: *Baross* Dezső, *Guggenberger* Gyula, *Fuchs* Gyula dr., *Buócz* Imre; albíró: *Huszár* Aurél; egy jegyző, két telekkönyvvezető, öt irodatiszt, egy írnok, öt díjnok, két bírósági végrehajtó.

A kir. törvényszék székhelyén lévő fehértemplomi kir. járásbíróságon kívül, a most említett kir. járásbíróságoknak mindenike telekkönyvi hatósággal is bír.

A fehértemplomi kir. törvényszéknek és a hozzátartozó kir. járásbíróságoknak ügyforgalma 1911-ben a következő volt:

Beérkezett a kir. törvényszékhez 37.417 beadvány és sommás fellebb vitt ügy és pedig: 16.492 polgári, 11.667 telekkönyvi, 8150 büntető, 25 fegyelmi beadvány és 1083 sommás fellebb vitt ügy. A polgári perek száma volt 2690; a telekkönyvi ügyeké 7604, a perenkívülieké 425, a sommás perbeli fellebbezéseké 801, a felülvizsgálatoké 230, a felfolyamodásoké 52, a vizsgálóbírói ügyeké 327, az első folyamodású bűnvádi pereké 591, a pénzügyi kihágásoké 278 és a másodfolyamodású bűnvádi pereké 988. Esett egy bíróra, a telekkönyvi ügyek beszámításával, 1075 ügy, telekkönyvi ügyek nélkül 490 és e tekintetben a fehértemplomi kir. törvényszék a temesvári kir. ítélőtábla legjobban megterhelt bírósága.

A fehértemplomi kir. törvényszékhez tartozó kir. járásbíróságokhoz 1911-ben 10.303 sommás per, 2354 örökösödési, 6464 végrehajtási, 7296 vétségi, kihágási és 36.296 telekkönyvi ügy érkezett; a mellékes ügyszakokkal együtt, 69.862 ügy várt elintézésre. Ezekből az év végén 2517, vagyis a beérkezett ügyek mindössze 3·6%-a maradt befejezetlenül.

Fehértemplomi kir. ügyészség

A fehértemplomi kir. törvényszék mellé rendelt kir. ügyészség vezetője *Oszlányi* Kornél, kir. főügyészi helyettes; kir. ügyészek: *Fildán* Emil és *Gadó* István. Továbbá ott működnek: egy bírósági jegyző, két irodatiszt, két díjnok.

A fehértemplomi kir. ügyészség ügyforgalma 1911-ben 1753 k.-ü.-lajstrombeli, 6 fegyelmi és 1 kereskedelmi vétségi ügy volt, a melyekből az év végén csak 9 maradt folyamatban.

IPAR, KERESKEDELEM, HITELÜGY ÉS FORGALOM.

A modern városok kialakulásával országunk kultúrájának, közgazdaságának, haladásának eme góczpontjait a köztudat historiájuknak, lakosságuk összetételének, vagy a fejlődésük irányának megfelelő jellegzetes gondolatkörbe helyezte, a melylyel az illető város sajátosságának össszefoglalása jut kifejezésre. Így lett Kolozsvárból a „kincses“, Debreczenből „a Kálvinista Róma“, Szeged az „Alföld metropolisa“, Esztergom „a primásvárosa“, Székesfehérvár „a királyok temetője“, Mohács „a nemzet temetője“, Eger „Dobó városa“, Hajdunánás és Szoboszló „Hajduvárosok“, Komárom „a vár“, Kecskemét „a hírös“, Pozsony „a koronázó“, Arad „a vértanuk városa“, Fiume „a magyar tengerpart“ stb.

Mint közgazd. középpont

Ha Temesvár városáról esik szó, első pillanatra senki sem gondol a város dicső történetére, páratlan kiépülésére, mintaszerű közigazgatására, hanem mindenki gyári kéményeit látja maga előtt és ipari kiválóságának adja meg a megérdemelt elismerést. Temesvár városában az ország a nagyipari középpont példaképét tudja. Temesvár maga is a közgazdasági téren elért eredményeket tartja legnagyobbra. Annyi bizonyos, hogy a legújabb kori iparfejlesztés országos művén Temesvár a legnagyobb sikerrel fáradozott, a mi a város czéltudatos és körültekintő iparpolitikájának legszebb bizonyítéka. A gyári ipart illetőleg a hazai városok sorában ma Pozsony még erős versenytársa Temesvárnak, de a jövő Délmagyarország metropolisát ebben a tekintetben is első helyre fogja emelni; ezzel kecsegtet legalább a magyar nagyipari termelés jövendő fejlődése: a Balkán felé irányuló kivitel. Minél inkább emelkedik a Temesvár szomszédságában levő, vízi úton is elérhető fogyasztási terület fontossága, annál szembetünőbbé fognak válni azok a ma is már nagy figyelemben részesülő előnyök, a melyekkel a város geografiai fekvésénél és más anyagi és erkölcsi tényezőinél fogva rendelkezik.

Kereskedelmi szempontból Temesvárt Budapest után határozottan a vezető szerep illeti meg. Érdekesen domborodik ki a kommercziális vállalkozás terén is a nagyüzemek összpontosulása. Temesvár bonyolítja le hazánk vidéki városai között a legnagyobb kereskedelmi forgalmat. Ez a megállapítás a kommercziális nagyvállalatok számával magyarázható és ezt igazolja az osztrák-magyar bank temesvári fiókja is, mely itt a többi vidéki fiókot túlszárnyaló üzleti forgalmat mutat ki.

Ez a széleskörű ipari és kereskedelmi tevékenység a város hírét-nevét messze túlröpítette az ország határán. A temesvári árúnak, mondhatni, Európa valamennyi államában és a tengeren túlon is van piacza. Ma temesvári liszttel süt a németországi háziasszony, temesvári czipőt hord az angol gentleman, temesvári harang kong Romániában, temesvári szeszt mérnek Törökországban, temesvári kalap kerül Francziaországba, Belgiumba, temesvári czukorkát majszol a bulgár gyerek, temesvári szilvoriumot iszik az orosz és kanadai, temesvári kocsikat hajtanak Szerbiában, temesvári gyapjufonalból is készül a kisázsiai szőnyeg, temesvári vajat esznek az Egyesült-Államokban, temesvári illatszert is használ a svéd és temesvári gyujtóval gyujt czigarettára az egyiptomi.

Temesvár példája az ipar és kereskedelem nagy városfejlesztő hatásának. Mindaz, a mit az ország ma Temesváron szépnek, helyesnek, dicsérendőnek tart, mindaz, a mi itt együttvéve a nagyszerű haladást produkálta, mind az a sok eredmény, mely Délmagyarország középpontját megkülönbözteti a többi hazai várostól, a kultúra magas foka, a jólét folytonos emelkedése, a közállapotok mintaszerűsége: egy közös forrásra, az iparra és kereskedelemre vezethető vissza.

Nem akarván fölösleges ismétlésekbe esni, mellőzöm a város iparának régi történetét, mert ezt a város történetének tudós írója Szentkláray Jenő dr. ugyancsak e kötet keretében, az egyes korszakok szerint, a kellő részletességgel és

Gróf Mercy iparpártolása

alapossággal megírta. Közismert különben, hogy a temesvári gyári ipar megteremtése és felvirágoztatása egyedül gróf *Mercy* érdeme, a mit legjobban igazol az a sajnálatos körülmény, hogy a kormányzónak az 1733. évben az olasz csatatérre való távozásával az itteni nagyipari vállalkozás fokozatosan hanyatlott. Közvetetlen utóda, báró *Engelshofen* még éberen őrködik a Mercy alatt keletkezett állami gyárak jó hírén és kamatmentes kölcsönök engedélyezésével segíti a bérlőket (Baróti-féle Adattár, 330. és 596. oldal), a többi kormányzó azonban nemcsak hogy nem fejlesztette tovább a jól megalapozott munkát, hanem még az átvett örökséget sem tudta megőrizni.

Alig húsz évvel Mercy kormányzósága után gróf *Haugwitz* és *Prokop* a nagyobb magyar városok 1755. évi állapotáról szóló jelentésében már azt közli Temesvárról, hogy marhavására jelentékeny, a városban sok német lakik, de gyáros alig van közöttük. (Milhoffer Sándor: Magyarország közgazdasága, első kötet 219. oldal.) Ha a tanulmányi útra kiküldöttek szavahihetőségét a többi magyar városról tett megjegyzéseik miatt kétségbe is vonjuk, mindamellett el kell ismernünk azt, hogy a viszonyoknak legalább is megközelítő hűséggel adtak képet, mert II. József útitársának, Albert Szász-Hesszeni herczegnek az 1768. esztendőből származó naplója megerősíti a mondottakat. A napló szerint — melynek ide vonatkozó részét Szentkláray idézett munkájából merítjük — „a gyáraknak a kereskedelmet virágzóbbá kellett volna tenni és erre nézve ama szép kezdet alapján, melylyel gróf Mercy, eme tartomány első kormányzója, azt megindította, minden remény meg is volt, nem tudom azonban, hogy mi okozhatta az idők folyamán ezeknek a gyáraknak a megszünését, melyeknek csupán a neve és a helye maradt meg."

A czéhek

A kézmívesség nem követte a gyári ipart a hanyatlásban. A népesség szaporodása, az igények növekedése mindinkább több és több iparost vonzott a városba. És a kisipar haladásával bizonyára párhuzamosan járt a czéhszervezet fejlődése is. Eme kisipari érdekorganizáczió szervezésére nézve a törekvés kétségtelenül igen korán jutott kifejezésre, mert czéhek alakítását a városi tanács az 1718. évben, tehát működésének első esztendejében kérte már (Preyer-féle monográfia. 56. oldal). Tudomásunk van arról, hogy 1727-ben a posztónyíróknak már volt czéhszervezetük. Megmaradt a csizmadiák czéhének az 1793. évet feltüntető pecsétje is. A többi czéh mind később keletkezett. A legtöbb az 1815. évből való. Temesvár város levéltárában 17 czéhlevelet őriznek, melyek közül a következők származnak a jelzett esztendőből: kerékgyártó és kovács, németszűcs és keztyűs, lakatos, órás, sarkantyús, puskaműves, ónöntő és ráspolymetsző, harangöntő, gombkötő és zsinórverő, ötvös és rézműves, timár, üveges, esztergályos, szitakötő és fésűs, ács, kőfaragó, kőműves, cserepes, kéményseprő, kádár, kalapos, asztalos, orgona- és hangszerkészítő, kötélgyártó, nyerges és szíjgyártó. Későbbről kelt a kordoványos (1817), szappanos (1828), fazekas (1829), harisnyakötő, takács, posztókészítő- és paszományosczéh (1839) levele. Szádeczky Lajos dr. „A czéhek történetéről Magyarországon" czímű munkája még felsorolja a németszabók, pékek, molnárok, viaszöntők, magyarszabók, szürszabók (valamennyi az 1815. évből), magyartimárok (1816), csizmadiák, szűcsök, vargák (1817), halászok és mészárosok (1818), kéményseprők (1819) és hentesek (1835) czéhét, melyeknek szabadalomlevele az országos levéltárban található meg. Végül a temesvári régészeti múzeumban őrzött pecsétek bizonyítják, hogy még fodrász-, bádogos-, posztókészítő-, paszományos-, festő-, szobafestő és nyerges-szíjgyártóczéh is volt a városban. A város levéltárában őrzött czéhlevelek intézkedései nagyjában megegyeznek. Hat 52, a többi 49 czikkelyes. A vándoridő mindegyik iparágra nézve három év, míg az inaskodás ideje két és három év között változik. A czéhlevelek első czikkelye szerint: „Akik valamely mesterség tanulására szándékoznak, akár melly törvényesen bévett Valláson legyenek, az Innasságra különböztetés nélkül felvétettessenek". Ez a czikk intézkedik továbbá az inas felvételének alakiságairól és megállapítja a felvételi díjat. A második czikk az óváspénzről, vagy kezességről szól. A harmadik a tanidőről. Szorgalomra és jó erkölcsre inti továbbá az inast és emberséges bánásmódra a mestert, a ki az inast „a hitbeli Vallásban, az Erköltsiségben, a mesterség, vagy kézi műnek minden részeiben szorgalmatosan oktassa". Az inasokról szóló fejezet további határozmányai a mulasztás és elbocsátás eseteit, a más mesterhez való szegődést, a húsz forintnál nem nagyobb tanítási díj megállapítását, az elhúnyt mester fel nem szabadult inasának más mesterhez való beállását, a felszabadítást szabályozzák és kimondják, hogy a mester fiai csak azt a kedvez-

Temesvári czéhpecsétek.

1. Kádárok. — 2. Szűrszabók 1816. — 3. Szappanosok 1833. — 4. Nyerges és szíjgyártó. — 5. Csizmadiák 1793. — 6. Szerb czéh 1819. — 7. Coktus nodulariorum 1811. — 8. Posztókészítők és paszományosok. — 9. Fodrászok. — 10. Kéményseprők 1856. — 11. Sütők, molnárok 1816. — 12. Kocsigyártók és kovácsok 1813 — 13. Festők és szobafestők. — 14. Lakatosok, órások. — 15. Ruhakészítők 1816. — 16. Egyesült czéhek 1828. — 17. Bádogosok. — 18. Vargák 1816. — 19. Gyárvárosi kordovánosok.

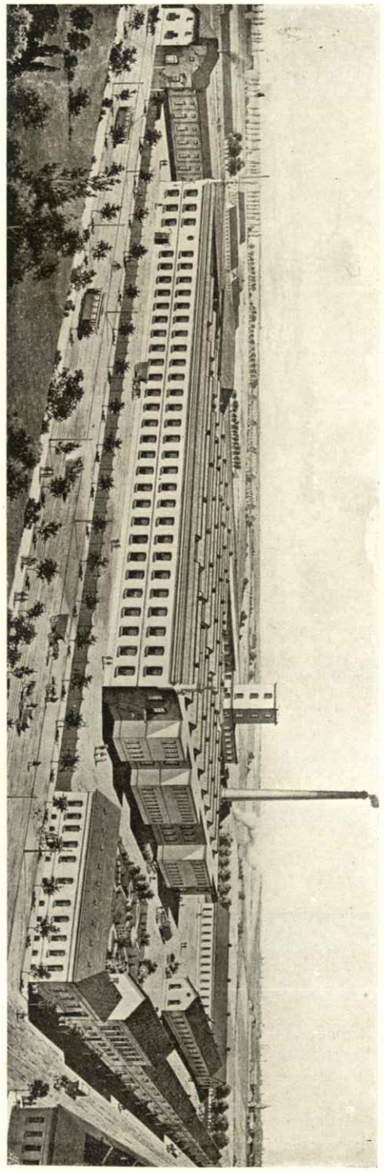

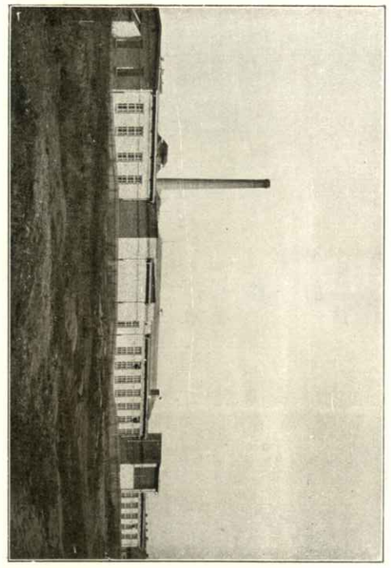

1. és 2. Az első temesvári textilipar és gyapjufonalgyár. — 3. A „Turul" czipőgyár.

ményt élvezik, hogy a felszabadítási díjnak csupán felét kötelesek megfizetni. Tizenegy czikk a „mesterlegényekre" vonatkozik. A czéhleveleknek ez a része a segéd felfogadásáról, a vándorlási időről, a munkába való állásról, a felmondási időről (ez általánosan félesztendő, hanem „ha oka az Előljáróság által elégségesnek találtatik" 14 nap; „ellenben a Mestereknek sem szabad időközben kénnyek szerint a Legényeken kiadni"), a rendkívüli beállás, továbbá „valamely Uraság szolgálattyába lépés" esetéről, az éjjel való hazatérés és a „korhelyhétfő (blauer Montag)" büntetéséről, az összebeszélésekről, a legényszövetségek alakításának tilalmáról, végül a czéhmestereknek, alczéhmestereknek és a munkaadónak tartozó engedelmességről és tiszteletről intézkedik. A következő fejezet a mesterségre való jutást, a remekmunkát „a mestertaksát", a mesteri jog eladását és átengedését, a vidéki mestereknek a czéhbe való felvételét tárgyalja. A további határozmányok az istentisztelet látogatására, a segédek elcsábításának tilalmára, más mester munkája ócsárlásának büntetésére, a czéh helyén lakó és a czéhbe nem tartozó mesterekre (Stöhrer), a vásárok látogatására, a czéh közérdekű kötelességeire, megbetegedés esetén segéd átengedésére, a czéhbeliek eltemetésére, az özvegyekre, a czéh gyűléseire, a czéh és az alczéhmester választására, a czéhláda kulcsaira, a büntetés czímén befolyt pénz hovafordítására és az azzal való elszámolásra, a czéhhel való levelezésre vonatkozik. Az utolsó czikk végül kimondja, hogy „keményen tilos az annak előtte tapasztalt visszaélések és balvélekedések visszahozása".

Kisipar

A mult század ötvenes éveiben a temesvári kisipar már országos hírű volt. A kézmívesek közül az asztalosok tüntek ki a bécsi gyártmányokkal versenyző készítményeikkel. A kovácsok, a többi jó munka mellett, főleg kitünő takaréktűzhelyeket szállítottak. A szabók viszont annyira remekeltek, hogy ruháikat a budapesti és bécsi készítményekkel mérték össze. Hasonlóképpen kiváltak a czipészek is, a kiknek árúit bécsinek adták el. (Jahresbericht der Handels- und Gewerbekammer in Temesvár 1853—1856.) Jellemző az akkori viszonyokra, hogy a kézmívesek sorában legyezőkészítő, czukrász, látszerész, kárpitos, vésnök, aranyozó is volt már.

Új gyárak

A XVIII. században alapított gyárak közül a mult század derekán már csak egy-kettő volt üzemben, ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a város elveszítette ipari jellegét, mert a megszünt gyárak helyén újak keletkeztek, a melyek Temesvárnak a hazai városok között elfoglalt ipari kiválóságát ismét biztosították. 1856-ban a városban 25 nagyipari telep volt, melyek a gróf Mercytől alapított Gyárváros on kívül, a többi városrészekben is feküdtek. Ezek a gyárak a következők voltak: Három könyvnyomda (egy állami és két magán, az állami fiók-nyomdának 70 alkalmazottja volt); stearingyertyagyár, mely 50 munkást foglalkoztatott; szabadalmazott pasztel-czeruzagyár; állami dohánygyár, mely 1856-ban 297 munkásnak adott kenyeret. Spódiumgyár; három szeszégető, mely évenként mintegy 8000 akó szeszt égetett; két olajgyár. Évi termelésük 2000 mm finomított és 1000 métermázsa tisztátalan olaj volt; likőrgyár, mely évenként 80.000 üveg és 100 akó rumot adott el; két eczetgyár 20.000 akó évi forgalommal; bőrgyár; szalmakalapgyár; állami sörgyár 220 akó évi forgalommal; két selyemgyár; mezőgazdasági gépgyár, mely fiókvállalata volt egy prágai gyárnak; lakatosárúgyár. Ez a vállalat vas- és sárgarézöntővel volt kapcsolatos és összesen 60 munkással dolgozott; tésztagyár, mely csupán három évig volt üzemben; gyertya-, szappan- és illatszergyár; téglagyár. 1854-ben a városban öt millió téglát égettek. (Jahresbericht der Handels- und Gewerbekammer in Temesvár. 1853—1855.)

A kiegyezés után

Az Ausztriával való kiegyezés után sem szünetelt a vállalkozási kedv. Az 1873. évi pénzügyi krizis bekövetkezéséig több gyár alakult, melyek azonban — néhánynak a kivételével — mind áldozatává lettek az országos közgazdasági válságnak. Három gőzmalom, egy papiros-, két szesz- és olaj, egy fűrész-, árú-, stearin- és szappan-, egy keményítő- és vegyészeti- és egy téglagyár roskadt így össze a mindent maga alá temető válság súlya alatt, a mely sokáig megbénította a város közgazdasági életét. Egy évtizednek kellett elmulnia, míg Temesvár újból visszanyerhette azt a pénzügyi erőt, melylyel a gyáripar terén való hivatásának teljesítését újból megkezdhette. A nyolczvanas években az alapítási kedv ismét szárnyra kelt és azóta egyre tart.

Kiállítás

A város közgazdaságának történetében az 1891. évi országos ipari és mezőgazdasági kiállítás korszakos volt. A kiállítás széles kerete és imponáló anyaga a városra terelte nemcsak Magyarország, hanem Ausztria figyelmét is. Temesvár hírének, nevének ez a terjedése igen időszerű volt, mert az 1899. évi iparfejlesz-

tési törvény meghozatalát megelőző nemzeti felbuzdulás és a törvény alkotása, az osztrák nagyipari érdekeltséget és tőkét a hazánkban való letelepülés hasznosságára intette. Ilyenképpen Temesvár városa a vállalkozás szemében már akkor előtérben állott, a mikor a többi magyar vidéki város a propaganda munkáját még csak megkezdte. Temesvárnak a latolgató tőke előtt kétségtelenül megvolt és megvan az az előnye, hogy a Balkán-félsziget államainak szomszédságában fekszik, hogy a szélrózsa minden irányában, kitünő vasúti és a mellett víziösszeköttetése van, hogy sokféle nyersanyagot termő vidék középpontja, hogy jó és bő munkásanyaggal rendelkezik, hogy régi ipari góczpont, hogy a város lakosságának nyelvi viszonyai miatt a külföldi tőkés és a munkás nem kénytelen magát falai között teljesen idegennek érezni.

Temesvár és az idegen tőke

Ámde mind a munkás, mind közlekedésügyi, produkczionális és egyéb előnyökre más magyar városok is reámutathattak. Ezek közül az osztrák határhoz közel levő városok, Pozsony, Győr stb., a földrajzi fekvésnek is olyan hasznára hivatkozhattak, a mely éppen a leginkább érdeklődő osztrák tőkének fölötte kedves volt. Már pedig Temesvár a külföldi, főleg az osztrák tőke megnyerésére alapította iparfejlesztési programmját, a melyet természetesen szeretettel valósított meg a hazai vállalkozás érdekében is. Oly reális keretbe kellett tehát helyezni a gyári ipar fellendítésére, új nagyipari vállalatok alapítására irányuló törekvést, a mely a számító tőke figyelmét anyagi téren köti le. Ezért az iparfejlesztési programm legsarkalatosabb tétele az új gyáraknak messzemenő kedvezményekben való részesítése lett. S e tekintetben Temesvár nemcsak időbelileg előzte meg a többi hazai várost, hanem az áldozatkészség nagyságára nézve is, a minek legjobb bizonyítéka, hogy az iparfejlesztés iránt érzéket tanusító magyar városok a temesvári mintát fogadták el és utánozták.

Iparfejlesztési mozgalmak

Az e programm alapján az utolsó 12 évben keletkezett első három gyár osztrák alapítás volt, az azokat követő két gyár pedig magyar, de nem temesvári tőkével alakult. Ennek megállapításával azt akarjuk igazolni, hogy az idegen tőkének ilyen módon való lekötése körültekintő gondoskodásnak, céltudatos agitációnak, folytonos utánjárásnak volt az eredménye, a mely a város vezetősége mellett, a temesvári kereskedelmi és iparkamara elnökségének köszönhető. A kamara volt az, a mely az iparfejlesztés munkájának első felét: az akvirálás nehéz feladatát végezte. Pénzügyi és vállalkozói körökben való összeköttetéseinek felhasználásával, állandóan fenntartotta és fokozta a város iránt való érdeklődést addig, a míg a teljesen kidolgozott tervek életre keltését a városra bízhatta. Így keletkezett 1899-ben a kalap-, 1900-ban a czipő-, 1905-ben a pamutfonal-, 1906-ban a gyapjúfonal-, 1907-ben a kötött és szövöttárú- és a szappan-, végül 1911-ben az aczéllánczgyár.

A gyáripar támogatása

Hogy képet alkothassunk magunknak a temesvári iparfejlesztés mértékéről, ide iktatjuk mindazokat a *kedvezményeket*, a melyeket a város 1899 óta a gyároknak nyujtott:

A *kalap-*, valamint a *czipőgyár* a 15 évi adó- és illetékmentességen kívül, a mely a többi itt alapított gyárnak is jutott, a rajta levő épületekkel ingyen telket kapott és a város a szükséges munkástörzs neveléséért munkásonként és évenként 10—10 K-val segélyezi a telepeket, a melyek azonban egyenként legfeljebb évi 6000 koronát kaphatnak ezen a czímen. — A *gyapotfonalgyár* öt holdnyi ingyentelket nyert és önköltségi áron kapja a villamos áramot. — A *gyapjúfonalgyárnak* a város $2^1/_2$ holdnyi ingyenes telket adott és minimális áron engedi át a villamoserőt. — A *kötött és szövöttárúgyár* 2335 öl ingyentelekhez jutott, építési anyagot részben ingyen, részben önköltségi áron kapott és tíz esztendőn át évi 4000 K-nyi szubvencziót húz. — A *lánczgyár* segélye 1000□-öl ingyentelek, építési anyag ingyen és villamoserő minimális áron. — A *szappangyárnak* a város a gyári épületet és a hozzátartozó telket 10.000 K kedvezményes áron adta el és hat éven át, évi 1500 K-val támogatja.

Szakoktatás

A *kisipar* fejlesztése is gondja az illetékes tényezőknek. Ezen a téren az igyekezet főleg oda irányul, hogy a szakismeretekben való haladást biztosító tanfolyamok intézménye általánosítást nyerjen. A fa- és fémipari szakiskolán a következő mesterségekben tartanak esti kurzusokat: könyvnyomdászat, kazánfütés, dinamogépkezelés, lokomobil és cséplőgépkezelés, szabadkézi rajztanfolyam, czipész-, szabótanfolyam, fémipari szerszámgépkezelés, motorkezelés és stabilgőzgépkezelés. E tanfolyamok kibővítése állandó gondoskodás tárgya. A motorikus erő igénybevételének megkönnyítésére a városi villamosmű mérsékelt árú áramot szolgáltat a kisiparnak.

A kereskedelmi és iparkamara pedig évenként egy kisiparost küld a külföldre, hogy mesterségében tovább képezze magát. Közel van végül a megvalósításhoz a közműhelyek építési terve is.

Ezidőszerint Temesvárnak 1996 iparosa van. Az egyes iparágak megoszlása 1911 deczember 31-én a következő volt:

Az iparágak megoszlása

Vasgyártás, vas- és aczélöntés 2, kovács 38, szerszámgyártó 4, reszelőgyártó 3, drótgyártó, drótfonó és szövő 1, késgyártó 8, lakatos 47, vasbútor- és pénzszekrénygyártó 3, arany- és ezüstmíves 12, rézmíves, rézhámor sárgarézöntő 7 ,bádogos 36, gép-, kazán- és hajógyártó 9, fegyvergyártó 1, varrógép- és kerékpárjavító 2, vasúti műhely 1, kocsigyártó 22, villamosszerelő 3, közhasználatú villamos áramfejlesztőtelep 1, orgona- és zongorakészítő 7, egyéb hangszeripar 3, órás 34, orvosi műszer- és taneszközgyártó 22, czement- és gipszárúgyár 1, kövek mechanikai megmunkálása 8, tégla- és tűzálló-agyaggyár 6, fazekas 12, fűrészgyártó 3, parkettagyártó 3, hordógyártó 8, kaptafavágó 1, asztalos 90, esztergályos 11, aranyozó 4, gyermekjátékszer-készítő 1, fából való szerszámkészítő 2, szitakötő 6, kosárfonó 4, fésűs 4, bőrgyártó és bőrfestő 11, bőröndös 2, szíjgyártó és nyerges 16, sörte-, szőr- és tollipar 6, gyapjúipar 3, len-, kenderkikészítés és kötélgyártó 6, len-, kenderszövőipar és vattagyártó 4, harisnyakötő 3 ,gombkötő 3, kelmenyomtató kékfestő 7, kárpitos 25, szabó 111, szűcs 16, fehérneműkészítő 3, nyakkendőkészítő 1, női divatárúkészítő 17, varrónő 2, esernyő- és napernyőkészítő 2, keztyűgyár 3, kalapos 9, sapkás 2, szalmakalapgyár 2, művirág- és disztollgyártó 1, czipész és csizmadia 241, bocskoros 8, papucsos 20, ruha- és folttisztító 8, mosás és vasalás 24, borbély 132, papirosanyag és papirosgyártó 1, papirosárúgyártó 3, könyvkötő 9, malomiparos 7, sütő 74, tésztagyártó 1, czukrász 13, czukorkagyártó 39, csokoládégyár 1, mézeskalácsos 7, hentes 92, mészáros 42, béltisztító 4, konzervgyártás húsanyagból 1, sajt-, túró- és vajgyártó 2, dohánygyártás 1, sör- és malátagyártó 1, szeszgyártó 3, eczetgyártó 4, konyak-, likőr- és pálinkagyártó 3, szikvízgyártó 17, jéggyártó 1, közvágóhíd 1, világító-gázgyár 2, gyufagyár 1, növényolajgyártó 2, gyertya-, szappan- és illatszergyártó 5, kocsikenőcs- és fénymázgyártó 3, egyéb vegyészeti czikkek gyártása 4, gyepmester 1, építészet 20, csatornaépítés 1, kőmíves 59, ács 26, cserepező és palafedő 20, üveges 11, szobafestő 50, fényező és mázoló 32, czímfestő 10, kövező és aszfaltozó 7, gáz-, gőz- és vízberendező 2, kútásó 5, kéményseprő 11, lakás-, szoba- és ablaktisztító 1, köztisztasági vállalkozó 2, nyomdaiparos 17, fényképész 17, vésnök 7, festő és képfaragó 9, egyéb műiparos 6, vendéglős, szállodás, kocsmáros 162, markotányos és kifőző 6, kávéházak 47, fürdős 4.

A munkások képzettsége

A temesvári kézmívesek készítményeinek fogyasztási területe nem egyenlő a városi vámvonalon belül levő helylyel. Az idevaló iparosok árúinak valóban a város határát messze meghaladó vidéken is van keletje. Temes, Torontál és Krassó-Szörény vármegyék középosztálya gyakran megfordul a városban és a temesvári kézmíveseknek állandó vevőjévé lett. A munkára való alkalom bősége a temesvári kisipar fejlődésére, a munka módjára és minőségére nagy hatást gyakorol. Temesvár egyfelől magába szívja a vidék képzett iparosait, másfelől vonzóerőt gyakorol a távolabb is lakó mesterségükben kiválóan járatos iparosokra. Az intelligenczia szükségleteinek folytonos emelkedése is arra bírta a város iparosait, hogy szakismereteiket állandóan gyarapítsák és olyan segédmunkásokról gondoskodjanak, a kik megfelelő képzettséggel rendelkeznek. Ebben az utóbbi tekintetben egyelőre még bizonyos nehézségek állanak fenn, a melyek azonban idővel remélhetőleg eltávolíthatók lesznek. Ez különben nem helyi, hanem országos baj. Az ipari munkások java, vagyis a leghasználhatóbb része, a fővárosba, vagy — német nyelvtudása révén — más külföldi nagy városba igyekszik. A temesvári iparos ezért a bér felemelésével kénytelen a jobb munkaerőt itt tartani.

Fejlettebb iparágak

Temesvár ipari fejlettségéhez képest a kézmívesség általában a korszerű haladás bizonyítékát szolgáltatja. A sokféle iparág közül különösen a ruházati és a műipari csoport válik ki. A városi lakosság finomodott ízlésével és fokozott igényeivel párhuzamosan kellett haladni a szabó- és czipészmesterségnek, melynek termékei feleslegessé teszik a fővárosi készítményeket. Jó híre van a temesvári női szabóságnak is, melynek munkái nem csupán a szorosan vett Délmagyarországon, hanem az ország távolabbi vidékein is keresettek. A lakatosárúk készítésében szintén jeleset mutat fel; hasonlóképen elsőrangú a fényképészet, mely a fővárosival vetekszik és termékei a külföldön is elhelyezést találnak. A kocsigyártás szintén kivitelre dolgozik. Készítményei csiny, elegánczia és tartosság dolgában válnak ki. Végül ki kell emelni a czukrászatot, mely szintén elismerést érdemel. Specziális iparága Temesvárnak a harangöntés, mely árúit a Balkán államokban is elhelyezi.

Hanyatló iparágak

A fejlődő iparágak mellett azonban hanyatlókat is találunk. Ezek pangásának oka azonban általános és eddig egyfelől a gyári verseny, másfelől pedig a kelendőség megcsappanása. A nagyipari produkczió szorítja ki a gombkötő-, paplanos-, sapkás-, fésüs, kefekötő-, timár-, viaszöntő- és gyertyamártóipart. A köpenyegszabóság, mely valamikor virágzó iparága volt a városnak, a kereslet csökkenése

miatt hanyatlik, a fazekasipart a zománczos bádogedények használata szorítja ki, az esztergályosság a síma butorok térhódítása miatt vesztette el a foglalkoztatás terének jó részét, a mézeskalácsosipart pedig a czukrászat szívja fel lassanként.

Nagyipar és gyárak

Temesvár város közgazdasági jellegét a gyáriipar szolgáltatja. Ebben a tekintetben főleg a nagyipari vállalatok sokfélesége és az egyes telepek nagysága és különleges volta következtében, a hazai városok közül, Budapesten kívül, csupán Pozsony hasonlítható össze vele. Temesvár nemcsak számbelileg mulja felül a gyárakat illetőleg hazánk többi városát, hanem több olyan ipari teleppel is rendelkezik, a mely az ország legnagyobb gyárainak sorában foglal helyet. A következő lapokon részletes ismertetését adjuk a város nagyipari termelésének, azért itt csak azt jegyezzük meg, hogy a város nagyipara, különösen a textil-, ruházati-, élelmezési és vegyészeti iparcsoportokkal tünik ki.

1911 végén a városban 60 gyár volt. Itt meg kell jegyeznünk, hogy gyárnak azt az ipari telepet minősítjük, a mely vagy tömeges termelésre állandóan legalább 20 munkást foglalkoztat, vagy az 1907. évi III. t.-cz. végrehajtási utasításának 1. §-a szerint, azt „melyben az előállításnál alkalmazott eljárások minemüsége és a termelt iparczikkek mennyisége és értéke a gyári jelleget 20 munkás nélkül is kétségtelenné teszi".

Az 1911. év végén következő 60 gyár volt üzemben:

Vas- és fémipar

Egy *pénzszekrénygyár*, mely a lakatosárúgyártással kapcsolatos. Az alkalmazott összes munkások száma 70.

Egy *lakatosárúgyár*. Ez a vállalat az iparág körébe vágó valamennyi munkával foglalkozik, szép mütárgyakat és különlegességként vasalások, tólózárak, szellőztetők, szivattyúk, kényajtók tömeges gyártását is üzi. A gyár 50 munkással dolgozik.

Egy *lánczgyár*, mely ipari és gazdasági czélra szolgáló lánczokat, továbbá zablákat és csatokat készit. Munkásainak száma 30.

Egy *vas- és rézbútorgyár*, 30 munkással.

Gépgyártás

Két *gépgyár*, 70 munkással.

Egy *vasúti műhely*, melynek 539 munkása van.

Egy *villamosáramot fejlesztő telep*, mely városi tulajdon; 61 munkással dolgozik.

Egy *elektrotechnikai* gyár; villamos motorokat, dinamógépeket, indító készülékeket és kapcsolókat gyárt, 50 munkással.

Két *kocsigyár*, melyben 50 munkás talál foglalkozást. A két telepnek Romániába, Szerbiába és Bulgáriába kivitele van.

Kő-, föld- és agyagipar

Egy *czementárúgyár*, 100 munkással.

Négy *téglagyár*, mely évenként 10—12 millió téglát termel.

Egy *kőárúgyár*, mely 40 munkást foglalkoztat.

Egy *agyagárú-* és *kályhagyár*, 25 munkással.

Fa- és csöntipar

Három *bútorgyár*. Az összesen 90 munkással dolgozó gyárak egyike parkettát is készit.

Fonó- és szövőipar

Egy *gyapjúfonalgyár*, mely ezidőszerint 3000 orsót tart üzemben. Ausztriába, Bosznia-Herczegovinába és a Balkán-félsziget államaiba tekintélyes kivitele van. Hazánknak egyetlen ily vállalata. Munkásainak száma 180—250.

Egy *nemezgyár*. Közönséges nemezárúkat készit, melyekből Ausztriába, Romániába és Bulgáriába állandóan exportál is. Rendszerint 30 munkásnak ad dolgot.

Egy *gyapotfonalgyár*. Egy millió korona alaptőkéjü részvénytársaság tulajdona. A vállalat 200 munkással és 11.000 orsóval dolgozik. Mintagyár, melynek számottevő kivitele van Ausztriába, az annektált tartományokba és Szerbiába.

Két *szövőgyár*. A nagyobbik 60 széket tart üzemben és főleg ú. n. szerb vásznat készit. A kisebb, 10 székkel működő telep különféle terítőket és függönyöket is gyárt.

Egy *kötött-* és *szövöttárúgyár*. Ez a jónevü gyulai harisnyagyár társvállalata 300 munkással dolgozik.

Ruházati ipar

Egy *bajuszkötőgyár*, 22 munkással.

Egy *kesztyügyár*, mely 50 munkást foglalkoztat.

Egy *nemezkalapgyár*. Puha- és kemény, gyapjú- és nyúlszőrkalapokat készit, melyeknek mind hazánkban, mind a külföldön és pedig Ausztriában, Németországban, Svájczban, Franczia-országban, Belgiumban, Angliában és a keleti országokban, kitünő a kereslete. A vállalatnak, mely az ország legnagyobb kalapgyára, 430 munkása van.

Két *szalmakalapgyár*. Férfi-, női- és gyermekkalapokat gyártanak, közönségesebb és finomabb minőségben. Mind a kettőnek Ausztriába és a Balkán országaiba kivitele is van. A két gyár 50 munkással dolgozik.

Egy *czipőgyár*. A Turul czipőgyári részvénytársaság nagyipari telepe hazánk egyik legnagyobb gyári vállalata. 900 munkással dolgozik és árúit 130 fiókja útján értékesiti. Fiókjai közül 35 Magyarországon, 41 Ausztriában, 33 Németországban, 1 Szerbiában, 1 Angliában, 1 Hollandiában és 1 Svájczban van. Évi kivitele 3·5 millió K.

Élelmezési és élvezeti ipar

Három *műmalom*. A lisztgyártás a város legrégibb gyártási ága, mely ma is virágzó. A temesvári gőzmalmoknak jelentékeny kivitelük van, a mely Ausztriába, Németországba, Hollandiába, Franczia országba és Angliába irányul.

Egy *kenyér-* és *süteménygyár*, 20 munkással.

Egy *halkonzervgyár*, 20 munkással.

Egy *czukorkagyár*, mely gőzüzemre van berendezve és a kereskedelmi árún kivül, finomabb selyem-, dragée- és dessert-czukorkákat és cakesárút is készit. 60—80 munkást foglalkoztat.

Temesvári Hungária gőzmalom r.-t.

Temesvári műmalom r.-t. azelőtt Erzsébet gőzmalom.

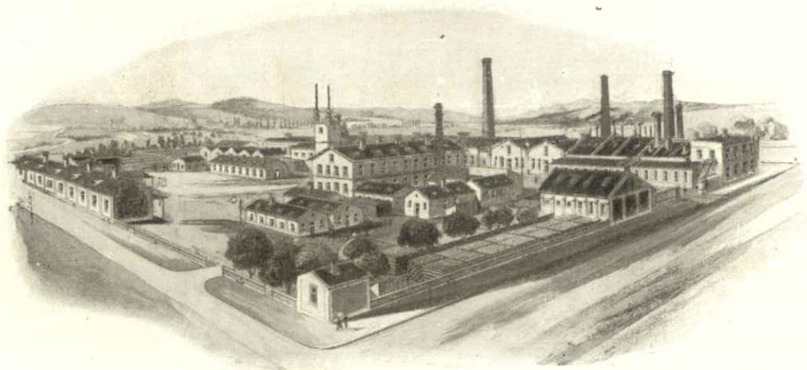

Temesvári Első Gyufa, Kocsikenőcs és Vegytechnikai gyár r.-t.

Az I. Délmagyarországi Kalapgyár r.-t.

A Délmagyarországi Láncczgyár r.-t.

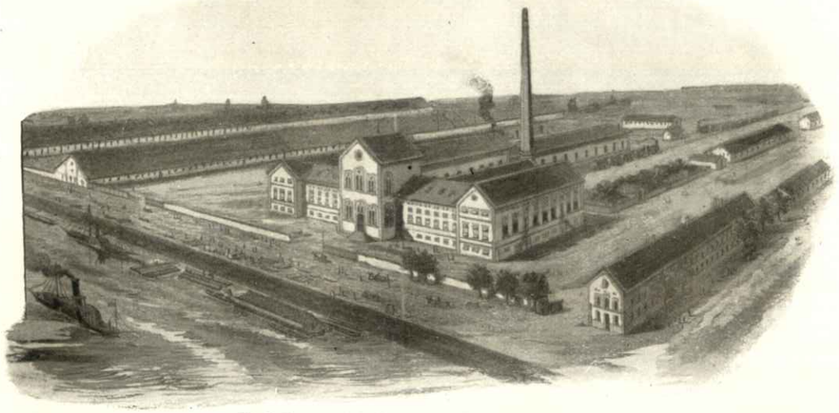

Első Temesvári Szeszgyár és Finomító r.-t.

Egy *vajgyár*. Eladási középpontja Budapesten van. Terméke javarészét a külföldön értékesíti.

Egy *dohánygyár*, mely 1700 munkást foglalkoztat.

Egy *sörgyár*. Ez a nagyipari telep a város egyik legnagyobb és legrégibb vállalata; évi termelése 50.000 hl-re rúgott. Tekintélyes exportja van. Munkásainak száma 100—120.

Két *szeszgyár* és pedig egy ipari és egy mezőgazdasági. Az ipari gyár még külföldre is szállít. A vállalatokban összesen 110 munkás dolgozik.

Egy *élesztőgyár*, mely melléküzeme a mezőgazdasági szeszgyárnak.

Egy *eczetgyár*.

Három *pálinkagyár*. A három telep az ország legnagyobb szilvóriumfőzői közé tartozik és számotteyő mennyiséget visz ki a külföldre. Az egyik vállalat konyakot is gyárt.

Egy *szikvízgyár*. A temesvári vendéglősök és kávések szövetkezeti gyára.

Egy *jéggyár*, mely a városi vágóhiddal kapcsolatos.

Egy *világítógázgyár*. A most városi vállalatot 1857-ben alapították. A telepnek 50 munkása van. Vegyészeti ipar

Egy *gyújtógyár*, mely az országosan ismert Emke-gyújtót készíti. A nagyipari vállalat 380—448 munkást foglalkoztat és sok árút szállít a külföldre.

Egy *vegyészeti* árúgyár, mely társvállalata a gyújtógyárnak. Főleg kocsikenőcsöt, fénymázt és bőrzsírt készít. A keleti államokba kivitele is van.

Egy *szappangyár*. Jó minőségű mosó- és pipereszappant készít.

Egy *illatszer-* és *kozmetikai* árúk gyára. A vállalat különféle termékei egész Magyarországon és a külföldön is el vannak terjedve.

Öt *nyomda*. A sok napilap miatt a város nyomdaipara nagyon fejlett. Temesvárnak összesen 16 nyomdája van; ez az öt azonban a legnagyobb. Eme vállalatok munkásainak száma 200. Sokszorosító ipar

Ezekben a gyárakban állandóan legalább 6400, a termelési főidényben pedig kb. 7000 munkás dolgozik. Megállapítható tehát, hogy minden temesvári gyárra átlag 100 munkásnál több esik. Ha Temesvár valamennyi munkásának számát akarjuk megállapítani, figyelembe kell venni az ipartestülettől kimutatott, képesítéshez kötött segédeket és inasokat, valamint a rendőrfőkapitányság nyilvántartásában szereplő nem kvalifikált ipari foglalkozásokban alkalmazott segédeket és inasokat is. Eme számadatok összevetése pedig azt mutatja, hogy a városban 12.000 ipari munkás talált foglalkoztatást. A város gyári jellege a munkások számában is bizonyítékot nyer. Az összes munkásoknak 58%-a ugyanis nagyipari vállalatokban dolgozik, mintegy 8% jut az építőiparra, úgy hogy a kisipar segédeinek és inasainak a száma a munkásság összeségének csupán 34%-a. Ha számba vesszük a városnak főleg a vas-, ruházati- és facsoportba tartozó több erős ipari középüzemét — a mely műhelyekben a munkások száma 10 és 40 között váltakozik — megállapíthatjuk, hogy a kézművesség kisüzemeire átlag nem jut sem egy egész segéd, sem egy egész inas. Ha ez a kétségtelenül nem örvendetes körülmény a temesvári kisipar helyzetéből is folyik, némiképen a több iparágban tapasztalható országos munkáshiánynak tulajdonítható. Erre pedig Temesvárott speciális okot már azért sem találni, mert az itteni munkabérek általában meghaladják az országos átlagot. Ipari munkások

Munkásjóléti intézményeknek Temesvár nem látja hiányát. Ámbár ebben az irányban még nem történt annyi, a mennyit az egyes nagyipari vállalatoknak tenniök kellett volna, az ország többi városához viszonyítva: Temesvár még mindig elől halad. A várostól tervezett, ipari munkások részére szolgáló lakások ügye, a minisztériumnak az építési típusra nézve tett kifogásai miatt, ugyan még nem nyert elintézést és így a városnak az ipari munkásságról ilyképen való gondoskodása még nem juthatott érvényre, egyes gyárak azonban már építettek munkáslakásokat. Étkezője, fürdője, segélyegylete több nagyipari telepnek van, több gyárban ismeretterjesztő lapokat járatnak a munkásságnak és tíz gyárban, a keresk. és iparkamara buzgólkodása következtében, szombat helyett csütörtökön fizetik ki a munkabéreket. Munkásjóléti intézmények

A város kiválóbb gyárainak leírása a következő:

Délmagyarországi láncczgyár r.-t. 1908-ban Schmitzer J. czég alatt keletkezett és 1911-ben részvénytársasággá alakult át, 200.000 korona alaptőkével. Készít villamos erővel és kézzel heggesztett gazgasági felvonó- és hajólánczokat, kötöttszemű, úgynevezett patent-lánczokat, súrolt, ónozott, aczélfényezett és állanyozott karikás- és rudaszabolákat, fénymázolt és ónozott csattokat, karikákat és más, eme szakmához tartozó czikket. A gyár területe 40000□ méter, évi termelése körülbelül 40—50 waggon. Kiviteli piacza: Románia. Gyárlefrások

Délmagyarországi szappangyár-társulat, Krohn és társai. 1904-ben alakult, 986□ öl területen. Készít mosó- és pipere-szappant és kozmetikai czikkeket. Hajtóerő egy 8 HP villamosmotor. A vállalat 16 munkást foglalkoztat és évi termelése 140.000 q mosószappan, 16.000 tuczat pipereszappan. Különlegessége a „Homó“ gyógyszappan. Piacza egész Magyarország.

Első délmagyarországi gőzczukorka- és csokoládégyár r.-t. Üzeme 1909-ben indult meg. Területe 750 négyzetméter. Készít különféle czukorkákat, csokoládéárúkat, sütőde-biscuitet. Hajtóerő egy 40 HP motor; a gőzt egy 60 négyzetméter tűfelületű 9 atmosferikus nyomásra berendezett kazán szolgáltatja. A munkások száma átlag 125—130. Évi termelésének mennyisége kb. 9—10.000 mázsa, mely főképp belföldön, jelesül a körülfekvő három vármegyében, nemkülönben az ország minden részében, továbbá Bosznia-Herczegovinában talál elhelyezést.

Első délmagyarországi kalapgyár r.-t. 1900-ban alakult, 700.000 korona alaptőkével. Területe 2 hold és 1097 négyszögöl. A telep formázott és formázatlan gyapjúkúpokat, gyapjúkalapokat, továbbá nyúlszőrkúpokat és kalapokat gyárt, különlegességi gyártmányok a velours (kefélt) kúpok és kalapok, a hódkúpok és kalapok. Napi termelése 500 tuczat gyapjúkúp, 150 tuczat gyapjúkalap, 60 tuczat nyúlszőrkúp, 20 tuczat nyúlszőrkalap. Hajtóerő összesen 200 HP-t szolgáltató gőzgépek. A munkások száma 480—500, kiknek 70%-a női munkás. Kiviteli piacza egész Európa, azonkívül az Egyesült-Államok és Délamerika. Munkásjóléti intézményei a gyárban épült fürdő, ebédlő és munkaközi tartózkodó termek.

Első gyulai kötött- és szövött-iparárúgyár r.-t. A gyár 1908 óta van üzemben. Mindenféle minőségű harisnyát és keztyűt készít 300 munkás segítségével. Árúiból Ausztriába is exportál.

Első temesvári szeszégető és finomító r.-t. 1869-ben alakult, 37.000□ öl területen. Készít nyers, finomított és denaturált szeszt, kozma-olajat, folyékony- és szárazmoslékot, nyers- és érett trágyát. Hajtóerő 520 lóerős gőz- és villamosgépek. Évi termelése 60.000 hektoliter. A termelvények főleg a belföldi piaczon találnak elhelyezést. Külföldi piacza Törökország.

Első temesvári textilipar r.-t. 1905-ben alakult. Gyapotfonál előállításával és kikészítésével foglalkozik. A modern gépekkel felszerelt gyártelep 5 hold területen fekszik. 350 lóerős elektromotorok tartják üzemben a gépeket. Átlag 200 egyént foglalkoztat. Évi termelése 5—6000 q, melynek háromnegyed része a belföldi és egynegyed része a külföldi piaczon értékesíttetik.

Hungária nemezgyár Naschitz és Deixner. 1894-ben alakult részvénytársaságként és 1905-ben társas czéggé változott át. Készít mindennemű technikai-, nyereg- és czipőtalpnemezt. Hajtóerő 30 lóerős motorok. A munkások száma átlag 30, kiknek fele nő. Piacza Magyarország, kivitele van Romániába.

Hungária országos magyar vajkiviteli r.-t. temesvári vajtermelő-központja. 1900-ban egy magánczég építette; tőle 1902-ben a Hungária országos magyar vajkiviteli r.-t. vette meg. A vajtermelő központ a környéken levő tejszövetkezetekből tejszínt vesz át és azt a legfinomabb teavajjá dolgozza fel. Az ilymódon elő állított vaj minőség tekintetében akár a dán, akár a holsteini vajjal sikeresen versenyez. A modern gépekkel és 50 lóerős gőzgéppel felszerelt telep 15 munkást foglalkoztat, kiknek 2%-a nő. Kivitele Európa több államába és a tengertúlra irányul.

Kardos Gyula kocsigyára. 1895-ben keletkezett és egy 760□ ölnyi területen épült kétemeletes helyiségben van elhelyezve. Évenként kb. 100—120 új kocsit készít. A gyár kézi gépekkel van berendezve és mintegy 30 munkást foglalkoztat. Piacza egész Magyarország, kivitele van Bulgáriába, Szerbiába és Romániába.

Kecskeméty Sándor látszerész, kozmetikai és illatszergyáros. A vállalatot a jelenlegi tulajdonos apjától 1887-ben vette át. Az üzletet kibővítette és kiváltképpen műszerek, fodrászati czikkek és bajúszkötők gyártásával foglalkozott. Később a vállalat illatszergyártással is bővült, minek következtében jelentékenyen megnagyobodott. 40 munkást foglalkoztat. Piacza egész Magyarország, továbbá Ausztria, Románia, Szerbia, Németország, Olaszország, Svédország, Svájcz.

Magyar gyapjúfonalgyár r.-t. 1905-ben alakult egy millió korona alaptőkével. Területe 12000 m². A gyár tiszta gyapjúból előállított kézimunkához szükséges fonalakat készít, valamint kötőfonalakat, berlini- hímző és gépkötésre alkalmas fonalakat, szövő- és szőnyegfonalat, továbbá rojtok, bojtok (paszomány-czikkekhez) szükségelt fonalakat. A legújabb gépekkel felszerelt üzemhez a hajtóerőt összesen 165 HP erejű villamos motorok szolgáltatják és ezenkívül a telepen két, egyenként 250 lóerős áramfejlesztő dynamógép van felállítva. Évi termelése kb. 2 ½ millió kor. értéket képvisel és a főidényben 250 munkást, átlag pedig 180 munkást foglalkoztat, kiknek 90%-a nő. Piacza egész Magyarország, kivitele Ausztriába, Boszniába, Romániába, Szerbiába, Törökországba, Kis-Ázsiába és Egyiptomba irányul.

Temesvári első gyufa-, kocsikenőcs- és vegytechnikai gyár r.-t. 1894-ben keletkezett, 8000 négyzetméter területen. Az évenként feldolgozásra kerülő nyersanyag 420 kocsirakományra rúg. Készít különféle fajtájú és nagyságú svéd, szalon és kénes gyújtóárút, czipőkrémet, bőr- és fegyverzsírt, kocsikenőcsöt, fénymázat és kékítő-eszenczíát. Különlegességei az Emke-gyújtó, Emke-czipőkrém, Gazdasági-gyújtó és Földmíves-gyújtó. Állandóan 3 gőzkazánt és 120 munkagépet tart üzemben, 400 munkással. Hajtóerő egy 120 lóerős gőzgép. Évi össztermelés 300 waggon különféle gyufa, 30 waggon kocsikenőcs, 5 waggon bőrzsír és fénymáz, 90.000 tuczat czipőkrém és 20.000 tuczat kékítő. Kivitele van Törökországba, Egyptomba és Bulgáriába. Hazai piacza egész Magyarország. Modern berendezésével és előállítóképességével a hazai hasonló vállalatok között az első helyen áll.

Temesvári Hungária-gőzmalom r.-t. 1910-ben kezdte meg a működését. Előállít fehér- és barnalisztet, korpát és bükkönydarát, mely Magyagyarországon kívül, Ausztria több tartományában kerül eladásra. 800 négyzetméternyi területen épült. Hajtóerő egy 600 lóerős tandem compound gőzgép. A malom 100 munkással naponként 1000 q búzát őröl.

Temesvári műmalom r.-t., ezelőtt Erzsébet-gőzmalom. 1869-ben alakult, az akkori Bánáti Gőzmalom-Társaság tulajdonaként. 1880-ban a budapesti Erzsébet Gőzmalom-Társaság megvette és fiókmalomként 1909-ig tartotta üzemben. 1909-ben a jelenlegi társaság vette meg. A gyár 14.890 négyzetméter területet foglal el, kb. egy kilométer hosszú iparvágánynyal rendelkezik, gőz- és villamos gépeinek hajtóereje kb. 900 lóerő. Foglalkoztat 280 munkást és 40 tisztviselőt. Készít fehér- és kenyérlisztet, takarmánylisztet és korpát. Évi termelése meghaladja a 600.000 métermázsát, melyből kb. 450.000 q jut lisztre és 150.000 q takarmányczikkekre. Készítményeiből kb. 225.000 q-nyi lisztet és 7000 q-nyi takarmányczikket az osztrák tartományokban és Bosznia-Herczegovinában, míg a többit — a kevés tengerentúli kivitelt leszámítva — Magyarországon helyezi el. A gyár, terjedelem és az előállított mennyiség és a berendezés tekintetében, a hazai vidéki malmok sorában igen előkelő helyet foglal el.

Temesvári polgári sörfőzde r.-t. Alapításának éve nem állapítható meg pontosan; valószínű, hogy gróf Mercy a XVIII. század elején építette, 1884-ben alakult az első részvénytársaság, mely a vállalatot „Gyártelep sörfőzde részvénytársaság Temesvárott“ czég alatt vezette; 1911-ben ez a czég „Temesvári polgári sörfőzde r.-t“-ra változott át. Fióktelepei Budapesten, Szegeden és Zsombolyán, eladási helyei pedig az ország legtöbb városában vannak. Gyárt világos és barna sört. Különlegességei a pilsenihez hasonló világos „Dupla-korona sör„ és az eredeti barna malátából, nagy czukortartalommal készült „Corvin sör“ (dupla maláta sör). A gyár 225.000 négyzetméter területen épült. Gőzgépei kb. 250 lóerőt tudnak kifejteni. Munkásainak száma 100—140 között váltakozik. Évenként 55.000 hektoliter sört gyárt.

Temesvár város légszeszgyárát az „Osztrák légszeszvilágítási részvénytársaság“ 1857-ben alapította. Ez tehát Magyarországnak legrégibb vidéki légszeszgyára. 1903 óta a város tulajdona. A gyár a melléktermék gyanánt nyert pirszenet első sorban a város és a lakosság szükségletének fedezésére értékesíti és csak a felesleges mennyiséget bocsájtja vidéki kereskedők rendelkezésére, míg a második melléktermék, a kőszénkátrány, legnagyobbrészt a környék nagy téglagyáraiban nyer felhasználást. Jelenleg évi 1·5 millió köbméter légszesz előállítására van berendezve. Hajtóerő egy hat lóerejű gőzgép és tartaléka egy nyolcz lóerős légszeszmotor. A munkások száma 40—50 között ingadozik.

Temesvár város műjéggyára. A városi közvágóhíddal kapcsolatosan fennálló műjéggyárat 1905-ben helyezték üzembe. A legmodernebb hűtőgéppel és jégelőállítógépekkel felszerelt gyár évenként kb. 16 000 mmázsa műjeget termel. Hajtóerő egy 60 lóerős elektromotor.

Temesvár város villamostelepe. A kontinensen Temesvár volt az első város, mely utczáinak legtöbbjét villamosfénynyel világította. A telepet az „International Brush Electric Comp. Limited“ alapította és 1884 november 1-én helyezte üzembe. 1887-ben az „Anglo-American-Brush-Electric Light Corporation Limited“, 1891-ben pedig a „Brush Electrical Engineering Company Limited“ londoni czég tulajdonába ment át. Végül 1893-ban Temesvár város vette át. 1888 óta világításra és motorok hajtására magánosoknak is szolgáltat áramot. A vasúti üzem ellátására három, összesen 440 kwatt teljesítményű áramátalakító nyert felállítást kombinálva egy kb. 180 kwatt teljesítményű accumulator-pufferteleppel. A villamtelep 61 munkást foglalkoztat. 1910-ben felépült a Begamederben a három turbinával és egyenként 385 kwatt teljesítménynyel ellátott vízerőmű is.

Tunner Kornél gépileg berendezett gránit- és márványipar telepe. 1875-ben alakult. Területe kb. 3000 □ méter. Fióktelepe van Verseczen, Dettán, Nagyőszön, Perjámoson és Lippán. Készít síröveken kívül bútorlemezeket, szobrászati és épületmunkákat és esztergályozott kőfaragómunkákat. Hajtóerő egy 50 lóerős szívógázmotor. Munkások száma 70. Piacza egész Magyarország, kivitele Szerbiába van.

„Turul“ czipőgyár r.-t. 1900-ban alakult; telepe Shet rendszerben, teljesen üvegmezőkkel fedve épült, berendezése pedig a legújabb amerikai módszer szerint készült. A hatalmas gépházban a szükséges hajtóerőt három gőzkazán és két Compound gép összesen 280 lóerővel szolgáltatja. A vállalat nagyságát legjobban mutatja, hogy jelenleg több mint 900 munkást foglalkoztat és hogy össztermelése elérte az évi egy millió párt. Hazánkban az egyedüli czipőgyár, mely minden szakbavágó czikket gyárt. A gyár Magyarország valamennyi nagyobb városában fióktelepet tart fenn. Hatalmas kiterjedésű telepe valóságos kis város. Termelésének kb. harmadát hazánkban helyezi el, míg a többit Ausztriában, Németországban, Svájczban, Hollandiában és a Balkánon fennálló árúsítóhelyein.

* * *

Kereskedelem

A temesvári kalmár-czéh pecsétje.

A volt Temesi Bánság közgazdasági ügyének rendezése körében gróf Mercy kormányzó az ipar mellett a kereskedelemről sem feledkezett meg. Délmagyarország természeti kincseinek felismerésével, a kiaknázásnak lehetőségét mindenekelőtt azzal kívánta megadni, hogy a szárazföldi utakat rendbe hozta és megteremtette a Bega-csatornát. A Temesi Bánság kereskedelmi tevékenységének középpontja Temesvár lett, melynek érdekében a kormányzó, úgy látszik, külön kedvezményeket is adott. A Baróti-féle adattár több helye arra a feltevésre jogosít, hogy a vidék nyersterményeinek vásárlására első sorban a temesvári kereskedők nyertek jogot. A kereskedelem szervezésénél általában társaságok alakítására törekedtek. Ezeknek a kereskedelmi társaságoknak igen messzemenő kedvezményeket adtak. 1720-ban már működik a *keleti társaság*, mely minden valószínűség szerint Törökországgal és a Levantéval volt összeköttetésben. Ebben az esztendőben ugyanis engedélyt nyert árúknak Törökországba való exportálására, míg 1729-ben megtiltották, hogy 1000 darab kaszát vigyen ki oda. A *temesvári kereskedelmi társaság* 1724-ben nyert először engedélyt arra, hogy a kikötőkbe és onnan tovább, a tengerre vigyen ki árúkat. A „Handlungssocietät“ viaszt, mézet, dohányt, gabonaneműeket, bort, pálinkát és rezet vitt ki. Különben egyike volt a privilégizált társaságoknak, melynek érdekében az adminisztráczió ismételten elrendelte, hogy viaszt és mézet csupán neki szabad eladni. Tudunk továbbá egy *marhakereskedelmi* és egy *bőrkereskedelmi társaságról*. Az előbbi 1729-ben, az utóbbi 1742-ben már működött. (Baróti-féle adattár 6., 13., 152., 154. pótfüzet 67. és 77. oldal.) 1741-ben az adminisztráczió szerződést köt a *rácz kereskedelmi társasággal*, melynek évi 1650 forintért kizárólagos jogot ad arra, hogy a Bánátban kicsinyben kereskedjék.

Kereskedelmi társaságok

1733-ban nyomát leljük a *görög kereskedelmi társaságnak,* melynek élén a helytartóságtól megerősített választott bíró állott. A görög kereskedőket különben, a gyakori visszaélések miatt, folyton megrendszabályozták. Ezeknek a visszaéléseknek kívánt az adminisztráczió véget vetni, a mikor őket a házalókereskedéstől eltiltotta és boltjaikat bezáratta. Ezt a tilalmat a kereskedő társaság kérelmére a bécsi haditanács, politikai okokból, hogy a fényes portával „kellemetlen viszályba" ne keveredjék, a nagyban való kereskedésre nézve feloldotta ugyan, a kicsinyben való kereskedést azonban csupán a vásárokra és török-eredetű árúkra korlátozta. (Baróti-féle adattár 58., 59., 64, pótfüzet 75. oldal.) Sok török kereskedő is lakott Temesvárott. Ezekkel szemben a helytartóság szintén rendszabályokat léptetett életbe, a melyeknek értelmében Temesvárott csupán a Gyárvárosban épített „hánból" árúsíthattak nagyban. Ezekre az intézkedésekre azért volt szükség, mert — mint Szentkláray Jenő dr. írja „Száz év Délmagyarország újabb történetéből" czímű művében — „a bánsági kereskedést nemcsak a súlyos vámrendszer, a többrendbeli egyenes tilalmak és a termesztmények kivitelének megnehezítése nyomták, hanem még az örmény, görög, zsidó és török kereskedők is, kik társaságokba állván, a török tartományokból évenként sok ezer marhát hajtottak itt keresztül, s ezáltal az itteni kereskedést lehetetlenné tették. Ausztriából visszajövet, bécsi és más európai árúkkal is kereskedést űztek a falvakban és Temesvárott, noha a szerződések nekik török árúkkal engedték meg itt a kereskedést. S miután az itteni nyerstermányekre szükségük nem volt, gyári árúkat pedig még nem adhatott nekik a tartomány, az itt fölszedett temérdek pénzösszegeket mind kivitték Törökországba".

Idegen kereskedők megrendszabályozása

A már kiadott rendszabályokat Mária Terézia királynő még szigorította. 1776-ban kimondotta ugyanis, hogy a görög és ottomán alattvaló csak abban az esetben kereskedhetik a Bánságban, ha bejövetelétől számított hat hónap alatt osztrák alattvalóvá lesz, hűségeskü tesz és feleségével és gyermekeivel ide költözködik. Ha görögöt és törököt rajtakaptak, hogy ennek ellenére kereskedéssel foglalkozott, árúit és ingatlanait elkobozták. A zsidókra nézve az ugyanabban az esztendőben megjelent „zsidó rendtartás" intézkedett, mely kereskedelmi tevékenységük körét igen szűkre szabta. Temesvárott összesen nyolcz kereskedő és hat zsibárús kapott engedélyt, a kik azonban élelmiszereket nem adhattak el. A vidéken való házalás tilos volt, ellenben az országos és hetivásárok látogatását megengedték.

Országos vásárok tartására ugyanis Temesvár 1718-ban nyert engedélyt a helytartóságtól, mely valószínűleg ugyanakkor engedte meg két hetivásár tartását is.

1840-iki állapot

A temesvári kereskedelem arányairól 1840-ből már határozott adataink vannak. Az idézett Preye-féle monográfiából tudjuk, hogy a mondott évben mintegy nyolczvanan foglalkoztak kereskedéssel, a kiknek kilenczvenhárom üzletük volt. 1840-ben Temesvár árúkereskedelmi forgalma a közölt adatok szerint így festett:

3,000.000 mérő gabona, 2 forintjával 6,000.000 forint. — 600.000 mérő rozs, 1·30 frtjával 780.000 frt. — 300.000 mérő tengeri, 1 frtjával 300.000 frt. — 100.000 mérő árpa, 1 frtjával 100.000 frt. — 500.000 mérő zab, 48 krjával 240 000 frt. — 200 000 mérő repcze, 2 frtjával 400,000 frt. — 50.000 akó gyümölcspálinka, 7 frtjával 350.000 frt. — 300.000 akó bor, 2·30 frtjával 690.000 frt. — 22.000 métermázsa só, 6·30 frtjával 143.000 frt. — 6.000 mm. rongy 5 frtjával 30.000 frt. — 9.000 mm. méz, 16 frtjával 144.000 frt. — 600 mm. viasz, 70 frtjával 42.000 frt. — 2000 mm. repczeolaj, 12 frtjával 24.000 frt. — 500 mm. lenolaj, 16 frtjával 8000 frt. — 3000 mm. hamuzsír, 9 frtjával 27.000 frt. — 8000 mm. gyapjú, 32 frtjával 256.000 frt. — 1000 mm. finom gyapjú, 50 frtjával 50.000 frt. — 60 mm. selyem, 1000 frtjával 60 000 frt. — 6000 mm. dohány, 7 frtjával 42.000 frt. — 15.000 mm. faggyú, 18 frtjával 270.000 frt. — 2000 mm. borkő, 7 frtjával 14.000 frt. — 10.000 mm. ételkáposzta, 4 frtjával 40.000 frt. — 12.000 mm. gubacs, 6 frtjával 72.000 frt. — 3000 mm. szalonna, 12 frtjával 36.000 frt. — 6000 mm. disznózsír 10 frtjával 60.000 frt. — Állatkereskedés 2,000.000 frt. — Nyersbőrkereskedés 300.000, — Bőrkereskedés 500.000, — Lisztkereskedés 500.000, — Gyarmat- és fűszerárúkereskedés 1,000.000, — Rőfösárúkereskedés 800.000, — Erdélyi árúkkal való kereskedés 600.000, — Fakereskedés 200.000, — Vasárúkkal való kereskedés 1,000.000, — Üvegárúkkal és edényekkel való kereskedés 120.000, — Arany-, ezüst- és ékszerárúkkal való kereskedés 400.000, — A kézművesek által elért forgalom 1,500.000, — Átviteli és szállítmányozási üzlet 600.000 frt. — Bőrárúkkal való kereskedés 2,000.000 frt. — Norinbergi és rövidárúkkal való kereskedés 200.000 frt. — Ágytollkereskedés 200.000 frt. — Kender- és lenkereskedés 40.000 frt.

Mai állapot

Temesvár összes árúforgalma annak idején tehát 22,138.000 forint volt.

A mai temesvári kereskedelem a hivatalos csoportosítás alapján, az üzleti telepek száma szerint, a következőképpen oszlik fel:

Állatokkal, mezőgazdasági és állati termékekkel való kereskedés 121. — Fával, egyéb erdeitermékekkel és ásványi anyagokkal való kereskedés 51. — Vas- és fémárúkkal, gépekkel, műi és hangszerekkel való kereskedés 54. — Az agyag- és üvegipar készítményeivel való kereske-

Első Délmagyarországi Gőzczukorka- és Csokoládégyár r.-t.

Első gyulai kötött és szövött iparárúgyár.

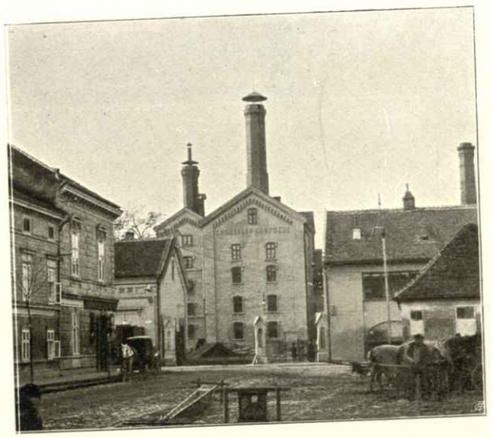

„Gyártelep“ sörgyár.

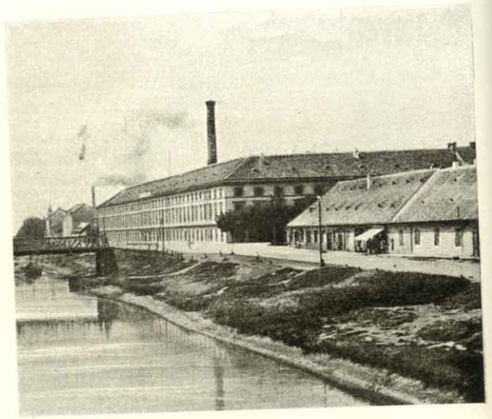

M. kir. dohánygyár.

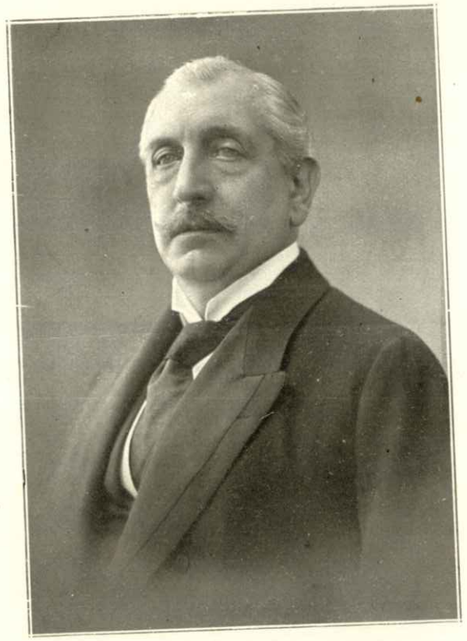

Lovag Vest Ede.

dés 10. — Fa- és faragott, díszmű- és papirosárúkkal való kereskedés 71. — A fonó- és szövőipar és a ruházati ipar körébe tartozó árúkkal való kereskedés 224. — Élelmezési és élvezeti czikkekkel való kereskedés 362. — Egyéb árúkkal való kereskedés és a kereskedelem segédágai 367. — Összesen: 1260.

Kereskedelmi ágak

A kereskedelem egyes ágait viszont ennyien művelik:

Sertéskereskedő 3, élő baromfikereskedő 10, hal- és rákkereskedő 1, egyéb állatokkal való kereskedő 1, gabonakereskedő 13, lisztkereskedő 27, terménykereskedő 26, főzelékkel való kereskedő 9, gyümölcs- és szőlőkereskedő 7, élőfa- és virágkereskedő 9, kenderárúkereskedő 1, pamut- és jutakereskedő 1, nyersbőrkereskedő 8, tollkereskedő 3, egyéb állati termékkel való kereskedő 2, fakereskedő 30, szénkereskedő 11, agyag-, homok- és mészkereskedő 10, vaskereskedő 16, egyéb fémárúkkal való kereskedő 4, gazdasági gépekkel való kereskedő 12, varrógép- és kerékpárkereskedő 6, háztartási és konyhaberendezési czikkel való kereskedő 2, műszaki czikkekkel való kereskedő 3, látszerészeti czikkekkel való kereskedő 11, tégla- és tetőcserép-kereskedő 1, agyag- és üvegárúkereskedő 9, bútorkereskedő 10, bőrkereskedő 10, díszmű- és norinbergi árú-kereskedő 37, papír- és írószerkereskedő 14, kötél- és kötélárúkereskedő 7, kézmű- és rövidárúkereskedő 114, divatárúkereskedő 65, posztókereskedő 4, czipőkereskedő 6, ruhakereskedő 26, rongykereskedő 2, déligyümölcs- és czukorkakereskedő 2, fűszerkereskedő 39, szatócs 235, tojás-, tej- és vajkereskedő 2, hentes- és húsárúkereskedő 6, élelmiszerkereskedő 35, dohány- és sókereskedő 2, borkereskedő 12, sörkereskedő 13, szesz-, eczet- és likőrkereskedő 14, ásványvízkereskedő 2, gyertya- és szappankereskedő 1, kőolajkereskedő 1, egyéb vegyészeti és gyógyszerárúval való kereskedő 11, könyv- és zeneműkereskedő 17, mű- és régiségkereskedő 1, zsibárús 46, vegyeskereskedő 86, fogyasztási adóbérlő 2, cselédszerző 3, hirdetés vállalkozó 2, szállítók és bizományosok 10, egyéb kereskedelmi ágak 4, kereskedők kereskedelmi ág megnevezése nélkül 14, ügynökök és alkuszok 129, takarékpénztárak és bankok 32, zálogházak 3, sorsjegykereskedő 3, közraktári vállalatok 1, bérkocsis 75, fuvaros 172, villamos vasútak 1, hordárok 4, temetkezési vállalatok 4.

Mint kereskedelmi gócz-pont

Temesvár város kereskedelme egyfelől a folytatott kommercziális foglalkozások sokféleségével, másfelől pedig az üzleti forgalom méreteivel tünik ki. Ennek okaképpen, a kicsinyben folytatott kereskedelmet illetőleg, reá kell utalnunk arra, a mit a város ipari viszonyainak jellemzésénél is kiemeltünk, hogy Temesvár kereskedelme nem csupán a város és közvetetlen környéke lakosságának szükségleteit elégíti ki, hanem Temes, Torontál és Krassó-Szörény vármegyék népességének is szolgál árúszerzési forrásokkal. Ennek kell tulajdonítanunk, hogy a városnak több oly detailüzlete van, mely forgalmának nagysága, czikkeinek kiválósága és külső megjelenése tekintetében, fővárosi színvonalú. Miként azonban Temesvár iparának jellegét a gyári üzem szolgáltatja, az üzleti forgalom jellemző vonása is a nagykereskedelemben domborodik ki. E tekintetben Temesvár felülmulja hazánk valamennyi vidéki városát.

A következőkben a város számottevő kereskedelmi ágainak ismertetését adjuk:

Gabonakereskedelem

A *mezőgazdaság termékeivel való kereskedés* némiképpen alább szállott ugyan, ez az általános közgazdasági viszonyokban magyarázatát lelő hanyatlás azonban korántsem oly jelentékeny, hogy Temesvár az ezen a téren elfoglalt poziczióját elvesztette volna. Bizonyos, hogy a gabonakereskedelem deczentrálizálódása, a kereskedők számának elterjedése, a vasúti hálózat bővülése a vidéket sok tekintetben függetlenné tette a czentrális fekvésű városoktól, Temesvár azonban a gabonakereskedelemben elfoglalt domináló szerepét még ma is megtartotta. Ennek legjobb bizonyítéka, hogy Temesvár kereskedői közvetítik Temes, Torontál és Krassó-Szörény vármegye mezőgazdasági termékeinek 70%-át. Hogy a forgalom nagyságára nézve is némi tájékoztatást nyerjünk, meg kell jegyezni, hogy a három vármegye búzatermése az országos hozamnak körülbelül egy ötöde, a tengeri termése pedig az egész ország produkcziójának mintegy negyede.

Állatkereskedelem

Temesvár *állatkereskedelme* már a XVIII. században országos hírű volt. Ezt a jelentőségét a mai napig is megtartotta, habár az a körülmény, hogy ezirányú forgalma túlnyomórészt az országos vásárokon bonyolódik le, az üzleti ágazat egészséges fejlődését nem bizonyítja. Sőt a lókereskedés hanyatlóban van. A Balkán-félszigetnek szinte valamennyi állama Temesvár közvetítésével szerezte be azelőtt a hadsereg részére szükséges jobbfajú lovakat, most azonban kezdik megkerülni az itteni lókereskedőket. Románia és Törökország azonban még mindig innen szerez mindig luxuslovakat. Újabban a kereskedők Német- és Franczia-országgal léptek összeköttetésbe.

Temesvár állatvásári forgalma felülmulja az ország valamennyi vásárjának forgalmát. Az 1911-ben tartott öt országos vásáron felhajtott és eladott állatoknak ez a kimutatása: Felhajtott: 34.000 szarvasmarha, 75.000 ló, 3650 juh, 16.500 sertés. Eladott: 10.571 szarvasmarha, 8386 ló, 632 juh, 9180 sertés.

A fakereskedés

A *fakereskedés* a város kereskedelmének igen jelentékeny ága. Főleg épület-, szerszám- és tüzifának forgalomba helyezésére terjed. A közeli krassó-szörény-

megyei erdők nagy mennyiségű fáját Temesvár helyezi el jó részben, mi mellett azonban máshonnan, sőt külföldről eredő árút is közvetít. Krassó-Szörény vármegye a szerszám- és tüzifaanyagot szolgáltatja, míg az épületfa az erdélyi fűrészekből kerül ki. A kereskedelmi forgalom az ország határán messze túlterjed. Kivitele a vasúti talpfának és a szerszámfának van. A tölgy- és bükktalpfát Ausztria, Németország és a Kelet vásárolja. A szerszámfának egész Európában, sőt azon túl is van keletje. Ennek nyersanyagát Horvát-Szlavonország, Románia és Szerbia erdei adják, magát az árút pedig Fiumén át, Angol-, Franczia-, Spanyolországba, Hollandiába, Belgiumba és — kisebb mennyiségben — Orsován és Galaczon át, a keleti piaczokra, nevezetesen az egyiptomi kikötőkbe viszik. A fakereskedelem terén Temesvár elől jár és különösen a kivitelt illetőleg vannak sikerei. A kőrisfát Németország és Anglia Oroszországból és Amerikából hozatta. Tíz év óta a szükségletet nagy részben Magyarország fedezi. Ez a számottevő kivitel egy temesvári czég kedvezményezésének következménye, a mely először exportálta az árút.

Borkereskedelem

A *borkereskedelem* hanyatlik. Ez azonban nemcsak itt tapasztalható. Annak idején, a mikor hazánknak számottevő kivitele volt, Temesvár jelentékenyen részt vett ebben az exportban. A város borkereskedelme ma tulajdonképpen csak a környékre szorul. Pedig Temesvárt fekvése arra teszi hivatottá, hogy a nagy bortermelő vidék árújának közvetítője legyen. Az osztrák vevő azonban a kereskedelem megkerülésével, egyenesen a termelővel érintkezik.

A gyümölcspálinka

Annál nagyobb lendületet vett a *gyümölcspálinkával* és pedig a szilvóriummal való kereskedés, mely azért fejlődött ki oly nagy mérvben, mert a város szilvatermő vidék középpontja. A temesvári szilvóriumkereskedők ma határozottan az ország legnagyobb szakmabeli kereskedői, a kik tulajdonképpen a saját készítésű árúikat bocsátják forgalomba. A nagykereskedők a termelési időszak alatt a szilvatermelő vidékeken maguk végzik az égetést, tisztább és czélszerűbb kezelésben részesítik az árút, miáltal fogyasztása sokkal kiterjedtebbé vált, mint azelőtt volt, a mikor még a parasztok végezték az égetést. Temesvár mintegy 50.000 hektoliter szilvóriumot helyez el évenként és pedig 60%-ot hazánkban, 30%-ot Ausztriában és 10%-ot a távolabbi külföldön.

Kereskedelmi kertészet

Itt emlékezünk meg a *kereskedelmi kertészetről*, a melynek Temesvár országos középpontja. A gyümölcsfa-, conifera-, lombfa-, vadnövény- és virágtenyészet tudvalevőleg igen magas foku a városban, melynek világszerte ismert czégei nagy mennyiségű gyümölcsfát és cserjét, dísz-, tűlevelű- és rózsafát, buxust, csirágot, cserépségű gyümölcsfát és dísznövényt, eperültetvényt és magot küldenek szét Európa több államába is.

Egyéb főcsoportok

Nevezetes ága Temesvár kereskedelmének a *szalonna- és zsírkereskedés*, melynek évi forgalma kb. egymillió korona. Ugyancsak számottevő a *nyersbőrüzlet* is. Ennek forgalma szintén eléri az egymillió koronát. A *baromfikereskedés* hasonlóképpen nagyarányú. Az itteni hizlalón kívül a három déli megye, továbbá Szerbia és Bulgária tenyészete szolgáltatja a szárnyasokat, a melyeknek jó részben a külföld a vevője.

Valóban különleges helyzetben van Temesvár a *fűszerkereskedést* illetőleg. A fűszerszakmába tartozó árúkkal nagyban üzött kereskedésre vagyunk itt csak figyelemmel. Temesvár ezen a téren számbelileg vezet a vidéki városok között. Fűszerárúknak nagyban való eladásával hat kereskedő foglalkozik, kik utazóikkal rendszeresen beutaztatják az ország déli részét, úgy hogy a vevők hálózata a Dunántúlra és az erdélyi megyékre is kiterjed.

Igen kiterjedt a *rövidárúkereskedés*, melylyel — szintén nagyban — több nagy czég foglalkozik. Ezek is utazóik segítségével bonyolítják le az országba messze belenyúló forgalmukat.

Végül a *szén-, vas-, gép- és üvegárúkereskedés* válik ki a többi kereskedelmi ágazat közül.

* * *

Pénzügy és hitel

Pénzügy és hitel. A kereskedelmi forgalom élénkülése már oly időben érlelte meg Temesvárott egy pénzintézet alapításának szükségességét, a mikor más városok hasonló tervek megvalósítására még nem gondolhattak. Az első temesvári takarékpénztár eszméje 1845-ből származik; maga a pénzintézet azonban: a „*Temesvári Takarékpénztár Egyesület*“ (a mai „*Első Temesvári Takarékpénztár*“) csak egy évvel később alakult. Az intézet alaptőkéje 20.000 forint volt és 400 darab 50 forintos részvényből állott. A takarékpénztári egyesület 21 éven át egyetlen pénzintézete volt a városnak. A kiegyezés esztendejében alakult a 400.000 forint részvénytőkével rendelkező „*Első Bánáti Kereskedelmi és Iparbank*“, majd egy évvel később a „*Temesvári Kereskedelmi és Földhitelbank*“, melynek 200.000 forint alaptőkéje volt. 1869-ben keletkezett a „*Temesi Takarékpénztár*“ (a mai „*Temesvári Agrár Takarékpénztár r.-t.*“) és 1870-ben a „*Temesvári Iparbank*“. Az előbbi részvénytőkéje 50.000, az utóbbié 80.000 forintra rúgott. Az országos pénzügyi válságot az öt intézet közül csak kettő tudta túlélni: a volt „Egyesület“ és a „Temesi Takarékpénztár“. A másik három pénzintézet csődbe jutott. A három pénzintézet bukása 1873 augusztus havától 1874 január haváig, tehát egy félév alatt következett be, képzelhető, hogy mily magatartást tanusíthatott a közönség a meglevő két intézettel szemben. Az „Első Temesvári Takarékpénztár“ az 1873. év augusztus—október havában tényleg 340.000 forint betétet veszített el. (Barát Ármin: „Az első temesvári takarékpénztár ötvenéves története“, 168. oldal.) A krizis következtében 1881-ig csupán két kisebb pénzintézet alakult. Azontúl azonban évenként alapítottak pénzintézeteket. A nyolczvanas és kilenczvenes évek mindegyikére tényleg egy-egy takarékpénztár vagy bank alapítása jut. Ez a sűrű alapítás az 1911. év végén 32-re szöktette fel a pénzintézetek számát.

A pénzintézetek működése

A pénzintézetek működését illetőleg ki kell emelni, hogy az utolsó évek óta több bank nagy érdeklődéssel kíséri az ipari és kereskedelmi alapításokat, a melyekben nemcsak közreműködnek, hanem anyagilag is résztvesznek. Temesvárnak már több vállalata van, a melynek tulajdonosai, részesei, vagy finanszirozói helybeli pénzintézetek. Ez az érdeklődés a vállalkozói kedvre igen élénkítőleg hat és az alapítási tervek valóra válását nagyon megkönnyíti.

1911 végével 26 részvénytársasági és hat szövetkezeti bankja és takarékpénztára volt a városnak. E pénzintézetek között egy részvénytársaság Temesvár város takarékpénztára, egy fiókintézete és négy affiliált alapítása budapesti pénzintézeteknek.

A pénzintézetek *alaptőkéje* és *tartalékalapja* az 1911. év végén ez volt:

	Alaptőke	Tartalékalap
	koronákban	
Részvénytársaságok	23,140.000	7,712.711
Szövetkezetek	4,979 600	275.599

Megjegyezzük, hogy a szövetkezetek közül csak egyet vettünk számba, a többi teljesen jelentéktelen.

A *takarékbetétek* összege kitett: 73,813.603 K-át.

A többi főműveletben elért eredmény a következő adatokból tünik ki:

Váltóleszámitolás 89,852.221. Előleg és kölcsön 27,494.381. Jelzálogkölcsön 74,501.048.

Jelzáloglevelek kibocsátásával csak egy temesvári takarékpénztár foglalkozik. A budapesti tőzsdén is jegyzett záloglevelek összege 17,087.100 koronára rúg.

A mi a *nyereséget* illeti, ez a következő volt: a részvénytársaságoké 2,921.111, a szövetkezeteké 275.599 kor.

Az Osztr. Magy. Bank fiókja

Ezek az adatok természetesen nem tüntetik fel az Osztrák Magyar Bank temesvári fiókintézetének működését, melyről itt külön emlékezünk meg. A jegykibocsátó bank igénybevétele évről évre fokozódik, a mi a temesvári piacz megizmosodásának kétségtelen jele. Az utolsó évi és az öt esztendő előtti forgalom nagyságát az alábbi adatok mutatják:

	1907	1911
A műveletek összege	75,218.669	117,668.585
Váltók, varrantok és értékpapirok leszámitolása	61,706.164	111,790 201
Kézi zálogkölcsön	12,032.200	4,665.800
Kiállított utalványok	319.599	311.895
Giro-forgalom: bevétel	301,373 275	482,736.871
„ kiadás	301,019.100	482,373 547

A műveletek összegével Temesvár valamennyi magyar vidéki város elé került.

* * *

A közlekedés

Az a politikai és közgazdasági helyzet, melyet Temesvár mindenkor elfoglalt, előkelő közlekedési góczponttá is tette a várost. Földrajzi fekvése minden bizonnyal sokban hozzájárult ahhoz, hogy már a legrégibb időkben az országot átszelő utaknak volt állomása. Ez a jelentősége a forgalom fejlődésével természetszerűen egyre fokozódott.

A mai Temesvárnak közúti, hajó- és vasúti közlekedése van. A *közúti* összeköttetést két állami és mintegy 26 km hosszú törvényhatósági út tartja fenn. Mind a Debreczen—fehértemplomi, mind a Szeged—szászsebesi állami útnak kiváló szerep jutott, mert egyfelől a nyugatra, másfelől a keletre irányuló forgalom lebonyolítására volt hivatott. Ma természetesen ezeknek az utaknak alárendeltebb a jelentőségük.

Vízút

Temesvár vízi útja a *Bega-csatorna*, melylyel, ha a csatornán a hajóközlekedés Nagybecskerekig lehetséges, Temesvár — minthogy a nagybecskerek—titeli folyóút állandóan járható — vízi összeköttetést nyer egyfelől a Tiszával, másfelől a Dunával. A város ilyenképpen Felsőmagyarországgal és a Balkán-félsziget államaival vízen közlekedhetnék és hajón eljuthatna a Fekete-tengerig. Temesvár ezzel tényleg a Kelet kapuja lenne. A város ezért szakadatlanul sürgette a megmérhetetlen értékű közgazdasági mű keresztülvitelét. Akczió akczióra következett, miglen a kormány az 1895. évi XLVIII. t.-czikk okadatolásában kijelentette, hogy a Duna után közvetetlenül a Bega ügyével fog foglalkozni. Két évvel később már törvény (1897: XXI. t.-czikk) kötelezi a kormányt, hogy a Bega hajózhatóvá tételéről szóló törvényjavaslatot öt év alatt terjessze elő, a mi a határidő utolsó esztendejében meg is történt. Mind az 1902. évi XXII., mind az 1904. évi XIV. t.-czik az állami beruházások során kötelezően elrendelte az oly fontos vízi munkálatok foganatosítását, melyet az 1908 XLIX. még inkább biztosított. A csatorna munkálatai ma annyira haladtak, hogy befejezésük csupán igen rövid idő kérdése.

A Bega-csatorna hajóforgalma ma még nem jelentékeny. Biztosra vehető azonban, hogy az a folyó vízi munkák teljes befejezésével nagy mértékben emelkedni fog. A temesvári hajóállomás 1912. évi forgalma ez volt: *feladás* 310.000 q gabona és liszt, 105.450 q más árú; leadás 8450 q gabona és liszt, 191.430 q más árú.

Vasutak

A közlekedési eszközök között kétségtelenül a legfontosabb a *vasút*. Temesvár mint vasúti góczpont is igen jelentékeny. Állomása a Nyugatot a Kelettel összekötő budapest—orsova—verciorova—bukaresti fővonalnak és középpontja egy sűrű vasúti hálózatnak, melynek vonalai összeköttetésbe hozzák az egész országgal. Az első mozdony az 1857. esztendőben futott be a temesvári pályaudvarra, a mikor a város a budapesti vonalnak a végállomása volt. Ez az állapot azonban csak egy esztendeig tartott, mert a vasút akkori tulajdonosa, az osztrák-magyar állam vasúttársaság, melynek szeme előtt a Balkán államaival való összeköttetés lebegett, a vonalat már 1858-ban Báziásig hosszabbította meg. Jelentőségre ez a vonal azonban nem tudott vergődni, mert a remélt szerbiai összeköttetés elmaradt, a dunai közlekedés pedig akkor nem élénkítette a forgalmat. Temesvár addig nem is vett részt a nemzetközi vasúti forgalomban, a míg az orsovai vonal ki nem épült. Ez 1876-ban történt és a város ezzel az európai reláczió fontos állomása lett. Innen számítódik a város forgalmának gyors fellendülése. Temesvár lefelé belekapcsolódott a Balkán-félszigetet átszelő fővonalba, felfelé amugyis benne volt a budapest—bécsi viszonylatban, másfelől ipara és kereskedelme is virágzásnak indult, úgy hogy a város közgazdasági terjeszkedése minden irányban megindulhatott.

Temesvárnak ma a következő vonalai vannak:

Temesvár—Báziás (121 km.).
„ —Orsova (189 km.).
„ —Arad (58 km.), épült 1876-ban.
„ —Nagyszentmiklós (62·9 km.).
„ —Buziásfürdő (35·9 km.).
„ —Módos (53 km.).
„ —Lippa-Radna (68 km.).
„ —Varjas (34 km.).

A nagyszentmiklósi és buziásfürdői helyi érdekű vasút 1896-ban, a módosi és lippai egy évvel később, a varjasi pedig 1908-ban nyílt meg.

Vasúti forgalom

A temesvári két vasúti állomás (Temesvár-Józsefváros és Temesvár-Gyárváros) nagy forgalmat bonyolít le, a melynek nagyságára következtethetünk, ha számbavesszük, hogy a városba naponként mintegy 120 vonat fut be, mely legalább 1100 kocsiból van összeállítva.

A személyi forgalom is igen jelentékeny. 1910-ben a temesvári két állomáson összesen 1.038.808 utas szállott fel, vagyis átlag naponként 2846. A személyi forgalom ekként oszlott meg: helyi forgalom (I. zóna) 51·3%, középtávolsági

Az I. Temesvári Takarékpénztár palotája.

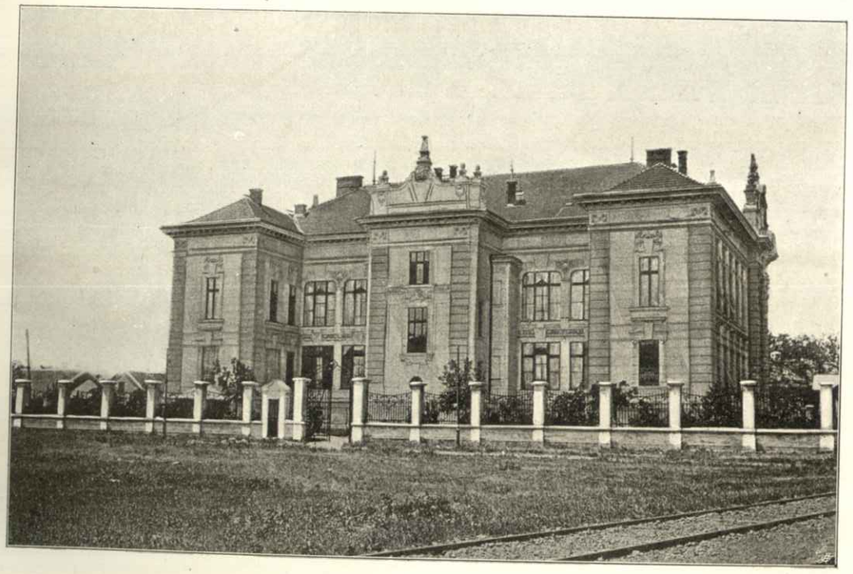

Az Osztrák-Magyar Bank palotája.

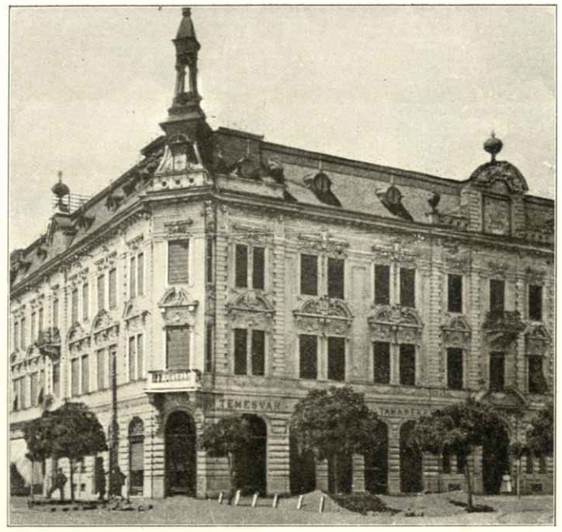

A Józsefvárosi Takarékpénztár.

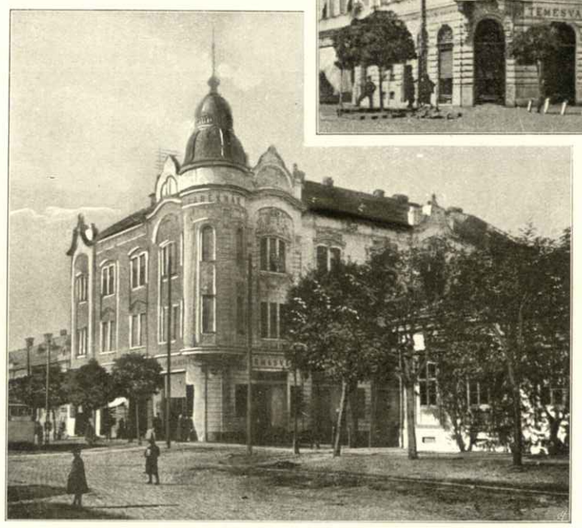

A Délmagy. Gazdasági Bank fiókja.

A Délmagyarországi Gazdasági Bank.

forgalom (II—VII. zóna) 41·1%, (VIII—XV. zóna) 6·9% és nagytávolsági (XVI. zóna) 0·7%. Jellemző Temesvár vasúti forgalmára, hogy a középtávolsági forgalom arányai meghaladták a jelzett évben a több felszálló utast kimutató Pozsonyét, Nagyváradét és Debreczenét. A város a mult év óta vasúti üzletvezetőségi székhely.

A postaügy

Végül a *postai ügyről* szólunk. A postai intézmény egyes ágazatai régóta szolgálják a temesvári forgalom érdekét. Mind a postát, mind a táviróhivatalt a mult század közepén állították fel a városban, míg a telefonhálózatot egy magánvállalkozó 1879-ben vezette be. Temesvár az abszolutizmus idején is postaigazgatósági székhely volt, ma is az, még pedig a vidéki nyolcz közül a legjelentékenyebb forgalmú.

Temesvár postai forgalma 1910-ben ez volt:

		Feladott	Érkezett
Levél, levelezőlap, nyomtatvány és árúminta . .		7,236.500	8,612.188
Pénzes levél		26.676	17.836
Csomag		420.363	972.889
Postautalvány	darab . . .	222.716	213.284
	korona . .	14,560.988	17,531.681
Távirat	154.596	kézbesített	127.177
		átmenő .	572.866

Telefonbeszélgetés a helyi forgalomban 8.574.202, belföldre szóló 26.009, külföldre szóló 671. A távbeszélő forgalma messze meghaladja a többi hazai városét. Az utána következő Nagyvárad csak 5.671.392 beszélgetést bonyolított le.

Kereskedelmi és iparkamara

A kereskedelem és ipar érdekeit szolgáló intézmények közül a temesvári *kereskedelmi és iparkamarát* említjük, melynek kerülete Temes, Torontál és Krassó-Szörény vármegyét öleli fel. A kamarának Délmagyarország közgazdaságában fontos szerepe van és ezt a legsikeresebben be is tölti. Minden ipari és kereskedelmi vonatkozású ügyben akár kezdeményezőként, akár véleményező közegként, akár közbenjáró fórumként az illetékes hatóságoktól mindig nagy figyelemben részesített állást foglal el. A kamara munkássága az utolsó két évtizedben főleg az iparfejlesztés, a szakoktatás, kiviteli kereskedelem és közlekedésügy terén volt eredményes. Érdeme továbbá, hogy az ipari közigazgatásban gyors és kimerítő szakvéleményeivel egységes gyakorlatot honosított meg. A kamara elnöke lovag *Vest Ede* udvari tanácsos, a ki 19 év óta áll a hivatalos érdekképviselet élén.

Lovag Vest Ede

Vest Ede a svájczi eredetű Vestek ősrégi nemzetségéből származik. Előbb a bécsi egyetem orvosi fakultását látogatta, azután a katonai pályára lépett, melyet 1877-ben hadnagyi ranggal elhagyott. Majd Ausztria és Németország sörgyártási technikáját tanulmányozta, később vezetője lett a brünni, majd igazgatója a nagy terjedelmű troppaui polgári serfőzőnek, honnan 1886-ban a temesvári Gyárudvar sörfőző élére hívták meg. 1890-ben elvállalta a temesi takarékpénztár igazgatói állását, mely intézet az ő vezetése alatt érte el virágzását. 1896-ban az Agrár-bank bevonásával, Temesi Agrár Takarékpénztár czég alatt új alapokra fektette a pénzintézetet; azóta vezérigazgatója és egyik főrészvényese. A temesvári kereskedelmi és iparkamarának 1892 óta tagja, 1893 óta pedig elnöke, mely minőségében áldásdús tevékenységet fejt ki. Lovag Vest Ede egyike a honi iparfejlesztés legfáradhatatlanabb harczosainak. Ezen a téren érte el a legszebb eredményeit is. Délmagyarországon jóformán alig keletkezett az utóbbi negyedszázad alatt oly nagyobb gyár, a melynek alapítása nem lovag Vest Ede nevével állna összefüggésben. Elsőrangú ipari vállalatok, mint a temesvári „Turul" czipőgyár, a Délmagyarországi Kalapgyár, a temesvári textilgyár és gyapjúfonó első sorban az ő fáradhatatlan buzgalmának köszöni alapítását. Lovag Vest Ede udvari tanácsos, a Ferencz József-rend középkeresztese, a vaskorona-rend III. osztályának lovagja, tulajdonosa a porosz korona-, a szerb Takova-, a török Medsidje-, a szász-koburg házirendnek stb., továbbá városi törvényhatósági bizottsági tag s elnöke és igazgatósági tagja több gyári vállalatnak.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Előszó. Irta: *Telbisz* Károly dr. udv. tanácsos, polgármester	I—V.
Temesvár története. Írta: *Szentkláray* Jenő dr. apátkanonok	1—110
Temesvár újkora. Irta: *Geml* József kir. tanácsos, főjegyző	111—161
Temesvár leírása. Irta: *Bellai* József városi tanácsos	162—185
Temesvár közoktatásügye. Írta: *Bellai* József városi tanácsos	186—203
Irodalom, tudomány, művészet. A bevezetést, az irók életrajzát és a sajtót irta: *Vende* Ernő, tanár, az Irodalom-történeti Társaság választmányi tagja; a város művészeti életét és a színészetet: *Berkeszi* István dr. főreáliskolai igazgató; a könyvtárakat: *Bellai* József városi tanácsos	204—258
Törvénykezés. Irta: *Ury* Lajos kir. táblai elnöki titkár	259—264
Ipar, kereskedelem, hitelügy és forgalom. Írta: *Lendvai* Jenő, a kereskedelmi és iparkamara titkára	265—287
Tartalomjegyzék	289—290
Betüsoros név- és tárgymutató	290—294

KÉPEK ÉS MŰMELLÉKLETEK.

Temesvár vára az Árpádok korából	3
Középkori várkastély (I. ábra)	7
Középkori vártorony (II. ábra)	7
Középkori vártermek (III. és IV. ábra)	8
Középkori várablakok (V. ábra)	8
Középkori várkapu (VI. ábra)	9
Károly Róbert temesvári várkastélya és a földvárból alakult kővár	9
Károly Róbert	13
Nagy Lajos és neje Erzsébet	13
Zsigmond király	13
Mária királyné	13
I. Bajazid	13
Mátyás király	13
Temesvár 1718-ban	21
II. Ulászló	23
Báthory István	23
A temesvári Dósa-emlék	23
Szapolyai János	24
János Zsigmond	24
Temesvár 1596-ban	25
Egykorú ujságlap Dósa kereszteseiről	29
I. Ferdinánd	32
Salm Miklós	33
Báthory Endre	33
Castaldo	33
Nádasdy Tamás	34
Miksa főherczeg	34
Temesvár. Belváros	51
Kispalánk	51
Nagypalánk	51
Frigyes Ágost	59
Veterani	59
Achmet basa	59
Savoyai Jenő	60
Bádeni Lajos	60
Temesvár régi képe	69
Wathay Ferencz talponveretése	70
Temesvár 1750-ben	70
Temesvár helyrajza 1727-ben	77
Temesvár visszafoglalásának emlékérme	79
Temesvár a visszafoglalás után	79
A régi Hunyadi-várkastély	80
Részlet a régi várfalakból	80
A régi katonai élelmezési raktár	80
Részlet a várfalakból	89
Az erdélyi várkapu	89
A bécsi várkapu	89
A pétervároadi várkapu	89
Károly főherczeg	90
Gróf Hadik András	90
Mária Terézia	90
Gróf Zichy Károly	99
II. Lipót	99
Gróf Vécsey Károly	100
Báró Rukavina György	100
Dembinszky Henrik	100
Temesvár czímeres pecsétje	108
Részlet a temesvári csatából	109
A temesvári csata	110
A várfalakból	119
Részlet a régi várfalakból	119
I. Ferencz József király fogadtatása	119
A városháza	120
Részlet a Jenő herczeg-térről	120
Temesvár 1849-ben	128—129
A restaurált Hunyadi-várkastély	137
Részlet a Losonczy-térről, a szerb püspöki palotával	137
A Lonovics-utcza a r. k. püspöki székházzal	137
Részlet a Kossuth-térről	138
Részlet a Küttl-térről	138
Részletek a Liget-útról	147
A polgári menház palotája	148

A millenniumi templom 148
A ref. egyház palotája 148
Városi Gizella-árvaház 157
Részlet a Losonczy-térről 157
A kormányszéki épület 158
A Fehér-kereszt-egylet poliklinikája . . . 158
A Fehér-kereszt-egylet szül. osztálya és bábaképzője 158
Részletek a Hunyadi-útról 167
Begaparti részletek 168
A Temes-Bega Vízszab. Társulat székháza . 177
Délvidéki Kaszinó 177
A gyárvárosi izr. templom 178
A pályaudvar 178
Az erdélyi kaszárnya 179
Cs. és kir. hadapródiskola 179
Az új katonai élelmezési raktár 180
Cs. és kir. hadbíróság 180
Az új katonai anyagraktár 180
A városi villamostelep vízerő-művének külső képe 181
Városi közvágóhíd 181
Telbisz Károly dr. polgármester 182
Városi felsőkereskedelmi és polgári iskola . 191
Állami tanítóképző 191
Állami főreáliskola 191
A siketnémák intézete 192
Állami felsőbb leányiskola 192
A kegyesrendiek főgimnáziuma 192
A Miasszonyunkról nevezett iskolanővérek zárdája 201
Állami főgimnázium 201
A józsefvárosi elemi iskola 202
M. kir. állami gyermekmenhely 202
Fa- és fémipari szakiskola 202
Temesvári Pelbárt „Pomerium“ cz. művének címlapja 205
Gálszécsi István énekeskönyvének kolofonja 207
Bászel Aurél dr. 211
Berczik Árpád 211
Bonnaz Sándor 211
Csajághy Sándor 212
Gozsdu Elek 212
Lonovics József 212
Molnár Viktor 221
Klapka György 221
Pikler Gyula dr. 221
Pesty Frigyes 222
Ormós Zsigmond 222
Báró Nikolics Fedor 222
Ortvay Tivadar 227
Szabolcska Mihály 227
Reiter Ede 227
Várady Árpád 228
Vukovics Sebő 228
A színház 228
A temesvár-belvárosi róm. kath. plebánia-templom főoltárképe 233
Dóczy József 234
Brocky Károly 234
Bersuder Lajos 234
Dániel Konstantin 243
Jáborszky Mihály 243
Vizkelety Béla 244
Wathay Ferencz 244
Wälder János 244
Temesvári czéhpecsétek 267
Az első temesvári textilipar és gyapjufonal gyár 268
A „Turul“ czipőgyár 268
Temesvári Hungária gőzmalom r.-t. . . . 273
Temesvári műmalom r.-t. 273
Temesvári első gyufa-, kocsikenőcs- és vegytechnikai gyár r.-t. 273
Első délmagyarországi kalapgyár r.-t. . . 274
A délmagyarországi lánczgyár r.-t. . . . 274
Első temesvári szeszgyár és finomító r.-t. . 274
Első délmagyarországi gőzczukorka- és csokoládé-gyár r.-t. 279
Első gyulai kötött és szövött iparárúgyár . 279
„Gyártelep“ sörgyár 280
M. kir. dohánygyár 280
Lovag Vest Ede 280
Az Első Temesvári Takarékpénztár palotája 285
Az Osztrák-Magyar Bank palotája 285
A Józsefvárosi Takarékpénztár 286
A Délmagyarországi Gazdasági Bank fiókja 286
A Délmagyarországi Gazdasági Bank . . . 286

BETŰSOROS NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Adminisztrátorok 84.
Ág. ev. templom 171.
Ahmed basa 39.
Alapok 146.
Albert osztrák herczeg 19.
Aldana tábornok 37.
Áldor Imre 208, 209.
Alexandrovits Lyubomir 247.
Alexics Miklós 246.
Állatkereskedés 281.
Althan Mihály gr. 62.
Amberg József 195.
Angyal János 209.
Anhauer János 173.
Aradi-kapu 22.
Arany János-társaság 208.

Badeni Lajos 53.
Bajazid II. 28.
Bakics János 97, 98.
Balázs-tér 171.
Barabás Abel dr. 209.
Baromfikereskedés 282.
Básta György 52.
Batizi András 206.
Báthory Endre 31, 35, 36.
Báthory István 27, 28.
Báthory Miklós 43.
Báthory Zsigmond 52.
Batthyány Farkas 42, 43.
Bauer György 195, 199.
Baumhorn Lipót 175.
Báziási vágány 131.
Beatrix királyné 12.
Bécsi Gedeon dr. 185.
Bécsi-kapu 166.
Bega 174, 175.
Bega-csatorna 173.
Begaszabályozás 132.
Béla IV. 165.
Beleslijin Illés 189.
Bellai József 208, 209.
Belváros 118, 132, 165, 166, 176.
Belváros róm. kath. plebánia templom 169.
Benedek Albert dr. 209.
Benedek Albertné dr. 194.
Berczik Árpád 208, 209.
Berkeszi István dr. 193, 210.
Bersuder Lajos 103, 247.
Betegápolás 134.
Bethlen Gábor 52.
Bevételek 150.
Biai Gáspár 206.
Bibics Jakab 190.
Bibics Jován 81.
Blaskovics Ferencz 213.
Blomberg 107.
Blum Florián 76.
Bogma István 104.
Bolgár Ferencz 213.
Bonnaz Sándor 175, 187, 188, 193, 195, 213.
Borbély György 52.
Borkereskedés 282.
Both Ferencz dr. 214.
Bőrkereskedés 282.
Braille könyvtár 195.
Breuer Ármin dr. 214.

Brigido Pompejus 85.
Brocky Károly 208, 242, 245.
Bruch József dr. 188.
Brunner József 185.
Bugárszky Sándor 117.
Burkolatok (kocsiút) 144.

Capdebó Gergely 117.
Caprara Aeneas 53.
Castaldo János 31. 35, 36, 37.
Christovich Imre 86.
Coronini gr. altábornagy 183.
Coronini-liget 134.
Csajághy Sándor 188, 214.
Csák Erzsébet 11.
Csák Máté 5.
Csákvár 2.
Csáky Imre gr. 73.
Csanádi székeskáptalan 74.
Csapadékok 164.
Csatornák 134.
Csatornázás 134.
Cserepovics Miklós 36.
Csernoch János dr. 170.
Csernovics Iván 30.
Csiky Gergely 214.
Csöregi Ferencz 187.
Csupor Péter 26.
Czéhek 266, 267.
Czibak Imre 30.
Czirbusz Géza dr. 208, 214.
Czvetkovics Pál 95.

Dániel Konstantin 245.
Danzer Alfons 215.
Debreczeni Dózsa 11, 16.
Del-Bondio Péter Ádám 85.
Délmagyarországi lánczgyár r.-t. 275.
Délmagyarországi Múzeum 243.
Délmagyarországi szappangyár 173, 275.
Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat 171.
Délvidéki felkelés 104.
Délvidéki Kaszinó 175.
Dely Ferencz 37.
Dembinszky 107.
Dénes Károly 208.
Déryné 250.
Dessewffy Sándor 215.
Dévai Bíró Mátyás 206.
Déznai Viktor 215.
Díkaszterális palota 240.
Díszpolgárok 117.
Dobai András 206.
Dóczy József 215, 248.
Dóczy Miklós 41.
Dohánygyár 175.
Dombay Mihály 36.
Dósa-emlék 242.
Dósa György 27, 28.
Dózsa-tér 173, 174, 183.
Druget Fülöp 16.
Druget Miklós 16.

Eck Péter 196.
Egészségügy 134.
Egyházak 66.
Élelmezési és élvezeti ipar 272.
Élelmezési raktár 171.
Élelmiszer 154.
Elemi iskolák 185—187, 199, 200.
Első délmagyarországi gőzczukorka- és csokoládégyár r.-t. 275.
Első délmagyarországi kalapgyár r.-t. 276.
Első gyulai kötött és szövött iparárúgyár r.-t. 276.
Első temesvári szeszégető és finomító r.-t. 276.
Első temesvári textilipar r.-t. 276.
Ének 248.
Eötvös József br. 118.
Építési tilalom 121.
Építészet 239.
Építkezések 140, 141, 143.
Erdélyi-kapu 22, 166.
Erdélyi kaszárnya 169.
Erdőőri szakiskola 173.
Erlachi Fischer Emánuel 240.
Erzsébet gyermekkert-egyesület 185.
Erzsébet királyné 12.
Erzsébet özvegy királyné 17.
Erzsébet-Liget 134, 183.
Erzsébetváros 140, 173.
Ev. iskola 184.
Evlia Cselebi 45.

Fa- és csontipar 272.
Faipari szakiskola 196, 197, 199,
Faiskola 134.
Fakereskedés 281.
Fasorok 134, 183.
Fehérkereszt-egyesület gyermek-poliklinikája 169.
Fejérváry Géza br. 117, 118.
Fejlődés 149.
Felekezeti iskolák 187.
Feleki Miklós 250.
Felhőzeti viszonyok 163.
Fellner és Hellmer 169.
Fémipari szakiskola 196, 197, 199.
Ferdinánd I. 31.
Ferdinánd V. 103, 104.
Ferencz I. 95, 96.
Ferencz József 166, 170.
Ferencz József-liget 134, 183.
Ferencz József-színház 169, 240, 250.
Ferencz József-szobor 242.
Ferenczrendiek 48, 49, 71, 78, 190.
Ferenczváros 126, 140, 175.
Ferenczy József 248.
Festőművészet 242.
Fiala Antal 246.
Fiala János 215.
Fodor-féle elemi iskola 189.
Fogyasztási adók 152.
Fonó- és szövőipar 272.
Forgách Simon 43.
Forgalom 82.
Főgimnázium 171, 193.
Főiskola 198, 203.
Főispánok 117.
Földényi Frigyes dr. 215.
Földvári István 40.
Főreáliskola 193.
Főügyészség (kir.) 259.
Framrich Henrik 78.
Franczia háborúk 95.
Fráter György 30, 31, 32.
Frigyes Ágost 53.
Frigyes (Szép) osztrák herczeg 15,
Fröbel-féle gyermekkert 185.
Frühling A. 135.
Fülöp Lajos 103.
Fülöp Lipót 117.
Fűszerkereskedés 282.

Gabonakereskedés 281.
Galambócz-vára 19.
Gálos Rezső dr. 216.
Gálszécsi István 206.
Gara Miklós 18.
Gärtner Henrik dr. 216.
Gazdaság (városi) 146.
Gehneyn ezredes 85.
Gelich Richárd 216.
Gellért (Szent) 1.
Geml József 216.
Generalathaus 77.
Gépgyártás 272.
Géza II. 2.
Gielg Ferencz János 185.
Gockler József 216.
Gokler Antal 190, 216.
Gorove István 102, 103.
Gozsdu Elek 216.
Gör.-kel. szerb egyház 50.
Gör.-kel. szerb püspökség 75.
Görög kereskedelmi társaság 81.
Graef János 198.
Grausam József 247.
Grosz Aranka-féle magániskola 189.
Guidkofszky Kornél 216.
Guyon 107.
Gyakorló elemi iskola 187.
Gyalogjárók 145.
Gyalogsági hadapródiskola 170.
Gyárak 78, 275—277.
Gyáripar 269, 270, 272.
Gyárkülváros 140, 142.
Gyárváros 83, 132, 172.
Gyárvárosi kapu 166.
Gyártelepek 172.
Gyermekmenhely 169

Hadapródiskola 198.
Hadik András gr. 84.
Hadtestparancsnokság 169.
Hajózás 284.
Hamilton gr. 78.
Haupt-Einrichtungs-Werk 63.
Haynau 107.
Hazay Ernő 207, 217.
Házi pénztár 146.
Háztartás (városi) 146.
Héderváry Lőrincz 26.
Heissler tábornagy 53.
Hellmer és Fellner 169.
Hertelendy Ferencz 117.
Hetzel Samu 217.
Himpfner Béla 217.
Hitelügy 81, 282—283.
Hivatalok 176.
Hoffer Imre 217.
Hofstädter Ferencz 185.
Hoós János 248.
Horák József 198.
Hornischek Henrik 217.
Hornung Mátyás 186.
Horváth Boldizsár 117.
Horváthy János 18.
Hőmérséklet 163.
Humborg Adolf 247.
Hungária nemezgyár 175, 276.
Hungária orsz. magy. vajkiviteli r.-t. 276.
Hunyadi János 6, 19, 22, 26, 169.
Hunyadi László 27.
Hunyadi-utcza 103.
Hunyadi-vár 20—21, 25, 166, 169.
Hunyadi várkastély 6, 22, 76, 92, 239.

Illits Tivadar 244.
Ingrueber Ádám 88, 91, 93.
Intelligenzblatt 93.
Ipar 78, 183, 265—277.
Iparágak 271, 272, 273.
Iparfejlesztés 270.
Ipariskola 196.
Iparkiállítás 269.
Iparoktatás 270.
Iparostanonciziskola 197.
Iparstatisztika 271, 272, 273.
Ipar szakiskola 169.
Ipartörténet 265—270.
Irgalmasrend temploma 170.
Irodalom 204.
Iskolák 176.
István (ifjabb király) 3.
Itélőtábla (kir.) 259.
Izabella királyné 30.
Izraelita népiskolák 189.

Jáborszky Mihály 249.
János Zsigmond 30, 32.
Járásbirák 261, 264.
Járásbíróságok 261, 264.
Járosy Dezső 217.
Jenő herczeg-tér 169.
Jézus-társaság 66.
Jezsuiták 49, 66, 67, 184.
Joanovich Sándor 117.
Joannovics Bazil 94, 244.
Joannovics György 101, 118.
Jogászegylet 263.
Jósika István 52.
József II. 83, 170.
Józsefváros 83, 84, 140, 174.
Józsefvárosi kapu 166.
Józsefvárosi r. k. templom 175.
Jövedékek 152.
Jövedéki kezelőség 152.

Kajlinger Mihály 136.
Kalapgyár 175.
Kántorné 250.
Kárádi Pál 50.
Kardos Gyula kocsigyáros 276.
Karlitzky Albert 186.
Karloviczi béke 54.
Karolina Auguszta 101.
Károly III. 62, 71.
Károly főhg 83.
Károly Róbert 5, 6, 8–11, 15, 17.
Kárpáti Béla 218.
Kászon basa 31, 43.
Kath. püspöki aula 243.
Katonai pótépitkezések 124.
Katonai túlkapások 91.
Kecskeméthy Sándor látszerész, kozmetikai és illatszergyára 276.
Kegyesrendi rk. főgimnázium 190.
Kegyestanitórend 169.
Kegyestanitórend temploma 170.
Kenyérgyár 153.
Kenyérmezei csata 28.
Kereskedelem 81, 277—282.
Kereskedelmi ágak 281.
Kereskedelmi forgalom 278.
Kereskedelmi és iparkamara 287.
Kereskedelmi iskola 194.
Kereskedelmi kertészet 282.
Kereskedelmi társaságok 277.
Kereskedő tanonciskolák 197.
Keresztury 94.
Kertésztelep 134.
Keyran 3.
Khuen-Héderváry Károly gr. 117.
Kiadások 149.
Kincstári ügyészség 262.
Kinizsi Pál 27, 28.
Király Albert 52.
Kisdedóvódák 185.
Kisipar 269
Kispalánk 22, 76, 118, 165.
Kiss György 242.
Kiss József 218.
Kiss Miklós 103.
Kiváltságlevél 86.
Kiváltságok 66.
Kivégzések 261.
Klapka György 117, 207, 218.
Klapka József 97, 169, 207, 218.
Kmety 107.
Kocsiútburkolatok 144.
Komlóssy Ferencz 246.
Kölcsönök 149.
Kolera 98,
Kopasz Borsa 16.
Koppauer Ignácz 94.
Koppold József 245.
Kórház 78.
Kormány-palota 83.
Kormányszéki palota 171, 240.
Kornis Gáspár 52.
Kosár Benedek 37.
Kossuth-tér 172.
Kostka Tivadar János 78, 240.
Kovács Sándor dr. 219.
Kovács Sebestény Aladár 130.
Kő-, föld- és agyagipar 272.
Könyvtárak 256—258.
Köprili Musztafa 53.
Kőszeghy László 85, 198, 219.
Követek 108.
Követi utasitások 94.
Közegészség 82.
Közegészségügy 133.
Közélelmezés 153.
Középiskolák 190, 203.
Középitkezések 78.
Közjegyzői kamara 262.
Közkórház 136.
Közlekedés 82, 176, 283—287.
Közoktatásügy 184.
Közútak 284.
Közvágóhid 174.
Kraemer Frigyes 187.
Krauszhaar Károly 219.
Krecsányi Ignácz 219, 251.
Kristóf Gáspár 81.
Kubát csausz 41.
Kulterer Ignácz 103.
Kun László 4.
Kunok 2.
Kupfer Pál 242.
Kutak 134.
Küttel Károly 112, 113.
Küttl-tér 175.

Laczkovics István 95.
Lád Károly 219.
Lajos I. (Nagy) 17.
Lajos II. 29.
Lakásszükséglet 141.
Lakosság 92.
Lakosság száma 176.
Lamberg gr. 58.
Lamparter István 186.
Láng Dávid 188.
Lányi Zsigmond 219.
Lapok 93.
László IV. (Kun) 4, 5.
László V. 27.
Lászlóvár 19.
Laub Pál 187.
Lazarovits Bazil 113, 117.
Leányiskolák 188, 194.
Légszeszgyár 155.
Lehmann János 92.
Lendvai János 219.
Lendvai Jenő 220.
Lengyel Ernő dr. 220.
Lichtenstein Ferencz hg. 107.
Ligetek 134.
Ligeti Miklós 169.
Limmer Ferencz 249.
Lipóczi Demeter 16, 22.
Lipót II. 93.
Lippai kapu 22.
Lippai Kristóf 50, 206.
Lloyd-társulat választott bírósága 222.
Lokietek Erzsébet 12.
Lonovics József 112, 220.
Losonczy István 31, 32, 35—43.
Losonczy-tér 170.
Lotringiai Ferencz 83.
Lottoper 260.
Lovász Zsigmond 88.
Löschardt Ferdinánd 223.
Löwinger-féle népiskola 189.
Löwy Mór dr. 223.
Lukács Antal 208, 223.
Luxemburgi Beatrix 12.

Magániskolák 189.
Magyar gyapjufonalgyár r.-t. 276.
Magyar lapok 254—255, 256.
Magyar-német lapok 255.
Magyar szinügygyámolító egyesület 250
Major J. Gyula 198, 249.
Majorok 77.
Malom-tér 173.
Mangold Sándor 223.
Marosffy János 185.
Márcziusi események 102.
Mária-kápolna 83, 242.
Mária királyné 10, 14, 17, 18.
Mária Terézia 85.
Márcsits Rozina 194.
Mártonffy Márton 197, 208.
Mátyás király 26, 27.
Mehala 77, 83, 95, 115, 118, 126.
Mehalai kapu 166.
Mehemed basa 55.
Mehemed beglerbég 31.
Melegh Gábor 245.
Mercy Klaudius Florimundus gr. 61, 63, 162, 166, 172, 240, 266.
Meteorológiai és szeiszmológiai obszervatórium 173.
Mérgezési bünperek 260.
Mészáros Jenő 208.
Mi asszonyunkról nevezett iskolanővérek 186, 187, 188.
Mi asszonyunkról nevezett iskolanővérek belvárosi zárdája 169.
Mi asszonyunkról nevezett iskolanővérek józsefvárosi zárdája 175.
Mihálovits József 187.
Millenniáris templom 172, 240.
Minoriták 71.
Missics János 117.
Mohácsi-vész 29, 30.
Molnár-tér 175.
Molnár Viktor dr. 117, 223.
Muncsia Miklós 63.

Munkásbiztositási választott bíróság 262.
Munkásházak 142, 143.
Munkásjóléti intézmények 275.
Munkásjóléti bizottság 142.
Munkásképzettség 271.
Munkásotthon 173.
Musztafa II. 53.
Musztafa basa 40.
Műmalom (első) rt. 175.
Mühle kertész-telepe 174.
Mühle Vilmos 223.
Műjég 154.
Müller Tivadar 250.
Művészet 239—251.

Nagy Ambrus 28.
Nagy Ferencz 223.
Nagyipar l. Gyáripar.
Nagypalánk 22, 45, 118.
Napfény tartam 164.
Nádasdy László 62, 73.
Nádasdy Tamás 36, 37.
Návay Lajos 117.
Návay Tamás 117.
Nemezgyár 175.
Nep. Sz. János-szobor 171.
Németh József 118.
Német lapok 251—254, 255, 256.
Németh Péter 208, 223.
Német város 83.
Népesség 64.
Népiskolák 180, 184.
Népkönyvtárak 258.
Népoktatás 185.
Niamessny Ignácz 98.
Niczky Kristóf gr. 85.
Nikolics András 97.
Nikolics Fedor báró 224.
Normális iskola 186.
Novák Rezső 247.
Novákovits János 189.
Nyomdák 275.
Nyugdíjviszonyok 116.

Ormós Zsigmond 101, 117, 207, 224, 242, 243.
Orosz-török háború 83.
Orsovai vágány 131.
Országgyűlési képviselők 117.
Ortvay Tivadar dr. 224.
Osztrák harczos emlékszobor 241.
Osztrák-Magyar bank 171.
Osztrák-Magyar Bank fiókja 283.
Oszvald György 103.
Óvodák 185, 199.
Óvónőképző 195.
Ozorai Pipó 25.
Önkéntességi előkészitő tanfolyam 198.

Pacha István 188.
Paksy János 35.
Pamutszövőgyár 174.
Papd 3.
Papirgyár 175.
Papnevelő rk. 184.
Parabuch 3.
Parasztlázadás 28.
Patzner István 225.
Pattantyús Balázs 41.
Pálffy János gr. 53, 54.
Pálinkakereskedés 282.
Páva Ignácz 95.
Pekry Anna 38.
Perényi Péter 30, 50, 206.
Pestis 82.
Pesty Frigyes 101, 207, 225—229.
Petrovits Pál 246.
Petrovits Péter 31, 50, 206.
Petrovits Száva 245.
Péch Aladár 225.
Pénzintézetek 282, 283.
Pénznemek 81.
Pénzügy 282—283.
Pétervárady kapu 166.
Pfeiffer János 194.
Pietro del Bondio 86.
Pikler Gyula 208, 229.
Pinczér szakiskola 198.
Plavisics Péter 96.
Plavosin János 189.
Plebánia templom 83.
Pogatschnigg Guidó 198, 249.
Pogány Mihály 229.
Polgárhad 96.
Polgári iskolák 189, 203.
Polgári kórház 83.
Polgármesterek 108.
Polgári sörfőzőgyár 172.
Pongrácz János 28.
Pontelly István 229.
Popovics Márk 101.
Popovics Zsigmond 102.
Posta 82, 287
Pótadó (községi) 149
Praedien-Societät 81.
Preyer János 101, 102, 106, 230.
Prepeliczay Eleődné 230.
Prielle Kornélia 250
Protestánsok 75.
Protestáns iskola 189.
Pulszky Ferencz 118.
Puticiu Traján dr. 189.
Putnik Mózes 86.
Püspökök 11, 48, 74.
Püspöki palota 171

Rakovszky István 117.
Ráczváros 83.
Ráskay Gáspár 206.
Reformáczió 50, 206.
Reformtörekvések 97.
Regulamant 84.
Reiter Ede 169, 195, 230, 240.
Reiter Ferencz 207.
Reissenbüchler Márk 76.
Ressler József 170.
Rezsőföldi szőlők 176.
Révfy Géza 230, 248.
Réti 3.
Riesz Lajos 231.
Róbert Károly 165, 169.
Román lapok 255, 256.
Rosa György Konstantin 231.
Rossy Kelemen 81.
Rozália-kápolna 174.
Rozgonyi István 19.
Rövidárúkereskedés 282.
Ruházati ipar 272.
Rukavina br. 104, 106.

Sáfrán József 194.
Sailer Antal 118, 195, 196.
Sailer-szobor 242.
Sajtó 93, 251—256.
Salm Miklós 31.
Sándor württembergi hg. 55.
Sasvár 21.
Sauer Venczel gr. 85.
Savoyai Jenő hg. 53, 54, 61, 171.
Schäffer Károly 195.
Scheff László 231.
Schiessl Ferdinánd 244.
Schmidt Antal 197, 240, 250.
Schmidt Ferencz 207, 231.
Schmidt Márton dr. 231.
Schönwiczky Bertalan dr. 194, 231.
Schützenverein 101.
Schwartz Alajos 186.
Scudier Antal br. 118, 183.
Scudierliget 134, 183.
Scudier-szobor 242.
Scudier-tér 175.
Segély-alap 116.
Segitő Boldogasszony-szobor 174.
Selegianu Gábor 189.
Sellei József 231.
Serédy György 31.
Sifnios János 189.
Siketnémák intézete 195.
Siketnémák intézetének tanoncziskolája 198.
Siklósi Mihály 206.
Silberstein-Eötvös Adolf 231.
Singer Jakab 231.
Skarlato Sándor 113.
Sokszorositó ipar 275.
Solderer Péter 78.
Som Józsa 28.
Somló Károlyné 232.
Sporttelep 183.
Stahremberg Guidó 53.
Stark Andor dr. 232.
Steiner Ferencz 113, 232.
Steiner Károly 232.
Steinlein mérnök 240.
Steinville gr. 55.
Sternberg Adolf dr. 232.
Stojits Iván 232.
Stokinger (Sulyok) Mór 101, 112—113, 117.
Stolz M. Ágost 232.
Strasser Albert 196, 232.
Stumpfoll Ede 196, 197, 232.
Sulyok István 39.
Sulyok Mór 101, 235.
Szabadság-tér 103.
Szabadsajtó-utcza 103.
Szabolcska Mihály 208, 235.
Szabó Antal 113,
Szabó Sámuel 91.
Szakiskolák 194, 203.
Szalkay Gyula dr. 235.
Szalonnakereskedés 282.
Szalonnaraktár 153.
Szamovolszky Lőrincz 235.
Szana Sándor dr. 235.
Szana Zsigmond 235
Szapolyai János 27, 29, 30.
Szápáry Gyula 117.
Szécsényi Tamás 15.
Szécsi Dezső 17.
Szegedi Kis István 50, 206.
Szeiler János 103.
Szeiszmológiai obszervatórium 173.
Székely István 206.
Székely László 136, 169, 242.
Székely Mózes 52.
Szekeres Margit 236.
Székesegyház 78, 170, 242.
Szélviszonyok 164.
Szemétfuvarozás 153.
Szemináriumi templom 171.
Széna-tér 173.
Szent-Gellért 1.
Szent-György egyház 66.
Szent-György templom 10, 83.

Szent-György-tér 171.
Szentháromság-szobor 170, 241.
Szent-János-szobor 241.
Szent-Katalin egyháza 171.
Szent-Katalin-templom 239.
Szentkláray Jenő 208, 236.
Szent-Margit-kápolna 10.
Szent-Márton egyház 10.
Szerbiai sertéshús 153.
Szerb lapok 255.
Szerb püspöki palota 170, 243.
Szeszkereskedés 282.
Szigeti Henrik dr. 236.
Sziklay György 236.
Szilágyi Erzsébet 19.
Szilágyi Mihály 28.
Színészet 249—251.
Szintársulatok 250.
Szlobodán Kosztics 189.
Szobrászat 240.
Sztárai Mihály 206.
Szulejman II. 31.

Takarékpénztár városi 161.
Tanítóképző 187, 194.
Tanítónőképző 195.
Tanonciskolák 197.
Tatai kapu 22.
Tauffer Jenő dr. 236.
Táblabirák 259.
Tábori Róbert 236.
Távbeszélő 287.
Táviró 287.
Themák Ede 198.
Theodorovits Miksa 113.
Tedeschi Borbála dr 237.
Tejközpont 154.
Telbisz Károly dr. 114, 118, 127, 237.
Telegdi Csanád 10.
Telekház-tér 174.
Temes-begavölgyi vizszabályozó társulat 175.
Temesi-Bánság 58, 84, 85.
Temesi főesperesség 1.
Temesi Lapok 250.
Temesvár átadása 56.
Temesvár leírása 162—185.
Temesvár, mint szab. kir. város 86.
Temesvár ostroma 36, 39, 52—54, 104, 106.
Temesvár pecsétje 62.
Temesvár vára 20, 76, 165, 166.
Temesvár városi légszeszgyár 277.
Temesvár városi műjéggyár 277.
Temesvár városi villamostelep 277.
Temesvár újkora 111—161.
Temesvarer Mercur 93.
Temesvarer Zeitung 93.
Temesvári Csolnakázó egylet 169.
Temesvári első gyufa, kocsikenőcs és vegytechnikai gyár r.-t. 276.
Temesvári festőművészek 244.
Temesvári Hungária gőzmalom r.-t. 276.
Temesvári István 206.
Temesvári János 206.
Temesvári műmalom r.-t. 276.
Temesvári országgyűlés 17.
Temesvári Pál 237.
Temesvári Pelbárt 206.
Temesvári polg. sörfőzde r.-t. 276.
Temesvári szeszgyár 174.
Temesvári vár 1—10, 118.
Terek burkolása 145.
Téglagyár 160.
Tér és utcza 176.
Tihanyi György 196.
Timur Lenk 17.
Tinódi Sebestyén 206.
Tisztikar 112, 115, 191.
Tiszti-kaszinó 240.
Tisztviselők 64.
Toldy István 52.
Tomory Endre 42.
Török Bálint 30, 50, 206.
Török hódoltság 43.
Török János 114.
Török betörés 18, 31.
Török kormányzók 58.
Török-orosz háború 83.
Törvénykezés 259—264.
Törvényszék (kir.) 260—262, 263.
Törvényszéki bírák 261, 263.
Törzskari épület 169.
Tőkés Lajos 238.
Treuer János 186.
Treutul Miklós 16.
Triviális iskola 185.
Tudomány 204.
Tunner Kornél gránit és márványipartelepe 277.
Turbina-telep 173.
Turul czipőgyár 172, 277.
Tűzoltó őrtorony 172.

Új-majorok 83.
Újváros 83.
Ulászló 22.
Ulászló II. 27, 28.
Ungnád Kristóf 43.
Unterberger Mihály 170.
Urbányi Lőrincz 101.
Uros szerb fejedelem 17.
Utcza és tér 176.
Utczák burkolása 145.
Utczatisztitás 153.
Ügyészség (kir.) 262, 264.
Ügyvédi kamara 262.
Ügyvédszövetség 262.
Üzemek (városi) 151.

Vagyonleltár 150, 151.
Vakok intézete 195.
Vállalatok (városi) 151.
Várady Árpád dr. 208, 238.
Várfalak lebontása 125.
Vargics Imre dr. 117, 238.
Varjassy Árpád 196.
Vármegváltási szerződés 124.
Vármegyeháza 170, 240.
Városbirák 108.
Városfejlesztés 122, 126.
Városháza 78, 169, 240.
Városi hivatalok 115.
Városi közkórház 171.
Városi nyilvános könyvtár 256—257.
Városi üzemek 151.
Városi vállalatok 151.
Városliget 172, 183.
Városrendezés 76, 130, 165.
Vártelkek értékesítése 125.
Vas- és fémipar 272.
Vasutak 284.
Vaudemont hg 53.
Vécsey gr. 106, 107.
Vegyészeti ipar 275.
Veidl Venczel 103.
Veigl József 98.
Vendégfogadók 92.
Vértesy Gyula dr. 238.
Vest Ede lovag 287.
Veterani tábornagy 53.
Viehhandlungs-Societät 81.
Villamostelep 154.
Villamosvasút 156
Vinkler Imre 103.
Vizierőmű (városi) 132.
Vízikapu 8.
Vízimalom 172.
Vízi út 284.
Vízkelety Béla 247.
Vízkelety Imre 246.
Viztorony kapu 22.
Vízvezeték 135.
Vladiszávlyevics Joannicus 63.
Vlahovics Hilár 98.
Vörös-csárda 136.
Vörös Ignácz 95.
Vukovics Sebő 101, 103, 118, 207.

Wachtel D. 101.
Wagner Anselm 244.
Wagner Karolin 186.
Waldstätten János br. 118, 127.
Wallis Ferencz Pál gr. 55, 63, 73.
Wathay Ferencz 244.
Wälder János 170, 247.
Wegenstein Lipót 169, 174.
Weigl József 112, 113.
Wekerle Sándor dr. 117, 118.
Wernhardt 107.
Wieszner-alreáliskola 184.
Wieszner Ferencz 189, 194.
Wittenberger József 187.
Wolafka Nándor dr. 208, 238.
Wurmbrand gr. 58.
Württenberg hg. 54.

Ybl Lajos 130.

Zádor Endre 195.
Zálogház 160.
Zene 248.
Zeneegyesület 248.
Zeneiskolák 198, 248.
Zenekedvelő-Egyesület 248.
Zichy Ferencz 85.
Zichy Károly gr. 95.
Zivatarok 164.
Zrinyi-utcza 132.
Zsidók 50, 75.
Zsigmond 17, 18, 19.
Zsirkereskedés 282.
Zsiván Gyurits ko Módosch 86.